

ХИЛАНДАРСКИ
ЗБОРНИК

ACADÉMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

COMITÉ DE CHILANDAR

RECUEIL DE CHILANDAR

14

DIRECTEUR MIRJANA ŽIVOJINOVIĆ

BELGRADE 2017

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ХИЛАНДАРСКИ ОДБОР

ХИЛАНДАРСКИ ЗБОРНИК

14

УРЕДНИК МИРЈАНА ЖИВОЛИНОВИЋ

БЕОГРАД 2017

РЕДАКЦИОНИ ОДБОР :

ЂОРЂЕ БУБАЛО, МИРЈАНА ЖИВОЈИНОВИЋ, ЉУБОМИР МАКСИМОВИЋ,
БОЈАН МИЉКОВИЋ, СРЂАН ПИРИВАТРИЋ, ЗОРАН РАКИЋ, ВИКТОР
САВИЋ, ГОЈКО СУБОТИЋ, АНАТОЛИЈ АРКАДЈЕВИЧ ТУРИЛОВ,
АЛЕКСАНДАР ФОТИЋ, ДЕЈАН ЦЕЛЕБЦИЋ

СЕКРЕТАР РЕДАКЦИЈЕ :

ВИКТОР САВИЋ

COMITÉ DE RÉDACTION :

ЂОРЂЕ БУБАЛО, ДЕЈАН Д՜ЖЕЛЕВД՜ЖИЋ, АЛЕКСАНДАР ФОТИЋ, ЉУБОМИР
МАКСИМОВИЋ, БОЈАН МИЉКОВИЋ, СРЂАН ПИРИВАТРИЋ, ЗОРАН РАКИЋ,
ВИКТОР САВИЋ, ГОЈКО СУБОТИЋ, АНАТОЛИЈ АРКАДЈЕВИЧ ТУРИЛОВ,
МИРЈАНА ЖИВОЈИНОВИЋ

SÉCRETAIRE DE LA RÉDACTION :

ВИКТОР САВИЋ

АМБЛЕМ: РЕЉЕФ НА КАМЕНОЈ ПЛОЧИ
ГЛАВНА ЦРКВА МАНАСТИРА ХИЛАНДАРА
ПРИПРАТА КНЕЗА ЛАЗАРА, XIV ВЕК

ДРАГУТИН АНАСТАСИЈЕВИЋ НА СВЕТОЈ ГОРИ 1906/7. И 1912. ГОДИНЕ

ЂОРЂЕ БУБАЛО

А п с т р а к т. – У раду се реконструишу и описују два научна путовања на Свету Гору, која је, као стипендиста Српске краљевске академије, предузео Драгутин Анастасијевић у зиму 1906/7. и у пролеће и лето 1912. године. Подаци о овим путовањима сачувани су у актима Академије и Министарстава спољних послова и просвете Краљевине Србије, као и у званичној и приватној преписци Анастасијевића с Академијом или појединим академицима. Грађа се чува у Архиву САНУ и Архиву Србије. Где год је било могуће, препуштено је савременим документима и писмима, саопштеним *in extenso*, да пружи непосредно сведочење о припремама за мисије и околностима и току боравка на Атосу. Саопштавају се и систематизују резултати обе мисије, у виду снимака докумената и објављене грађе. Као Прилог објављен је Анастасијевићев спис из 1912. о приликама у манастиру Хиландару у првој деценији XX века.

У доба године када је овај чланак приведен крају, пре равно 110 година, средином марта 1907. г., Драгутин Анастасијевић, тадашњи привремени доцент византологije на Београдском универзитету, поднео је извештај Српској краљевској академији о свом научном боравку на Светој Гори. Иако су и пре те мисије Академија и њена претходница, Српско учено друштво, подржавали научна путовања на Атос или слали тамо своје чланове,¹ Анастасијевићева мисија с краја 1906. и почетка 1907. године и она у пролеће и лето 1912. биле су, према обиму и озбиљности обављених припрема, према високим задацима и, најзад, према својим резултатима, без премца. Анастасијевић је заиста био прави избор за тај подухват – рођен у цинцарској породици, врстан зналац грчког језика, свеж носилац докторске титуле, стечене у византолошком семинару Карла Крумбахера у Минхену, где се усавршавао 1902–1905, с непуних 30 година млад, окретан и горљив да покаже шта уме и, подједнако важно, добар зналац фотографије и руковања тада најнапреднијим системима

¹ Уп. С. Станојевић, *Историја српског народа у средњем веку*, I. *Извори и историографија*, књ. 1, *О изворима*, Београд 1937, 84–90, 95–96.

фотоапарата.² Осим тога, он је на Атосу већ боравио 1903. г.,³ обишао готово све манастире, упознао се с тамошњим приликама и обичајима и стекао познанства која ће му три године доцније олакшати боравак и рад у неким манастирима. Разуме се, за организовање ових похода и Академијину научну и материјалну потпору најзаслужнији су били њен тадашњи председник Стојан Новаковић, а поготову секретар Љубомир Ковачевић. Стари и мудри двојац на челу Академије, свестан значаја студијског боравака на Атосу, с циљем да се што више грађе за српску историју фотографише, искрено је подржавао младалачку енергију, истрајност и жељу за научним успесима Драгутина Анастасијевића.

У прегледима Анастасијевићевог живота и рада по правилу се помињу студијски боровци на Светој Гори, обично уз подсећање на стотине снимака хиландарских грчких повеља, данас у Архиву САНУ, као најважнијег резултата његовог неуморног рада у зиму 1906/7. Међутим, о припремама за његове мисије, о околностима и појединостима боравака на Атосу, о научном успеху и оправданости његових напора до сада се знало веома мало. Будући да је Анастасијевићеве научне експедиције и набавку фотоапарата с пратећим материјалом у целости финансирала Академија, то су се у њеном Архиву нашле не само фотографије које су тада начињене, већ и документа настала у вези с организовањем и спровођењем тих мисија.⁴ Осим тога, у Архиву Србије, у фонду Љубомира Ковачевића, сачувала су се писма која му је Анастасијевић редовно слао с Атоса у зиму 1906/7, као и званичне одлуке и акта у фондо-

2 О Анастасијевићу видети *Енциклопедија српске историографије*, приредили С. Ђирковић и Р. Михалчић, Београд 1997, 260–261 (С. Ђирковић); *Српски биографски речник*, 1, Нови Сад 2004, 143–144 (Ј. Максимовић); *Idem, Karl Krumbachers serbische Schüler, Südost-Forschungen*, Bd. 73 (2014) 429–443.

3 У литератури се овај први Анастасијевићев боравак на Атосу, који је предузео за време докторских студија у Минхену, различито датира. Сам Анастасијевић, у поговору издања збирке српских повеља манастира Лавре, пише о „првом свом путовању по Светој Гори год. 1903 у лето“ (Д. Анастасијевић, *Српски архив Лавре айонске*, Споменик СКА 56 (1922) 20). Исто вели и у писму Љубомиру Ковачевићу, послатом из Кареје 2. јануара 1907. (АС, ЉК 435, fol. 23–24, 27–29) и у Извештају поднетом Академији из марта 1907. (АСАНУ, АА, без сигнатуре, уз док. бр. 1913/229). Међутим, у записнику с првог скупа Академије друштвених наука СКА, одржаном 13. марта 1906, наведено је, међу Ковачевићевим аргументима у корист одлуке да се Анастасијевић пошаље на Атос, како је „г. Анастасијевић прошле године (тако!) радио око 6 недеља у архивима свију знатнијих св.горских манастира“ (Годишњак СКА 20, за 1906. (1907) 44–45). Исто пише и у оригиналном записнику (АСАНУ, АА, 1906. г., Запис-

ник 1. скупа Академије друштвених наука), па се не може помислити да је посредни штампарска грешка у Годишњаку. По свој прилици су Ковачевићеве речи погрешно пренете или он сам није био сигуран када је Анастасијевић први пут боравио на Светој Гори. У сваком случају, податак из Годишњака преузео је Станојевић, *нав. дело*, 96, а одатле су се подацима о истраживањима светогорских старина снабдевали сви они који су касније о томе писали. Додатну забуну уноси и сам Анастасијевић у спису *Шта бива у Хиландару*, који је написао 1912, након другог студијског боравака на Атосу, у коме наводи да је тамо био у лето 1904. (тако!), „још као минхенски ђак, ради скупљања непознате рукописне грађе за своју докторску дисертацију, и зауставивши се, где више где мање, у свима манастирима, нарочито у грчким, провео сам на Светој Гори нека 2 месеца“ (АС, МИД, ПП, 1912, ред 271, К. Р. 85/625; уп. Прилог). Одатле тај податак преузима Радић, *Хиландар*, 44, нап. 46.

4 Окупљена у досијеу под бројем под којим је заведен најмлађи од докумената: АСАНУ, АА, 229/1913. У Академијиној административној архиви постоји још неколико докумената који се односе на Анастасијевићев рад на Атосу, а нису придружени овој скупини.

вима Министарства иностраних дела и Министарства просвете. У тој грађи налази се обиље драгоцених података који непосредно осветљавају изазове и напоре организовања истраживачких похода на Свету Гору почетком XX века, опсежне дипломатске припреме, улагање знатних новчаних средстава, набавку и употребу фотографског апарата који је у то време представљао последњу реч технике, тешкоће боравка и путовања по Атосу, нарочито у зимским месецима, монашко неповерење, које често није успевао да омекша ни Анастасијевићев говорни грчки језик, али и неспоразуме младог истраживача са својим научним покровитељима.

Анастасијевићево бављење на Светој Гори није могло остати недирнуто збивањима у монашкој републици почетком XX века, а поготову тешком кризом кроз коју је Хиландар тада пролазио.⁵ Те су недаће имале веома изражену политичку страну. Надметање балканских држава, под сенком руског цара, за утицај и престиж међу хришћанима у Турском царству, одражавало се и на односе међу светогорским манастирима. Нарочито откако су руски новац и монаси почели обилно притицати на Свету Гору. Руска експанзија изазивала је подозрење грчких монашких обитељи према Словенима без разлике, а односе српске и руске владе оптерећивало је „Дечанско питање“, али и неконтролисани пораст броја руских монаха у ћелијама које им је Хиландар издавао под закуп. Но, за српску је националну политику на Светој Гори у средишту пажње било настојање да се стане на крај бугарској превласти у Хиландару и манастир поново учини српским. С том намером Србија је, према уговору склопљеном с Хиландаром 1900. г., преузела на себе његове дугове, постала заштитник манастира и стала радити на томе да се етничка структура његова братства почне мењати у српску корист. Напори за „посрбљивање“ Хиландара узимали су доста новца, дипломатског труда и времена, али је отпор био жилав, те се Анастасијевић оба пута нашао у манастиру усред те огорчене борбе. Према његовим сведочењима, не би се могло рећи да му је због тога био ускраћен приступ манастирској архиви, али је, и против своје воље, бивао увучен у манастирске сукобе или интервенције у манастиру српског конзула у Солуну и његовог референта за Хиландар.

Најзад, готово од почетка припрема за прву мисију, Анастасијевић је ушао у својеврсно надметање с асумпционистом Лујом Птијем (Louis Petit),⁶ који је, уз помоћ својих сарадника, Жила Паргуара (Jules-Pascal-Théodore Pargoire) и Медара Идрија (Médard [Philibert Francois] Hudry) снимиио већи део средњовековног грчког хиландарског архива 1905. године, око тога ко ће први објавити византијске повеље Хиландара. Додуше, амбициозни задатак који је Академија поверила Анастасијевићу био је да се у свим светогорским манастирима, а не само у Хиландару, сниме грчке повеље које се односе на српску историју, али од када су до њега, средином 1906, стигле вести о Птијевом боравку у Хиландару, а нарочито од када му је, почетком 1907, постало јасно да осим у Хиландару тако богату жетву неће

5 О томе в. Радић, *Хиландар*, 42–75; В. Јовановић, *Хиландар између Србије и Бујарске на преласку XIX у XX век*, Трећа казивања о Светој Гори, Београд 2000, 145–169; Г. Спик, *Света Гора. Обнова у рају*, прев. В. Јанковић, Београд 2016, 128–137.

6 *Mgr Petit, Assomptionniste, fondateur des "Échos d'Orient", archevêque latin d'Athènes (1868–1927)*. Actes du Colloque. Rome, 15–17 déc. 1997, ed. Fr. Bernard Holzer, A. A., Pontifical Oriental Institute 2002.

имати ни у једном другом атонском манастиру, он је на чело својих напора ставио циљ да пре Птија приреди за штампу средњовековни грчки архив Хиландара. Време ће, међутим, показати, да је та трка била унапред изгубљена, а томе је, ваља признати, допринео и сам Анастасијевић необјашњивом инертношћу у преко четири године дугом ишчекивању Птијеве збирке.⁷

Повод да се покрене научна експедиција на Свету Гору 1906. г. пружио се на првом скупу Академије друштвених наука СКА, одржаном 13. марта 1906,⁸ на коме су приказани и, на основу позитивне оцене Стојана Новаковића, прихваћени за објављивање у Споменику Анастасијевићевим радовима *Крисувоља Алексија III Комнена од i. 1198 о оснивању Хиландара и Акѿ Цариградској Папирјарха и св. синода о ѿролашењу авѿокефалне српске цркве 1832. год.*⁹ Секретар Академије Љубомир Ковачевић искористио је ту прилику како би предложио да се о трошку Академије, из фонда др Љубомира Радивојевића,¹⁰ пошаље Драгутин Анастасијевић на Свету Гору са задатком да препише или фотографише „све повеље и документа на грчком језику, која се тичу српског народа и његове прошлости“. Свој предлог подржао је неповољном околношћу сталног пропадања архива на Атосу, повољном околношћу тадашњих добрих српско-грчких односа и чињеницом да је Анастасијевић већ радио на Атосу, „те му је приступ тамо осигуран“. ¹¹ Уосталом, хрисувољу Алексија III из 1198. Анастасијевић је, по свој прилици, преписао током свог првог бављења у Хиландару 1903. године. Разуме се, тешко је поверовати да су Ковачевићева замисао и предлог настали на самој седници. Сигурно је да је било претходних разговора и с Анастасијевићем и с Новаковићем, али трага о њима нема ни у записницима Академијиних тела ни у сачуваној преписци. У сваком случају, предлог Ковачевића је прихваћен и прослеђен Председништву Академије на одлучивање.

Већ 22. марта, на првом скупу Председништва СКА донета је одлука да се организује одлазак Драгутина Анастасијевића на Свету Гору ради преписивања грчких документарних извора за српску историју.¹² Припреме су могле да почну, а биле су превасходно усмерене ка постизању два циља: добијање неопходних дозвола за путовање и боравак на Светој Гори и набавка фотографског апарата који ће олакшати и убрзати прикупљање материјала у светогорским манастирима. Није требало дуго чекати да се с речи пређе на дела. Три дана после седнице Председништва написан је концепт писма Академије

7 Додуше, он тада није могао знати да је Пти предао у штампу хиландарска акта већ 1907, али да је збирка због непредвиђених околности објављена тек 1911.

8 Сви датуми су по старом календару, осим ако није другачије назначено.

9 Годишњак СКА 20, за 1906. (1907) 42. Први рад никада није објављен у облику у ком је прихваћен, а други јесте под насловом *Писмо Цариградској Папирјарха Конѿианѿија о ѿролашењу авѿокефалне српске цркве од 1832. године*

месеца јануара, Споменик СКА 49 (1910) 9–15.

10 Сви трошкови припреме и извршења прве мисије на Атос плаћени су из тог фонда.

11 Годишњак СКА 20, за 1906. (1907) 44–45. Ковачевић је зацело ставио грчка акта у средиште планиране експедиције на Свету Гору не само због Анастасијевићевог врхунског знања грчког језика већ и због тога што је сам темељно проучио и преписао српске повеље ман. Хиландара 1894. и припремао њихово издање.

12 Годишњак СКА 20, за 1906. (1907) 66.

Министарству иностраних дела и послат 27. марта, с потписом председника Академије Стојана Новаковића:¹³

Министарству спољних послова

Српска краљевска Академија одлучила је да приреди за штампу зборник грчких повеља и других писама, које су издавали српски, грчки, и бугарски владооци и црквени и световни великодостојници, а тичу се историје српског народа и његових земаља.

У том циљу Академија је изабрала доктора византијске филологије г. Драгутина Н. Анастасијевића, да за тај зборник прикупи – фотографски снимци или препише – онај део материјала ове врсте, који се чува у богатим библиотекама и архивима манастира на Атону – Св. Гори.

Да би г. Анастасијевић могао овај посао повољно свршити, Академија се обраћа министарству спољних послова с молбом, да на дотичним местима изволи издејствовати за њега:

1. Код Његове Светости Васељенског Патријарха препоруку на све светогорске манастире: да све тамошње грчке хрисовуље и друга писма српских жупана, краљева, царева, кнезова, деспота, црквених и светских великодостојника као и све византинске и бугарске документе, који се односе на српску историју ставе на расположење г. Анастасијевићу ради фотографисања и преписа, чинећи му при том сваку могућу олакшицу, а све на корист науке и у знак поштовања према сенима блаженоупокојених старих владалаца српских, који су кроз те исте повеље учинили атонским манастирима велика добротинства.

2. Код Порте да се добије ирада¹⁴ од Његовог Величанства Султана да г. Анастасијевић може са собом носити у Св. Гору и натраг у Србију фоторафски апарат с прибором.

3. Тескера за путовање на Свету Гору.¹⁵

4. По могућству ферман¹⁶ Султанов којим ће г. Анастасијевић бити препоручен Проту и Синоду Св. Горе, да му олакшају испуњење ове мисије.

5. Код бугарске владе препоруку за манастир Зограф у истом смислу као и од патријарха.

6. Код Руског посланства у Цариграду за руски манастир Св. Пантелеимона на Св. Гори.

7. Да само Министарство препоручи српским конзулима у Турској да г. Анастасијевићу буду на руци при овом послу, ако устреба.

13 АСАНУ, АА, 1906/230 (концепт); АС, МИД, ПП, 1906, ред 580, док. бр. 1263 (оригинал). Текстови свих докумената дају се у оригиналној ортографији, без икаквих интервенција.

14 Irade (дословно *воља*) – одлука (наређење, указ, декрет), издата у султаново име (*The En-*

cyclopaedia of Islam, vol. III, Leiden – London 1986, 1250).

15 Mürurtezkeresi – дозвола за путовање и кретање по Османском царству.

16 Ferman – султанова заповест.

Да би г. Анастасијевић могао што пре путовати ради овог посла, Академија моли Министарство да се за ове препоруке одмах заузме, и, кад их добије, Академију о томе извести.

Председник
Српске Краљ. Академије,
Стојан Новаковић

Истом приликом у Академији је написан концепт препоруке коју је требало да изда васељенски патријарх. Она у основи понавља податке из првог дела Академијиног писма Министарству. Тај концепт Министарство иностраних дела је прикључило своје писму Цариградском српском посланству с налогом која се документа имају извадити за Анастасијевића.¹⁷

МИД је, према молби Новаковића, упутило 13. априла писмо и Краљевско-српском заступништву у Софији, тражећи препоруку за Зограф,¹⁸ али је десет дана касније добило одговор дипломатског заступника Светислава Симића „да ниједно од оvd. министарстава нема директне везе са Зографом, да би се могла издати таква препорука, али ми је обећано да ће се писати Г. Шопову,¹⁹ Кнежевском трговинском агенту у Солуну да, са своје стране, учини што може, да се г. Анастасијевићу олакша мисија. У исто ми је време наглашено да би добро било да се за сличну препоруку управи Зографа умоли оvd. Св. Синод, који је у преписци с управом Зографа, што ћу ових дана учинити.“²⁰ МИД је тек 4. јуна донело одлуку да обавести Анастасијевића преко Академије о одговору Софијског посланства и да 7. јуна пошаље упит Цариградском посланству: „Шта је урађено на порти и у Патријаршији по предмету Др. Драг. Анастасијевића односно повластица потребних му за рад у Св. Гори. Хитно је.“²¹ На ову депешу српски посланик у Цариграду срочио је већ 9. јуна одговор: „а) да је Патријаршија дала тражену препоруку; б) да је код Вел. Везира учињен корак и да је овај тражио из двора дозволу за г. Анастасијевића. Из двора за сада још ништа није одговорено; в) да је руска амбасада одбила да да препоруку с изговором да у њиховом манастиру Св. Пантелеимону нема никаквих старина. Чим дође одговор из Јилдиза²² послаће се и препорука Патријаршије.“²³ Нове, повољне вести кренуле су из Цариграда 16. јуна. Посланик је известио МИД „да је султанском ирадом допуштено г. Др Драгутину Анастасијевићу да као изасланик Српске Краљевске Академије Наука може отићи у Св. Гору ради научног испитивања онамошњих старина. У том циљу допуштено му је и да се може снабдети фотографским апаратом. Све то помиње се и у приложеном писму Министра Унутрашњих Дела упућеном на Солунског Валију, које ће му г. Др Анастасијевић предати. У прилогу под // . шаље се писмо Васељенског Патријарха св. горском Протату у Кареји. Тескеру за одлазак у Св. Гору г. Др Анастасијевић има да тражи од Краљ. Генералног Конзулата,²⁴ који је за то надлежан.“²⁵

17 АС, МИД, ПП, 1906, ред 580, док. бр. 1263.

18 *Исто*.

19 Атанас Шопов (1855–1922), бугарски трговински агент у Солуну од 1897. до 1908.

20 АС, МИД, ПП, 1906, ред 580, док. бр. 1671. Нема трага у документима МИД да је од тога нешто било.

21 На полеђини претходно цитираног документа.

22 Једна од султанових палата у Цариграду.

23 АС, МИД, ПП, 1906, ред 580, док. бр. 2467.

24 У Солуну.

25 АС, МИД, ПП, 1906, ред 580, док. бр.

Упоредо с интензивним деловањем на решавању, углавном повољном, питања везаних за Анастасијевићев боравак и рад на Светој Гори, сам Анастасијевић је по налогу Академије послат почетком лета у Немачку ради набавке фото-апарата. Јавио се 28. јуна Ковачевићу писмом, којим га обавештава о могућности набавке новог система фото-апарата:²⁶

28. јуна 1906.
Минхен.

Велеуважени Г. Министре!

За време од 2–3 дана, колико сам овде, ја сам се пожурio да се обавестим код мога професора,²⁷ и код једног мог друга, који је сад скоро дошао са Св. Горе, какав фотографски апарат треба да набави наша Академија Наука ради циља, за који је мене одредила да идем на Атос, и могу Вам рећи следеће:

1° Величина 13/18 за сочиво биће за нас довољна. Сочиво треба да буде врло осетљиво – Götz-ово²⁸ или Zeiss-ово,²⁹ јер ћу ја имати каткад да снимим штогод (нпр. какав натпис, који се тиче наше историје) и при слабој светлости.

2° Што до сада нисмо знали, то је, да се може снимати непосредно на хартију. Колико је тим огромно скраћен посао, разумећете и сами (изостаје ношење плоча, копирање с плоча на хартију и т.д.). Да и не помињем јефтиноћу.

3° Још нешто нисмо до сада знали, а то је ово: Кад се сними писан лист просто апаратом, онда текст на снимку излази наопако (с десна на лево). Да не би тога било, мора се купити нарочито огледало. Оно стаје поскупо.

4° Најпоследње, још нешто ново: Има нарочита справа „фотометар“, помоћу које се може у свако доба дана и при ма каквом времену и светлосним приликама израчунати, колико секунда и при којој величини бленде треба изложити плочу у апарату, односно папир, дејству светлости, па да се добије јасна и непогрешна слика.

Професор Krumbacher писаће нешто о употреби фотографије за палеографске циљеве, и ја ћу то набавити, чим изађе. На тај сам онда начин ја учинио све што је до мене стајало, да би мој пут уродио што бољим плодом за нашу науку. А да ли ће се сад он и остварити, то стоји тамо до Вас.

Изволите примити уверење о мом дубоком поштовању.

Д. Н. Анастасијевић.

Адреса: München
Schellingstr. 75/II²

2559. МИД је проследило Академији 30. јуна султанову ираду и препоруку васељенског патријарха (АСАНУ, АА, 1906/420), а тек 10. августа, на петом скупу Председништва СКА, примљено је „к повољном знању“ то обавештење (Годишњак СКА 20, за 1906. (1907) 85).

26 АС, ЛК, 435, fol. 1–2.

27 Карла Крумбахера.

28 Фабрика за производњу фотографске опреме *Optische Anstalt C. P. Goerz* из Шенеберга (Schöneberg), тада надомак Берлина.

29 Фабрика оптичких инструмената Carl Zeiss из Јене.

С разумљивим одушевљењем Анастасијевић овим писмом јавља да се може набавити фотографски апарат, неупоредиво практичнији за рад од дотадашњих типова апарата који су снимали на стаклене фотографске плоче, што је, код рада на снимању великог броја докумената, захтевало неподношљиво велики пртљаг и сложен процес израде фотографија. Наиме, радило се о сразмерно новом систему снимања, непосредно на фотографску хартију. Ролна такве фотографске хартије, смештена у посебној касети, могла је примити и до 100 снимака. Такозвани *Амерички филм* патентирао је 1885. Џорџ Истмен (George Eastman), из америчке компаније *Eastman Dry Plate and Film Company*, која ће 1892. променити име у *Eastman Kodak Company*, по коме је и данас позната. До времена када се Анастасијевић отиснуо у Немачку у потрази за апаратом, овај се систем фотографије већ усталио и био умногоме унапређен у односу на првобитно решење. Његову предност за рад на захтевним локацијама и предметима Анастасијевић је одмах уочио, па не треба да чуди с колико је жара образлагао предности новог фото-апарата, и у овом и писмима која ће уследити, и настојао да убеди своје покровитеље из Академије да не жале новца за његову куповину. Новаковић је, и поред повољних вести из Минхена, показивао нестрпљење да се што пре крене на пут јер су све дозволе, колико је зависило од МИД, биле прибављене. „Требало би га [ср. Анастасијевића] позвати да пошаље ценовнике, па да пресечемо. Та ми се ствар већ сувише смолави,“ гуњћао је већ 4. јула у писму Ковачевићу.³⁰

Међутим, набавка апарата се отегла и више него што се Новаковић могао прибојавати. Анастасијевић се поново огласио писмом Ковачевићу тек 1. августа, када му је стигла понуда и ценовник фирме J. H. Appacker из Келна. Према прорачуну који је предочио Ковачевићу, апарат би с додатном опремом и ваљцима папира стао око 700 марака, што је било прилично скупо. Свестан тога, Анастасијевић је предложио да се уштеди куповином простије камере, статива и кофера, али то није могло да умањи цену за више од 60 марака. На крају писма, речима је слегао раменима: „Ево дакле ја сам учинио што год сам знао да Академија добије апарат за палеографске циљеве, најбољи какав се данас може добити. Мене мога труда није жао, јер сам испунио своју дужност према науци којом се бавим. А радовао бих се ако и Академија не би пожалила новчаних жртава, да до таквог апарата дође“.³¹ Но, већ 3. августа могао је да јави много повољније вести о изгледима куповине одговарајућег апарата по прихватљивој цени. Један његов пријатељ Грк, који је за Баварску академију снимао рукописе на Синају, скренуо му је пажњу на фотографску радњу Schädler, која је по наруцби, а за кудикамо нижу цену, могла дати да се направи апарат какав је Анастасијевићу требао. Он је одмах узео предрачун трошкова и, уз препоруку Академији да управо у тој радњи поручи апарат, послао га Ковачевићу.³²

Позитиван одговор од Академије у Ковачевићевом писму стигао му је 21. августа и већ истог дана похитао је да наручи апарат. Колико год да је био уверен како је учинио исправну ствар и колико год да је био задовољан што ће му на путу по светогорским врлетима бити на располагању модеран апарат, Анастасијевић је већ тада морао осетити нелагоду сазнавши из истог Коваче-

30 АС, ЛК, 705, fol. 227.

32 АС, ЛК, 435, fol. 5–6.

31 АС, ЛК, 435, fol. 3–4.

вићевог писма за подухват Луја Птија од претходне године и, штавише, да је на њега сваљиван део одговорности што се због набавке апарата толико одлазак на Свету Гору. У сразмерно дугом писму, којим је 22. августа одговорио Ковачевићу, мешају се усхићење због повољног одговора Академије, невешто скривена зебња због могућности да му труд, услед Птијевог подухвата, унапред буде обесмишљен или да се откаже његово научно путовање и озлојеђеност због оптужби да је успоравао припреме за одлазак на Атос:³³

22. – VIII. – 06.

Минхен.

Велеуважени Господине Министре!

Добивши јуче Ваше писмо, ја сам још истога дана поручио код Шедлера апарат за Академију. Он ће га моћи испослати кроз 10-12 дана, и то без повуке. Да ли ћу ја бити тада још овде, да видим материјал, то не знам, јер 1. септ. треба да се јавим на дужност у Београду. Но и ако мораднем отићи, контролу ће примити на се један мој друг Немац, човек достојан сваког поверења.

Молим Вас за овлашћење, да поручим уједно и калемове (од артије), и то изолиране од светлости, тако да се могу уносити у касету и при дневној светлости. Из једног се калема може истерати око 77 слика. Ако узмемо 10 комада, биће доста. Сваки калем стаје око 10 марака.

Осим калемова треба нам и фотометар, – стаје до 8 марака.

Кад Г. М. Стојановић³⁴ тврди да је његов апарат са допел-анастигматом³⁵ бољи од овога, који ћемо ми купити, то се он врло вара. Његов је апарат бољи за његове аматерске потребе. Он често има да сними неки предмет, ка коме не може доста близу прићи, односно од кога се не може доста далеко одмаћи. За то он мора имати не само допел-анастигмат, чија сочива може употребити као два разна објектива, него му морају често бити при руци и по неколико објектива, које он комбинира, док не добије згодно жижино удаљење. Али наш апарат није намењен таквим потребама, већ првенствено палеографским сврхама. Он ће снимати рукописе, повеље и слично, дакле покретне предмете, које ми можемо наместити на оно одстојање, које нам објектив захтева. При нормалном пак одстојању снимци су Цајсова тесара³⁶ бољи од снимака допел-анастигмата. Дакле, стоји ствар баш обратно, а не као што Г. Стојановић каже: специјално за наш циљ ми имамо бољи објек-

33 АС, ЛК, 435, fol. 7–10. Није јасно зашто је тек тада обавештен о подухвату Луја Птија, када је сам Пти писао 14. фебруара (по новом) 1906. Новаковићу о томе како припрема за штампу грчка акта Хиландара и због тога га моли за податке о могућим српским издањима хиландарских грчких аката (АС, СН, 1955).

34 Марко Стојановић (1844–1923), адвокат,

вицегувернер Народне банке, фотограф аматер (С. Јерковић, С. Илић, *Каџалоћ изложбе: Одроз стварности. Изложба фототографија Марка Стојановића, вицегувернера Народне банке*, Београд 2009).

35 Doppel Anastigmat или Dagor систем сочива фабрике Goertz.

36 Tessar систем сочива фабрике Carl Zeiss.

тив него што је његов. А камо сад других преимућстава нашег апарата над његовим?! Ја могу своју касету пунити и дању – не треба ми дакле мрачна соба – а он то не може. Кад једном напуним касету, ја могу из ње истерати без прекида у раду до 77 снимака, а колико може он? Мене један снимак стаје највише 1 грош, а њега? Наш апарат потребује много мањи пртљаг – 10 калемова – , а његов, колико би потребовао за исти број снимака? Ове би особине много значиле и у самом Београду, а шта оне тек значе у приликама, са којима се има рачунати на Св. Гори?! Не, Г. Марко се вара, то је сигурно.

Препоручивши Вам да купите овакав апарат као што ћемо га добити кроз 10-12 дана, ја нисам радио на своју главу. Напротив, посаветовао сам се прво са многим људима, који су с таквим апаратом имали прилике да раде. Питао сам најпре мога овд. друга, Дг Марка,³⁷ који је летос с таквим апаратом, својином овд. Академије наука, био управо на Св. Гори, и за сразмерно кратко време од месец дана израдио тамо око 700 снимака. Он ми је показао сам апарат, па ми је на основу свог искуства чак написао неколико предлога за још потпуније усавршење неких детаља у касети. За тим, тражио сам мишљење о том апарату од овд. проф. универзитета Л. Траубеа,³⁸ једног од најбољих познавалаца латинске палеографије и вештине репродуковања текстова на свету. Даље, по упутству овог професора, и снабдевен његовом препоруком, обратио сам се и Белгијанцу оцу Poncelet-у,³⁹ Боландисти и признатом издавачу текстова. Он ми је дао одговор тако поучан, да ми је и сам Krumbacher тражио његово писмо, да га препише и остави ad acta. Већ да Вам и не казујем, да сам о свему питао и Крумбахера. И кад иза мене стоје толики људи, о чијем мњењу имам и писменог трага, као што Вас могу уверити, кад тамо дођем, – онда мени не пада ни мало тешко, да примим искључиво на се сву одговорност за набавку баш овог система апарата, а не оног што предлаже Г. Марко.

Што се пак тиче одговорности за отезање те набавке све до сада, тако да смо дочекали да L. Petit, како сте Ви чули, снимити у свима атонским манастирима све грчке повеље, – налазим у својој савести, да се Ви грешите о правду, кад ми и ту одговорност додељујете. Ви ћете се свакако опоменути, да сам ја утрошио много часова, долазећи у Академију и распитујући се је ли апарат поручен и наваљујући да се поручи. Истина, тада ми је био познат други систем апарата, а не овај, који ћемо сад набавити. Али главно је, да би апарат у опште (без обзира на систем) поред мене био одавно набављен. Но кад се ствар најзад свршила, боље је

37 Paul Marc (1877–1949), византолог, Крумбахеров ученик, један од главних сарадника пројекта Баварске Академије наука „Corpus der griechischen Urkunden des Mittelalters und der neueren Zeit“ (A. E. Müller, *Vom Verschwinden einer unbekanntten Größe. Der Byzantinist Paul Marc*, Wiener Byzantinistik und Neogräzistik, Wien 2004, 308–314).

38 Ludwig Traube (1861–1907), класични филолог, стручњак за латинску палеографију,

сарадник на пројекту *Monumenta Germaniae Historica*, професор на Лудвиг Масимилијан универзитету у Минхену (A. Mentzel-Reuters, *Ludwig Traube und die Monumenta Germaniae Historica*, Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte, Bd. 77 (2014) 3–25).

39 Albert Poncelet (1861–1912), боландиста (La Société des Bollandistes), проучавао и издавао житија светих.

40 AC, ЛК, 435, fol. 12.

да заборавимо прошлост, и да се што обилније користимо будућношћу. Сумњам, да су Petit-у калуђери показали баш све повеље. Тешко да би они то учинили само једном лицу. Али и да је тако, Petit није с тим свршио и сав посао, који мене чека на Св. Гори. Наћи ћу ја тамо још доста ствари за нас знатних, тако да се нећу вратити празних руку.

[На левој маргини:] Молим Вас, да изволите доставити Г. Новаковићу уверење о мом најдубљем поштовању, које гајим према њему, и да и сами верујете, да Вас дубоко уважава Д. Н. А.

Последњи пут Анастасијевић се јавио Ковачевићу из Минхена 28. августа, дописницом, преносећи му обавештење да се калем фотографске хартије може набавити за цену нижу од 7,80 марака, што би, уколико се из једне ролне начини до 77 снимака, чинило цену појединачне (неразвијене) фотографије 0,10 марака. Препоручивао је да се што пре набави 10 калемова да би могао „брзо поћи на пут“.⁴⁰ Међутим, рок од десетак дана за испоруку апарата, који му је обећала фирма из Минхена, вишеструко се одужио. Пол Марк јавио је Анастасијевићу, дописницом послатом 14. септембра, о узроцима кашњења пошилике,⁴¹ а овај ју је, чим је стигла, четири дана касније, проследио Ковачевићу.⁴² После нешто мање од месец дана од Марковог писма, апарат је напоскон стигао у Академију, те га је Анастасијевић могао 13. октобра преузети ради пробе.⁴³ Убрзо након тога обратио се, једним дугим и пажљиво сроченим писмом, председнику Академије Новаковићу.⁴⁴ Било му је нарочито стало да истакне предности новог апарата, да би, свакако, оправдао и свој избор и цену коју је Академија платила. Писмо је окончао молбом за још једну дозволу, условљену неминовношћу да на пут крене тек у позну јесен:

[...] Са набавком апарата уклоњене су уједно и последње препреке, које су остварење моје мисије одложиле све до данас. Како сам се ја већ извештио да рукујем њиме, то је све спремно, да бих се могао кренути на одређени ми пут. Моја би жеља била, да то учиним још почетком идућег месеца. Незгодно би ми било, да чекам завршетак зимског универзитетског течаја, па да о распусту између зимског и летњег семестра свршим поверени ми посао на Св. Гори. Јер како сам тек од скоро наставник универзитета, па немам још израђених предавања, то би ми идући зимски распуст требало употребити на припремање једног курса (из византијске историје), који мислим држати у летњем семестру. Мени би дакле било могуће путовати на Св. Гору и свршити тамо посао готово само за време до распуста. За то би ми било пак нужно, да ми

41 Марк је сваљивао одговорност на фабрику Карл Цајс („Der Schuldige ist Zeiss“) јер је код њих запело с подешавањем објектива и призме. Очекивао је свакога дана да ће апарат стићи, али је ипак упозорио на податак из једног документа оптичке фирме Appacker из Келна, да се за таква подешавања уговара рок од више седмица (АСАНУ, АА, 1906/675).

42 АС, ЈБК, 435, fol. 13.

43 АСАНУ, АА, прилог уз бр. 1906/675 (реверс). Благајна Академије дала је тек 21. октобра налог да се „Вил. Шедлеру, фотографу у Минхену“ плати 656,15 динара за апарат с прибором (АСАНУ, АА, 1906/562).

44 АСАНУ, АА, 1906/566.

Господин Министар одобри одсуство од предавања, и то, мислим, за месеце новембар и децембар.

Како би за ме било много ласкавије, да сама Академија учини кораке код Господина Министра ради тога одсуства, него ли да се ја лично обратим њему по том предмету, то сам слободан најучтиввије замоли-ти Вас, да Ви у име Академије урадите у овоме смислу што нађете за сходно.

Новаковић ни овога пута није отезао. Обратио се 24. октобра писмом министру просвете и црквених послова с молбом да се Анастасијевићу ради извршења научне мисије на Светој Гори одобри одсуство од школских обавеза у новембру и децембру 1906. г.⁴⁵ И на Универзитету је у вези с молбом све текло брзо, али је читава процедура ипак узела још две седмице јер се министар морао претходно обратити за мишљење матичном факултету. Већ сутрадан, 25. октобра, министар је затражио од ректора Универзитета Јована Цвијића мишљење и одобрење Академијине молбе.⁴⁶ Ректор се потом, дан касније, обратио декану Филозофског факултета са захтевом да се Савет Факултета изјасни о тој молби. Савет је на седници одржаној 28. октобра већином гласова донео одлуку да се Анастасијевићу може одмах одобрити двомесечно одсуство. Само један глас против „био је за то, да се г. Анастасијевић крене на пут по свршетку својих предавања у овоме семестру“. Обавештење о томе декан је послао ректору 29. октобра, а 31. октобра ректор је проследио мишљење Савета Филозофског факултета министру. Министар је затим, 4. новембра, обавестио ректора да је на основу мишљења Савета ФФ одобрио двомесечно одсуство Анастасијевићу, а 7. новембра напослетку је издао дозволу за одсуство, која је стигла у Академију три дана доцније.⁴⁷

Тиме су све припреме биле окончане, те је 13. новембра, тачно осам месеци од њиховог почетка, Ковачевић, у име председника Академије, срочио упутство Анастасијевићу за рад на Атосу. Сачуване су две верзије тог упутства – прва, шира,⁴⁸ као концепт, у којем се полазило од претпоставке да ће Анастасијевић ићи на Атос преко Цариграда, и друга, коначна и краћа.⁴⁹ Саопштавам га у целости, према завршној варијанти, с тим што ће изостављени делови бити унети на

45 АС, МПС, П, 1907, 1, 133 (оригинал увучен у табак с молбом Академије, послатом истом министарству јануара 1907. за продужење одсуства Анастасијевићу, о чему ће доцније бити речи); АСАНУ, АА, 1906/566 (концепт).

46 Све одлуке у вези са Анастасијевићевим одсуством крајем 1906. прикључене су молби за његово продужење с почетка 1907: АС, МПС, П, 1907, 1, 133.

47 АСАНУ, АА, 1906/595 (оригинал); АС, МПС, П, 1907, 1, 133, док. бр. 16849 (концепт). На полеђини оригинала Анастасијевић је написао 11. новембра потврду да му је садржина саопштена. На 8. скупу Председништва СКА, одржаном 18. новембра, примљена је „к

повољном знању“ дозвола министра просвете (Годишњак СКА 20, за 1906 (1907) 95–96).

48 Сачувана је у тексту исписаном писаћом машином на два листа хартије, под насловом „Скица за упутство Г. Анастасијевићу кога шаље Српска Краљевска Академија у Св. Гору да скупља изворе за историју српску“. Нема потписа, а на полеђини првог листа написано је, такође писаћом машином: „Лела Ковачевић је једна ћурка / а и њен Гаја није ништа бољи / Митровица / ЛЕЛА КОВАЧЕВИЋ / МИТРОВИЦА“ (АСАНУ, ИЗ, № 11395).

49 АСАНУ, АА, 1906/595.

одговарајућим местима масним слогом. Разнотенија се стављају у обле заграде иза речи на коју се односе. Не обележавају се мање стилске разлике:

Господине,

Према одлуци Академије Наука Ви добијате од Академије хиљаду динара помоћи, да путујете у Св. Гору и тамо да приберете грађу (материјал и изворе) за српску историју.

Ви ћете прво поћи у Цариград где ћете се јавити нашем посланству које ће вас упутити са препорукама Академијиним на Г. Успенског⁵⁰ управника Руског Археолошког института, затим на Г. Гедеона⁵¹ у Патријаршији па на ГГ. Пти-а и Паргуара. С њима ћете се састати и разговарати о вашем подuzeћу и путу и тражићете од њих мишљење и савете за рад.

У Св. Гори Ви ћете преписати или помоћу фотографског апарата који Вам се ставља на расположење фотографисати све грчке повеље српских, грчких и бугарских владалаца и других лица, у којима има података за историју српског народа, података о српским владоцима, српским земљама и Србима уопште. То ћете исто учинити и са српским повељама, које нису до сада објављене, а и са бугарским, румунским и турским, који се тичу Срба и српских земаља, а нису објављене.

Осим повеља Ви ћете преписати или фотографисати и све грчке и словенске записе и натписе, у којима има ма каквог помена о Србима.

При повратку из Св. Горе разабраћете има ли још каквих грчких или српских споменика у ман. Св. Јована код Сереза и у Св. Богородици у Косеници (Кошеници) близу Сереза, па ако стигнете, да и њих фотографисате или препишете. Ако Вам икако буде могуће треба да одете у манастир Продромов код Сереза...

Пре поласка на пут треба да научите добро и вешто да рукујете фотографским апаратом и, као што и сами знате, да се добро и потпуно оријентишете у целој потребној литератури.

Уопште Вам се препоручује, да преписивање употребљавате само онда, кад је фотографисање немогућно.

Сви снимци и преписи, према Академијиној одлуци, биће својина Академијина, а нађена грађа мора бити прво објављена у акад. издањима, и без њеног нарочитог одобрења не сме се нигде на другом месту објавити, нити се могу коме уступити снимци и преписи на употребу.

За председника академије

13. новембра 1906.
Београд

секретар
Љ. Ковачевић

50 Фјодор Иванович Успенски (Фёдор Иванович Успенский) (1845–1928), руски византолог, оснивач и директор (1894–1914) Руског археолошког института у Цариграду.

51 Мануил Гедеон (Μανουήλ Γ. Γεδεών) (1851–1943), грчки историчар, византолог, од 1897. велики хартофилакс у Васељенској патријаршији у Цариграду.

Остало је било још да Ковачевић 14. новембра издејствује од Министарства спољних послова повлашћени транспорт, дипломатском поштом, Анастасијевићеве опреме до Солуна, због бојазни „да ће турске власти на граници отворити роле с фотографском хартијом и тиме учинити хартију неупотребљивом и одузети неколике научне књиге које су потребне г. др. Анастасијевићу за његов рад у Св. Гори“. Истог дана МИД је послало писмо Конзулату у Солуну с обавештењем „да данашњом поштом шаље један сандук ствари г. др. Драг. Анастасијевића доцента универзитета с молбом да га преда г. Анастасијевићу. Пошто је у сандуку фотографска хартија умољава се Консулат да га не отвара.“⁵² Напокон, Анастасијевић се отиснуо на пут 16. новембра, две недеље пошто му је почело тећи одсуство. О искушењима с којима је имао да се суочи на путу до Свете Горе и о ономе што је предузео по доласку на своје одредиште, обавестио је Ковачевића писмом послатим из Кареје 28. новембра 1906.⁵³

28. нов. 1906.
Св. Гора.

Велеуважени Г. Ковачевићу!

Тек сам јуче стигао на Св. Гору. Све до прошлог четвртка⁵⁴ чекао сам у Солуну књиге и фотографску артију, што смо их послали амо преко министарства спољних послова. Без књига, а нарочито без артије, није вредело ићи. Кад сам их најзад добио, кренуо сам се првом лађом, која је путовала на Атос, т.ј. у прошлу недељу.⁵⁵

На путу сам имао доста тешкоћа. У Зибевче⁵⁶ су ми врло тачно претресли ствари и начинили дар-мар по куферима. Ту су ми одузели цепни револвер, који ће ми се вратити кад прођем туда при повратку. У Солуну сам имао да јурим од надлештва до надлештва ради револвера, ради препоруке валијине, ради неких пошиљака упућених ми из Немачке и др. На мору ме ноћу затече бура, те сам одболовао морску болест и стигао сасвим изнурен у Дафну. Најзад, у Дафни, пошто лађа стаје на отвореној пучини, па путници у баркама стижу на обалу, и пошто је бављење лађе било кратко, а путника повише, то ми се у мало није десило да ми лађа однесе половину пртљага, између осталог и

52 АС, МИД, ПП, 1906, ред 580, док. бр. 5711. Ковачевић је 18. новембра молио МИД да достави Српском конзулату у Солуну писмо конзулу, писмо управи ман. Хиландара и реверс за књиге које су биле послате Хиландару. У кратком писму конзулу, чији је концепт сачуван (АСАНУ, АА, 1906/607), Ковачевић га моли да писмо и реверс за Хиландар, с књигама које би требало да стигну у Конзулат, преда управи ман. Хиландара, с тим да управа потпише реверс за примљене књиге и пошаље га награђ Академији преко Конзулата. Није познато шта је стајало у писму Хиландарцима и да ли је Ковачевић овим поклоном настојао да их учини предусретљивим за Анастасијевићеве захтеве. Шта год да

је била његова намера, из неког разлога та два писма и реверс примљена су у МИД-у тек 8. фебруара 1907. и тог дана послати Конзулату у Солун (АС, МИД, ПП, 1907, ред 2, док. бр. 558). Одговор Хиландараца којим су се захвалили за књиге стигао је марта 1907. (АСАНУ, АА, 1907/196).

53 АС, ЉК, 435, fol. 14–15.

54 28. новембар по јулијанском календару падао је 1906. у уторак, што значи да је „прошли четвртак“ био 23. новембра.

55 26. новембра.

56 Српско-турски гранични прелаз Ристовац–Зибевче.

статив. Стигавши у Кареју и прегледавши ствари, сав сам срећан што Вам могу казати, да сам поред свију незгода апарат и прибор сачувао у потпуно неповређеном стању.

Овде сам одсео у хилендарском конаку и упознао се са хилендарским представником у Карејама. Јуче сам показао своја писма овдашњем кајмакаму и добио од њега даље препоруке, а данас сам са хилендарским старцем отишао у овдашњи св. сабор са патријарховим писмом. У сабору седи сад и један мој добар познаник, антипросоп Лавре Хрисостом, доста учен калуђер, те сам овом приликом обновио с њим познанство, доневши му и неке фотографије мога друга Марка.

Како ће ми протат и манастири помоћи, да испуним своју сврху, о томе Вам данас не могу ништа рећи. Нећу да сам ни оптимиста ни пессимиста, него ћу сачекати писмо протата и одговоре појединаца, па ћу Вам доцније писати како иде. А ово Вам сад писмо шаљем, само колико да Вам се јавим, да знате да сам најзад на Св. Гори.

Поздравите Г. Новаковића, а и сами изволите примити искрени поздрав од

оданог Вам
ДН Анастасијевића.

Ps. Адресујте писма на хилендарски конак (француски).

После две недеље рада у Хиландару, Анастасијевић се поново огласио писмом Ковачевићу 14. децембра.⁵⁷ Писмо одише оптимизмом, који је почивао на великом броју успешно снимљених фотографија, али и на сазнању да је у грчком хилендарском архиву штошта промакло Птију и његовом тиму. То му се чинило као посебно важан добитак. У складу с еуфоријом коју је осетио међу десетинама византијских повеља, Анастасијевић је већ замишљао да ће и у грчким манастирима бити бар приближне среће, те је молио своје покровитеље из Академије да му пошаљу још фотографског папира.⁵⁸ Нарочито га је радовала чињеница да је апарат из Шедлерове радионице у Минхену оправдао сваки дан и сваку марку утрошене у његову набавку:⁵⁹

57 О његовом боравку у Хиландару обавестио је Ковачевића и прота Стеван Димитријевић 11. децембра, тек што је био преузео дужност хилендарског референта при Конзулату у Солуну. Димитријевић је од једног хилендарског монаха добио вести, у које, показало се оправдано, није био склон да до краја поверује. Према анонимном Хиландарцу, Анастасијевић је у Хиландару „нашао двајестак грчких грамата, које французи нису снимили, фотографирао их и отишао у Ватопед. У Хи-

лендару вели није био више од 3-4 дана. Колико је ово извешће тачно не знам. Могуће да Вам се он сам јавио и тачније Вас известио.“ (АС, ЉК, 522, fol. 60–61).

58 Уз писмо је приложио цедуљицу с адресом фабрике фото-хартције у Шарлотенбургу (Charlottenburg) и молбом да се поручи још пет десетометарских свитака, пошаље у Солун, а одатле „сухим путем у Св. Гору“ (АС, ЉК, 435, fol. 11).

Св. Гора.
Хилендар.

Велеуважени Г. Ковачевићу!

Писах Вам из Кареје у очи мог поласка у манастире и известих Вас у кратко о свему, што Вас је могло интересовати да чујете о мом путу до Св. Горе. Ево Вам сад једног гласа и из првог манастира, који сам посетио – из Хилендара. Тај је глас весео, и ако Вам стигне за празнике, надам се, да ће Вам увеличати празничну радост.

У Хилендару сам се задржао неочекивано дуго – већ 15 дана. Толико ми је било неопходно нужно, док сам снимио преко 60 турских фермана и до 190 грчких аката (златних була, патријаршијских сигилија, простагма, практика, омологија и т.д.). Морам остати још до недеље,⁶⁰ да бих снимио и остатак грчких докумената. На словенске и влашке не могу прећи, него ћу недељу пред Божићем⁶¹ провести у Ватопеду, а после Божића идем по позиву у Лавру.

Овде ми нико не умеде сигурно рећи, колико је докумената (грчких) снимио L. Petit и које. Знају само толико да је снимао једино старије, а документе 16. в. и доцније није дирао. Ја закључујем пак, да није снимио ни све старе. Пошто је имао апарат обичног система, а не нашег, то је вешао акте вертикално и прикуцавао их јексерчићима. И доиста, на неким се пергаментима виде рупице од јексерчића. Али опет има и пергамената без таквих рупица. Мислим, да ове није добио, па их није ни фотографисао. Даље, оне дугачке грчке хрисовуље није могао снимати у један мах, већ део по део. Те је делове обележавао цртицама. Но има дугачких хрисовуља и без цртица. Држим, да му ни оне нису дошле до руке, па су и оне остале неснимљене. Не знајући дакле, колико је он овде урадио, и слутећи, да му је много што шта остало неурађено, ја сам сматрао као најпапетније, да сам снимим све што нађем.

Досадашњи су ми снимци потрошили 5^{1/2} свитака фотографске хартије, или око 350 комада те хартије 13/18 cm. На остатак грчких споменика хилендарских отићи ће ми сигурно још она 1/2 начетог свитка, ако не и више. Што има више фотографија него докумената, узрок је у томе, што је апарат мали, а документи често врло велики, па се морају снимати на више комада хартије одсек по одсек. Према томе, како сам понео свега 9 свитака хартије (од по 10 мет. дужине), то ће ми, кад одавде пођем, претећи само још три свитка на све остале манастире. Сад замислите, да ми у Ватопеду покажу цео архив грчких и словенских ствари; узмите, да ће ми у Лаври библиотекар (мој стари добар познаник, коме сам сад донео још и пуно слика из Немачке од Магс-а) ставити на расположење све што у том манастиру има за нас знатнога; рачунајте, да ми је обећано и из архива протатског у Кареји, да добијем нешто материјала; додајте оно што буде и у другим манастирима, – па

59 AC, ЉК, 435, fol. 16–19.

61 Од 18. до 24. децембра.

60 17. децембра.

62 За грчку службу Св. Сави сазнао је из Лам-

ћете видети, да не само што нисам био поручио много фотографске хартије, него на жалост мало. Ја се бојим, да ми ово што још имам, неће стићи ни за повеље, а камо ли за записе и за материјал из рукописа (грчка служба св. Сави, формулари за писање писама српским владоцима и т.д.);⁶² а камо ли тек и за продромске повеље, које срећом нису изгореле. А сем тога, ако хартија и стигне, за овакав план неће ми стићи време и новац, који ми стоје на расположењу. Шта дакле да се ради? Ово је једна драгоценост прилика. Ако се она измакне, а посао не свршимо, тешко ће нам се указати друга. Ви сте видели, колико смо се и сад спремали, и колико смо тешкоћа и формалности имали да пребродимо, док смо успели да се оствари ово путовање.

Размислите о овоме, па чините с Г. Новаковићем како за најбоље нађете. „Ја рекох и спасох душу своју.“ Још морам видети, каква ће ми бити берба у Ватопеду. Пође ли и тамо овако као у Хилендару, као што се надам у име Бога; јер сам допутовао са неким старешинама из тог манастира, па ће ми они бити на руци; – онда очекујте од мене телеграфске предлоге.

Апарат овога система је за мој посао права благодет. Онај рад за који је L. Petit био повео три помоћника и понео читаве куфере плоча, па му ни оне нису биле довољне, него је трчао у Кареју и набављао друге, – тај посао вршим ја сâм и са оних 9 рола. Нити морам да вешам документе по зидовима, ни да се пењем и скидам; већ ширим један по један на табли од даске и снимам. Не морам да се сваки час затварам у мрачну собу и да пуним касете, већ напуним једанпут, па ми је доста за два дана. Не морам сваки снимак двапут да ентвиклујем⁶³ (т.ј. и негатив и позитив) већ само једном.⁶⁴

Што се тиче ентвикловања, није ни мислити, да овде све ентвиклујем. Нити имам толику масу хемикалија, нити времена. Али сам до сад од појединих рола ентвикловао по више комада. Турски су ми снимци ситни (т.ј. слова), но обично врло јасни. Рола са њима паде ми у мраку у воду, те ми местимице неки снимци претрпеше мало штете. Што сам ентвикловао од грчких снимака, то је одлично.

Честитам Вам срдачно Божић и Нову Годину.

С поздравом Ваш ДН Анастасијевић.

бросовог *Κατάλογοι* (Lambros, *Catalogue*, II, 380, № 5998/17). Реч је о рукопису манастира Св. Пантелејмона (бр. 491). Други поменути текст је зацело патријаршијски писмовник (Ἐκθεσις νέα), који је до тада био више пута објављен. Гоарово издање у РГ, прештампано је у Г. А. Ралис – М. Потлис: *Σύνταγμα τῶν Θεῶν καὶ Ἱερῶν Κανόνων*, Т. 5, Атина 1855, 507–508 (формулари за писма српским владарима). И за светогорске преписе овог писмовника такође је, по свој прилици, нашао податке код Ламброса, *Catalogue*, II, 301, № 5648 (Пантелејмон 142) и 305, № 5658/41; ад-

ресе писама кнезу Србије, деспоту Србије и жупану (Пантелејмон 152). Иако није успео да посети руски манастир, ипак је нашао шта је очекивао у Ватопеду и Кастамониту (види даље).

63 Entwickeln (нем.), развити, развијати (фотографије).

64 Предности рада с овим фото-апаратом у светогорским архивима описао је у појединостима и у поговору издању српских повеља из Лавре (Д. Анастасијевић, *Српски архив Лавре айонске*, Споменик СКА 56 (1922) 20).

Анастасијевићева молба, подржана дотадашњим резултатима његове мисије, наишла је у Академији на повољан пријем. Пре краја године наручена је фотографска хартија према његовим упутствима, а 1. јануара 1907. обавештен је конзулат у Солуну да ће на име Драгутина Анастасијевића стићи тај материјал и да му се одмах по приспећу пошаље у Хиландар.⁶⁵ До тада је већ било истекло Анастасијевићево одсуство, али је пред собом имао и месец дана јануарских празника, које је својевремено био одвојио за спремање универзитетских предавања. Но, нашавши се на Атосу, усред великог посла и са неизвесним изгледима за његов крајњи исход, решио је да жртвује припреме за наставу. После боравка у манастирима Ватопед и Кастамонит, где није успео да добије готово ништа, Анастасијевићев почетни ентузијазам нагло је опао. Више није гајио превелика очекивања од посета другим манастирима (изузев Лавре), али то га није обесхрабрило да покуша урадити што више кад се већ обрео на Атосу. Због тога је молио да му се издејствује продужење одсуства од наставе до средине фебруара, и да му се пошаље још 200 динара. У писму које је написао Ковачевићу 2. јануара у Кареји, после проведених божићних празника у Хиландару и пред полазак у Лавру, описао је у појединостима своје прве, болне неуспехе и очекивања и молбе за даљи останак и рад на Атосу.⁶⁶

Кареја. 2/1 907.

Велеуважени Г. Ковачевићу!

Јавих Вам се до сад двапут. После писма, којим сам се обратио пред Божић, обишао сам Ватопед и Кастамонит. За тим сам се за празник свратио понова у Хиландар, јер у те дане не бих могао радити ни у ком манастиру. Данас, првог дана по празницима, крећем се преко Кареје у Лавру. То је од Хиландара готово најдаљи манастир (7 сахати мазгом од Кареје). Но ја ипак морам сад ићи баш тамо, јер ћу у ово време у њему застати антипросопа, који ми је добро познат, а који ће се после Богојављења можда вратити у Кареју. Он ми је сам рекао, да ће мој посао боље напредовати у Лаври, ако дођем кад је и он у манастиру.

У Ватопеду сам био лепо примљен, али нисам добио ни једне повеље за снимање. Узалуд сам изашао пред сабор и држао им читаву беседу о томе чисто научном задатку, о чисто научном карактеру архивских споменика које бих желео код њих да снимим, о бесмислености држања тих споменика у тајности, о штети коју сабор тиме наноси науци, о жалбама западнојевропских научника на ту штетну тајанственост баш у Ватопеду. Узалуд сам им помињао, како нас православне специјално највише боли та тајанственост, јер је она мања према католичким поповима него ли према нама. Узалуд сам апеловао и на добротинства наших предака према Ватопеду и т. д. На жалост сва та беседа није имала никаква успеха. Устао је један члан сабора и одговорио ми, да моја жеља, да радим у манастирском архиву, колидира са обичајем манастирским, да се архив не показује ником. Он није већ годинама ником показиван. Тај обичај није самовоља, већ има свога разлога, а то је, што архив до сад још није

уређен, па сабор ни сам нема тачног списка, шта све тамо постоји. Архив се тек од неког времена почео уређивати. Но ја не треба да губим наду. Моја је, вели, мисија опсежна, и не може се испунити потпуно само овим садањим доласком на Св. Гору. Ја ћу и као византиниста, а и по садањој сврси, можда ускоро опет долазити на Атон. Они ми дају обећање, да ће ми тада жељу испунити. А уверавају ме, да се наше ствари неће давати ником другом, пре него што ја дођем. То је што се тиче архива. Што се пак тиче библиотеке, у њој могу радити што год хоћу, и колико год хоћу. Шта сам знао чинити, него да се и тиме задовољим. Отишао сам у библиотеку, прегледао сам словенске рукописе – има их само неколико, из најновијег доба, и безначајних; прегледао сам и цео каталог грчких рукописа, и за византијске студије забележио сам из њега доста, али за садањи мој задатак нашао сам само један рукопис – грчку службу са житијем и похвалним словом св. Симеона и св. Саве, писано у 18 в.⁶⁷ Добио сам рукопис, да га носим по другим манастирима, и упоредим са још неким рукописима, који опет садрже службу, житије и панегирик ових српских светитеља, али не знам да ли са истим или другачијим текстом.⁶⁸

Тако сам прошао у Ватопеду. За то Вам нисам телеграфирао ни за фотографску (!) хартију ни за остало, о чему сам Вам писао.

У Кастамонит сам дошао у четвртак пред Божић.⁶⁹ Браство беше узето припремама не само за овај велики празник него и за манастирску славу св. Стефана. Због тога ми посао ни ту није испао добро. Од српских повеља нисам могао фотографирати ништа; само сам снимиио 4 византијска документа, за наше ствари без значаја.

На основу овога ја сам морао знатно смањити свој ранији оптимизам. Он се оснивао на успомени о оној срдачности, са којом сам био дочекиван у грчким манастирима 1903. год. Но сад је било, а свакако и биће, много друкчије. Нпр. у Ватопеду, и ако сам дошао са једним хиландарским калуђером, стајао сам око ¼ часа на порти, док ми у нутра (!) нису прегледали препоруке, па сам тек после уведен у архондарник. Па и у архондарнику првог дана наилазио сам свуда на неповерљиве и испитивачке погледе. Тек после оне беседе у сабору откравила се хладноћа и указано ми је достојно гостољубље. Чујем свуда, да то није случај само са мном, и то тумачим тиме, што су овде од 1903. г. па на овамо неповерење и страх према Словенима знатно порасли. На основу ових и првих утисака, ја очекујем од грчких манастира за моју садању сврху мало: свакако, примиће ме свуда добро; вероватно, даваће ми у

67 То је ватопедски рукопис бр. 794 (Ј. Тарнанидис, *Кулиј святој Саве и святој Симеона код Грка*, Хиландарски зборник 5 (1983) 104–105).

68 О другим рукописима с грчким житијем, службом и похвалом Симеону и Сави, Анастасијевић је сигурно знао на основу Ламбросовог Каталога, као и за грчку службу Светом Сави, коју помиње у писму Ковачевићу од 14. децембра. То су: рукопис скита Свете Ане, бр. 36 (Lambros, *Catalogue*, I, 18, № 117); Пантелејмон 492 (Lambros, *Ca-*

talogue, II, 381, № 5999/22) и Пантелејмон 867 (*Ibidem*, 448, № 6374). Заједничко житије св. Симеона и св. Саве на грчком помиње се и у првом издању *Bibliotheca Hagiographica Graeca, seu elenchus vitarum sanctorum Graece typis impressarum*, edd. Hagiographi Bollandiani, Bruxellis 1895, 148, које је сигурно било познато Анастасијевићу. О преписима грчких прославних списа св. Симеону и св. Сави на Атосу в. Ј. Тарнанидис, *нав. дело*, 104–108.

69 21. децембра.

већини манастира византијске повеље; а по свој прилици, словенских повеља и рукописа нећу добити више нигде до у Лаври и Ивиру, где имам баш блиских познаника, којима сам још препоручен и из Немачке и из Солуна; а можда и у Зографу, као у словенском манастиру.

Да бих обишао све грчке манастире, требаће ми сигурно цео јануар. Предавања пак почињу на универзитету 1. фебр. Морао бих дакле продужити осуство бар за 15 дана. Као што нисам ни при поласку лично молио за досадање осуство, тако мислим, да не треба да тражим сам ни продужење. Него ако Ви налазите, да треба, кад сам већ овде, проба ради да отидем и у остале грчке манастире, то молим, нека Академија учини предлог Г. Министру, да ми, као што рекох одобри да останем овде још 15 дана, а то је до 15. фебр. закључно. Одговор (телеграфски) Г. Министра треба Академија да ми јави најдаље до 16. јануара, а по могућству и пре (можете дознати расположење Г. Министра приватно, и пре него што се акт потпише). Иначе, ја ћу се морати 17. ов. мес. кренути лађом за Солун. Јер у Београд морам стићи који дан пре почетка школе, да бих нашао стан и сместио се.

Одговорио ми је L. Petit. Каже, да је снимио у Хилендару око 150–180 грчких повеља. Ја имам пак преко 200 комада.

У Хилендару има доста велики грч. архив и за новије доба – 17., 18. и 19. век. Кад сам први пут тамо био, нисам могао ни помислити, да и њега снимим, – није се имало за то времена. Хтедох да то урадим између Божића и Нове Године. Али немили догађаји у нашем манастиру, долазак конзула с протом Стевом и референтом за основну наставу и њихово апеловање и на моју сарадњу при сређивању стања омели су извршење овога плана.⁷⁰

Између осталих сметњи за рад доста ме оштети и краткоћа дана и облачно небо – две велике невоље при фотографирању, а и врло несатално овд. време с многим кишима, незгодно за путовање по овдашњим рђавим путовима од манастира до манастира на мазгама.

Поздравите Г. Новаковића. Срдачно поздравља и Вас Ваш ДН Анастасијевић.

[на посебном листу хартије:]

Ps.

У мало не заборавих оно што ми је најнужније. Сад сам дошао из манастира, па сам веома уморан. Због тога је и ово писмо пуно поправака. Немојте замерити. У јутру зором полазим у Лавру, па не могу да преписујем.

Ако овде останем цео јануар, да се до 15. фебр. тамо вратим, онда нећу имати довољно новаца. У Солуну сам, чекајући фотографску хартију, остао више од недеље дана у хотелу и потрошио много. Ту сам имао и др. издатака – на кола више пута од хотела до конзулата, од конзулата

70 Овде говори о боравку конзула Владимира Љотића у манастиру у вези с манастирском иницијативом да се од прилога прикупљених за манастир у Србији поправи пирг и тамо

преместе библиотека, архив и ризница (АС, МИД, ПП, 1907, ред 2, док. бр. 5 и 4058; уп. Радић, *Хиландар*, 59).

до валије, у Ђумрук и још којекуда код власти (нарочито због револвера, задржаног ми на граници); на хотелског вођу, који ме је водио неким грчким професорима, чије ми је познанство требало ради мога доласка овде; на хемикалије, помоћу којих сам развио један део снимака. Већ до Солуна од границе платио сам воз, а после опет лађу од Солуна до Св. Горе. (1 кл) У Хилендару сам према времену, колико сам остао, одличном дочеку и успеху у раду, дао 100 дин. прилога, а поред тога (како иде ред) архондару и послужи бакшише. Услед несигурних оvd. прилика морам из сваког манастира узимати оружаног човека (куруцију) као пратњу, а он се доста скупо плаћа (мецид). До Хилендара сам платио и мазге (две), а и сад до Лавре путујем потпуно о свом трошку. Пошто ме и у грчким манастирима, као православног, зову на поклоњење моштима; потсећају, да упалим коју свећу; да дам какав прилог; то сам и у њима имао, и тек ћу још имати, приличних издатака. То треба тако да траје још 1½ месец, а треба доћи и до Београда. Најзад, овде су ми понова дошле хемикалије из Солуна за фотографију, и њих ћу тамо при поласку платити. Ово је само општи преглед трошкова, а појединачно ја нисам издатке бележио. Тек видим, да ми је новчаник веома олакшао, а још сам узео око 5 наполеона⁷¹ и у Крагујевцу од својих пара. Не могу дакле изаћи на крај са датим ми новцем, него молим, да ми Академија накнадно одобри за случај осуства – још 200 дин.⁷²

[на левој маргини:] Тај бисте новац послали конзулату. Ја бих пак овде узајмио у Хилендару, па бих после вратио из Солуна.

[на доњој маргини:] У депеши јавите и, да ли је ово одобрено.

И овог пута Академија је изашла Анастасијевићу у свему у сусрет. Новаковић се 10. јануара обратио поново министру просвете, јер је „посао овај тако важан, врло велики те га Г. Анастасијевић не може свршити за време одобреног му одсуства. Потребно му је, на име, одсуство до краја фебруара о. г., па да цео овај посао сврши како ваља“.⁷³ Министрово одобрење издато је 16. јануара,⁷⁴ последњег дана до ког је Анастасијевић у писму Ковачевићу од 2. јануара молио да му буде јављено каква је одлука донета. Сутрадан је упућена и молба Конзулату у Солуну да исплати Анастасијевићу 200 динара.⁷⁵ Телеграм с повољним вестима о продужењу одсуства затекао је Анастасијевића у Кареји, после обиласка манастира на источној светогорској обали. У Београду се, по свој прилици из личних контаката, знало за повољну одлуку министра просвете и пре но што је она обелодањена 16. јануара, те је Ковачевић похитао да пошаље на Атос обавест о томе. Анастасијевић му је одмах одговорио, извештавајући га о резултатима боравка у пет манастира на источној обали:⁷⁶

71 Златник краља Милана вредности 20 динара, израђен по узору на француски златник од 20 франака познат као наполеон или наполеондор (Le Napoléon d'or).

72 Јасно је из овог сумарног описа трошкова да је Анастасијевић кренуо на пут добивши претходно од Академије 1000 динара, као што је и истакнуто у Упутству од 13. новембра. У Деловодном протоколу СКА за 1906, међутим, тек је 31. децембра убележено да се

„исплаћује из задужбине др Љубомира Радивојевића 1000 дин. Г. др Драг. Анастасијевићу на име помоћи ради путовања у Свету Гору“ (АСАНУ, АА, 1906/686).

73 АС, МПС, П, 1907, 1, 133, док. бр. 475 (оригинал); АСАНУ, АА, 1907/22 (концепт).

74 АСАНУ, АА, 1907/38.

75 АСАНУ, АА, 1907/33.

76 АС, ЈБК, 435, fol. 20–22.

Кареја.

Велеуважени Господине Ковачевићу!

Обишавши Лавру, Каракал, Ивир, Ставреникиту и Пандократор, а с тим и све манастире на једној обали атонској, осим Филотеја, који ми је због рђава пута и времена остао за доцније, – ево ме опет у Кареји. У Ивиру ми гласник донесе Ваше штовано писмо. Данас пак примих и Ваш телеграм и врло се обрадовах. Да Вас сад обавестим и о овом одсеку мога пута, и да Вам уједно одговорим на писмо.

Горе побројане манастире, нарочито од Каракала па на даље, прешао сам по врло незгодном времену и друму, и као што сам Вам предсказивао у прошлом писму, ни у једном се од њих за мој посао нисам ништа користио, до у Лаври. У овом сам славном манастиру снимео 11 српских листина. Душанова грчка не могаде се наћи за она два дана, колико сам тамо био, но мој пријатељ Хрисостом ми обећа донети ми је у Кареју.⁷⁸ Да Ивир није 1905. г. много пострадао од земљотреса, те је још и сад у њему и библиотека и архив и све у највећем неред, из кога се постепено повраћају [у] старо стање; могао сам још и у овом гостољубивом манастиру скупити доста материјала и у архивским документима и у рукописима, јер и тамо имам једног одличног познаника, који је уз то још и први калуђер међу свима. Али ето где њина несрећа би и за нас штета. У осталих сам три грчка ман. био врло добро примљен; али, као што се нисам ни надао да ћу се што овајдити за моју сврху, тако се и испунило.

У свима манастирима замерише ми, што сам дошао у зиму. За њих је, веле, тешко, ићи по хладноћи са мном у оне леденице, где су смештене библиотеке, а још теже, седети у незагрејаним просторијама, где је архив, и тражити ми овај или онај докуменат. Па да је бар с тим свршен посао! Него, ако би се што тамо нашло, онда треба натерати неког калуђера, да присуствује преписивању или фотографирању. Тога се на овим мразовима ретко ко радо прима, јер су, веле, калуђери врло зимогрожљиви! А ни за мене, веле, није лако на таком времену радити. Но срећа је, веле, и за њих и за мене, што у њиховим библиотекама и архивима нису сачувани никакви старији грчки или српски споменици, који се односе на српску историју! Иначе би се мучили и они и ја! Ја им тада обично наводим, да у друго доба године имам школске дужности, а да је лети, у вр. великих ферија, несносна врућина на св. Гори, па је и тада још незгодније за рад, нарочито за фотографирање, јер се топи

77 Писмо је очигледно погрешно датирано. Из елемената његова садржаја види се да је то прво писмо писано након оног од 2. јануара (свакако после 10. јануара, када је послата молба министру просвете за продужетак одсуства), а пре писма од 25. јануара. Или је у броју којим је означено дан пропустио да наведе десетнице, што би давало 11. јануар (21. јануара био је у Хиландару), или јединице,

што би давало дане у другој декади јануара.

78 То се није десило. Већ ју је био објавио Т. Флорински, *Афонские акты и фотографические снимки с них в собраниях П. И. Севастьянова*, С. Петербург 1880, 98–100, № 4, према препису Порфирија Успенског. Оригинал нису видели ни Мошин и Соловјев прикупљајући у лето 1935. на Атосу грађу за збирку грчких повеља српских владара.

хартија; да је и калуђерима и мени труд и трпљење ладноће сведено на врло малу меру тиме, што имам апарат, који снима за 1 час, што се једва може преписати за читаве дане; да се у том и том манастиру налази тај и тај докуменат, који има за мој посао вредности. Они оду; састану се још по једанпут; и обично ми донесу одговор; да сад таквих докумената у архиву нема; можда су пређе постојали, али су ваљда изгорели при том и том пожару. И такви се разговори понављаху од манастира до манастира. Све су то, разуме се, само бољи или гори изговори. Прави је узрок кријењу тражених споменика дубоко неповерење према Словенима. Њега су, специјално на Св. Гори, код Грка највише посејали својим радом Руси, а мало су га подгрејали и најновији догађаји у Македонији и Бугарској.

На једном ми месту неки грчки калуђери то неповерење баш отворено признадоше од прилике овим речима: Ми ћемо све документе чувати, али не можемо их тако лаке руке дати да се објављују. Јер по неки од њих може послужити као основа за промену данашњег status quo на Св. Гори, и тим унети немир у наш и иначе немирни крај. Тек кад на Св. Гори једном дође једна стална, отачаствена управа, тек ће тада бити слободно објављивати из наших докумената, без разлике сваком, коме шта треба.

Према оваквом искуству с грчким манастирима а и према слабом изгледу, да ће у осталима од њих, које још нисам посетио бити боље, ја ћу нарочито сад, кад сам добио и довољно осуство, мало изменити свој првобитни план обилажења манастира. Свршићу ових дана што имам у Кареји (у протату) и у Кутлумушу, па ћу се вратити у Хил. и тамо најпре исцрпсти све, па тек онда ићи и у друге грч. манастире.

У свом писму скрећете ми с пуно права пажњу на записе и натписе. На жалост, натписе је сад зими мучно скупљати и снимати. За њих би требало имати и лак ручни апарат. Од записâ с полеђине грчких повеља у Хилендару преписао сам већину, али још не све. У нашем сам манастиру дању снимао, а ноћу, док имађах хемикалија, развијао сам снимке, кад ми пак хемикалија нестаде, преписивао сам записе. Радећи то при рђавој лампи, бејах већ добио запаљење очних капака. Многе су ми часове одузели и наши св. оци, уводећи ме у своје паучине од фино исплетених интрига. Најзад недељу дана између Божића и Нове Год. одузе ми наш конзул, захтевајући од мене, да му као сведок и познавалац неких догађаја, који су се тамо догодили, па и њега довели на Св. Гору, будем на руци у његовом раду.⁷⁹ Пишите њему или проти Стеви, па ће Вам они сами казати, колико сам им био од користи. Да није било свих тих дангуба, урадио бих у Хил. још и више.

Пошто се у старије ћелије и скитове грчке иде по рђавим стазама, које су сад зими закрчене и искварене, то и при најбољој вољи њих нећу моћи обићи. А да је то штета, знам!

Печате грч. акта увек сам снимао заједно с тим актима, а такође и оне у Лаври са српским повељама. Питање је само, како ће испасти,

јер нису могли доћи у исту равнину с актом. Више грчких печата сам отиснуо и у станиол. Штета је, што ми то није могло испасти за руком са печатима од воска у Лаври, јер су испупчења на њима врло мала.

Подаци о Ватопеду били су ми познати из Успенског,⁸⁰ и по коју ситницу забележио сам и више. Но Ватопедци су све српске старине брижљиво обновили. Кад сам то казао калуђерима, они се само задовољно смешаху.

Грчке повеље Андроника Дуке са садржином, коју наводите, у Хил. нема.⁸¹

Фотографије нисам послао у Конзулат, ма да сам то могао учинити по конзулу. Прво, поручио сам, да ми из Солуна амо дође маса хемикалија, и баш сам их данас добио, па ћу можда још који снимак развити. А друго, не знам да ли би ми снимке од свачега, нпр. чак и од температуре, знао и могао ма ко други тако чувати као ја сам.

Кад одем опет у Хил. снимиху и ону бугарс. повељу,⁸² а казаћу и Хрисанту⁸³ шта му поручујете.

Хвала и Г. Новаковићу и Вама од свег срца на израђеном ми продужењу одсуства. Гледаћу да се одужим тиме, што ћу Вам донети што год могу већи товар материјала.

Веома Вас поштује и топло поздравља обоје

Ваш одани
ДН Анастасијевић.

Док се још бавио у Кареји, Анастасијевић је послао и Новаковићу једно писмо (14. јануара), као и двадесетак развијених снимака турских хиландарских аката. Из његовог обавештења Новаковићу о преписци с Птијем види се да је настојао да, опрезно и без отворених наговештаја, испита резултате Птијевог боравка у Хиландару и његове планове с том грађом. Било би, међутим, претерано рећи да је већ тада одустао од намере да објави пре Птија издање хиландарских грчких аката или да бар његово издање буде потпуније и тачније. Поред тога, задавао је себи главобоље покушавајући да нађе начин како да

80 По свој прилици из П. Успенский, *Первое путешествие в Афонские монастыри и скиты в 1846. году*, Ч. 2, Отд. 1, Санкт Петербург 1877; Отд. 2, 1880; *Указатель актов хранящихся в обителях Св. Горы Афонской*, ЖМНПР 55 (1847), Отд. II, стр. 171 бр. 11; 176 бр. 50.

81 То је зацело исправа дикеја струмске области Мандуке од 11. априла 1227, којом Хиландару предаје земљу поклоњену од стране Андроника Дуке Петралита, а која је сачувана само у српском преводу. Ковачевић ју је био преписао кад и друге ћирилске повеље 1894, па се распитивао да ли постоји грчки оригинал. Међу сачуваним табацима Ковачевићеве збирке хиландарских српских повеља, што је пропала

у Првом светском рату, налази се одштампана и исправа о поклону Андроника Дуке (АСАНУ, ИЗ, № 9303, стр. 6–7). Ту је исправу поново преписао и први издао Р. Грујић, *Три хиландарске повеље*, Зборник за историју Јужне Србије и суседних области 1, Скопље 1936, 4–5.

82 Реч је о повељи бугарског цара Константина Тиха манастиру Св. Ђорђа код Скопља (1257–1277). Види стр. 276.

83 Архимандрит Хрисант, један од најугледнијих хиландарских стараца, пореклом из околине Солуна, Бугарин по националном опредељењу, предводник групе у Сабору стараца која се противила повећању српског утицаја у манастиру (Радић, *Хиландар*, 48, 65, 220).

добије приступ у богате архиве грчких манастира. Но, чини се да је превише очекивао, чак и од предусретљивог Новаковића:⁸⁴

14. – I. – 07. Св. Гора.

Кареја.

Велеуважени Господине Министре!

Пишући пре једно месец дана L. Petit-у и објаснивши му сврху моје овдашње мисије (како она не иде на то, да се било делимице било у целости претече петроградско-цариградско предузеће о издању свих грчких акта атонских, него на то, да се скупи само онај византијски и остали овдашњи материјал, који засеца у српску прошлост), замолих га, да ми јави, шта је у ком манастиру овде снимео за време свог последњег доласка, а у накнаду за то обећах му, ако има каквих дезидерата за Св. Гору, који се тичу оног великог предузећа а изван су домашаја моје мисије, да ћу му их радо по могућству испунити. Он ми је одговорио већ поодавно,⁸⁵ обавестио ме у кратко о броју снимљених акта за све манастире у којима је прошли пут радио, па се онда, учинивши се као да није разумео смисао моје понуде, пожурео да ми пошље 10 жеља, које се све тичу само хилендарских грчких акта. Сад сам га ја у најблажијој форми учинио пажљивим на мали неспоразум; казао му, да су сви акти, који засецају у моју мисију својина Академије Наука, и да дакле без њеног знања ја не смем чинити из њих ником никаквих саопштења; па сам га упутио, да претходно пита вас за одобрење; а изјавио сам му, чим то одобрење дође, да ћу му послати што жели, спребивши још раније да све буде готово. Он ће Вам дакле ових дана свакако писати и тражити одобрење. Да бисте већ у напред били на чисто, како да поступите, могу Вам рећи, да он не тражи бог зна шта: у неколико фотографија није му добро испала ова или она реч, или по који ред, па моли да му се то с оригинала прочита и препише; за 2–3 омања акта жели нове фотографије⁸⁶.

Премишљајући, кад год имам који слободан час, шта да се ради, да би нам грчки манастири дали наше ствари, нарочито они, у којима има много материјала за нас, дошао сам и на ову мисао. Академија би могла час пре преко наше владе, израдити код цариградског патријарха, да он сам пише оvd. манастирима, бар Ватопеду, св. Павлу и Симопетри, да допусте да снимимо наше повеље. Патријарху треба послати спискове повеља, које тражимо, за сваки од ова три манастира, а он би их упутио њима. Ја овде прилажем такве спискове.⁸⁷ Осим тога тражили бисмо, да патријарх препоручи специјално Ватопеду, да нам изда да снимимо сву преписку с Хилендаром бар за време византијског доба. Молили бисмо патријарха, да објасни манастирима чисто историјски карактер целог овог материјала и наше чисто научне сврхе; како се сва моја мисија сво-

84 АС, ЛК, 435, fol. 25–26. Новаковић је за цело проследио писмо Ковачевићу јер се сачувало у његовој збирци писама.

85 Птијев одговор Анастасијевић помиње већ у писму Ковачевићу од 2. јануара.

86 Пти је заиста писао, управо с таквом молбом, Новаковићу, али тек 7. априла (по новом) 1907. године (АС, СН, 1967).

87 Нису сачувани.

ди само на нашу жељу, да сами издамо и проучимо наше ствари, а не да нам, као чешће пута до сад, то раде странци. За случај успеха наше мисије напоменуло би се патријарху, да манастирима предстоји и добар прилог (по 40-50 дин.). Док би влада радила на овом, Ви бисте могли писати и М. Гедеону. А ако би требало, могао бих, кад се у Цариграду буде преговарало и ја отићи тамо на који дан, да ствар убрзам.

Можда ће Вам се учинити, да неће бити могуће приволети патријарха на овај корак. Но ја ипак знам примера, где се патријарх на тај начин заузимао за понеке западне научнике.

Упитаћете, да ли можда, ако баш и успемо, и тај наш труд неће остати бесплодан? То не би било немогуће, јер су светогорски манастири независни од патријарха. Али, ако би се патријарх искрено заложио, пре бисмо се могли надати успеху, него неуспеху.

Ја ћу сад одавде у Шимен,⁸⁸ а после опет у Хилендар, да снимим новији архив. Дотле, док са тим будем готов и обиђем још који манастир, Ви имате времена, да о овом размислите, па можда и да код владе учините кораке.

Осим спискова шаљем Вам и до сад развијене фотографије турских акта (27 на броју). Ако све нису баш подједнако добре, ипак су све читке. Бар бих ја с оваквих фотографија могао читати, кад би биле грчке. Рола с турским снимцима била је те зле среће, да сам је, не видећи добро у мрачној соби, испустио у бакрач с водом. И ако није остала у води више од неколико секунда, ипак беше понегде ушла вода између снимкова, залепила их местимице једно за друго, тако да се при осветљивању на тим местима начинише беле флеке. Понеке сам снимке пресекао усред текста. За то је крив механизам апарата, који је погрешно означио, да ту треба сећи. Ја сам комаде залепио у једно, а ману сам брзо опазио, па сам се помогао, тако да таквих примера више немам. У опште, овде је тешко развијти снимке, јер оскудевају разне потребе.

Поздравља Вас са најдубљим поштовањем Ваш ДНА.

Анастасијевић се наново јавио Ковачевићу са Свете Горе, из Хиландара, 25. јануара. Тада је већ увелико трошио последње залихе фотографске хартије на снимање новијег хиландарског архива, не гајећи превелике наде да ће у преосталим манастирима, на западној обали Атоса, имати неког успеха. Иако упозорава Ковачевића да су гласине о пропасти архива Меникејског манастира нетачне, из његових планова не види се да је имао намеру, а ни времена, да у повратку посети и тај манастир. Тим пре што се већ био узнемирио јер нити му је стизала нова пошиљка хартије, која је према његовом упутству наручена још пре краја године, нити му је Конзулат у Солуну, иако је молба од Академије послата још 17. јануара, исплатио додатних 200 динара новчане помоћи.⁸⁹

88 Есфигмен.

89 АС, ЛК, 435, fol. 30–31.

Велеуважени Господине Ковачевићу!

Пре неки дан примих Ваше штовано писмо од 13. ов. м. Изишавши без оклевања на сусрет како мом предлогу за продужење осуства, тако и мојој молби за накнадну материјалну помоћ за случај одобрења осуства, и то у сред мојих не баш највеселијих извешћа из већине грчких манастира, у којима сам досад био, као и поред свих мојих наговештавања о не баш најповољнијим изгледима и за остале грчке манастире; – наша ме је Академија веома задужила. Ја јој се преко Вас дубоко захваљујем, а колико ми је год могуће, чинићу све и сва, да се што потпунијим извршењем своје мисије за то поверење одужим.

На већи део питања, упућених ми у горе споменутом Вашем писму, ви сте свакако већ нашли одговор у мом писму, које сам Вам послао пред овим садањим, и које сте вероватно већ давно добили. Да Вам одговорим овде и на остала, и да Вам јавим шта још имам ново.

Да су Ватопедци говорили истину, кад су ми казали, да свој архив тек сад уређују, потврђено ми је од незаинтересованих лица из других манастира. Да сам к њима дошао само ради наших ствари, а не и византијских, то су чули и од мене, а и прочитали у патријарховој препоруци. Што ми ни они ни грчки калуђери осталих грчких манастира, које сам посетио, изузев Лавриоте, нису хтели показати словенских акта и рукописа, не треба да их јавно грдимо. Они ће нам иначе јавно одговорити, да имају и одвише разлога да се због Руса и Бугара боје и од нас. По мом скромном нахођењу, ми можемо по каткад с њима и затегнути конач, али не треба да га кидамо. Тако рађаху наши стари Немањићи, па су кад пре кад после постизали код њих шта су желели. Ви, као историчар нашег народа, знате то боље него ико.

Кад би ми фотографска хартија могла стићи на време, имао бих је и без Грка на шта потрошити. Почео сам ових дана у Хиландару снимати новији грчки архив (18. век и даље), али он је толики, да бисте ми могли послати много пута по овај број рола, који сам потрошио до сад, па да опет све не снимим. Пошто без хартије која иде имам само још непуне две неупотребљене роле (1 рола = 64 фотографије), а не знам, хоћу ли на време добити нове роле, то сам решио, да утрошим сву начету ролу и снимим колико може стати на њој од тог новог архива хиландарског, а последњу ролу да задржим за рад по грчким манастирима које још нисам прошао, као и за рад у Зографу и Русику, за тим за ватопедски рукопис о св. Сави који још једнако носим са собом, евентуално за протатске документе и др. Додуше, ја сам још одавно писао конзулу у Солун, и молио га да ми и хар-

90 Писмо Новаковићу од 14. јануара.

91 Георгије Јоанидис преписао је 1856. у две рукописне свеске, по налогу Стефана Верковића, изван број хрисовуља и простагми

(византијских и српских) манастира Св. Јована Претече на Меникејској гори. Ти су се рукописи, под бр. 95 и 96, чували у старој Народној библиотеци до 1941 (Ђ. Бубало, *Прилози српској дипломатици*, ХЗ 12 (2008) 78).

тију, а богме и новац, што пре испрати, али до сад нема још ништа да дође, па морам радити за сваки случај, као да те хартије и немам.

Пишући Г. Новаковићу поводом неких молби Ј. Пети-а, послах му и један низ развијених снимака од турских хилендарских акта.⁹⁰ Беше ми пала једна мисао, да покушамо код Грка још један барут, па му писах и о њој, али то је свакојако на жалост већ доцкан. Ја ћу и иначе морати долазити амо још једном, ако ни због чега другог, а оно због хилендарског новог архива. Може се дакле и оно оставити за тада.

Да противно гласу, који је у науци потекао од неког Јоанидиса,⁹¹ као да су тобож грчке повеље манастира св. Претече код Сереза изгореле, тврдим, да су оне читаве и здраве, нашао сам ослонца:

1) У књижици игумана тог манастира, која је изашла недавно, а садржи манастирску историју на основу актâ, као и текст више актâ, међу њима и једну Душанову грчку повељу.⁹² Књижицу ми је показао у Солуну један познат ми грчки археолог (имам и тачан наслов и страну, где је наша повеља, но овог ми часа није при руци).

2) У „Визант. Временн.“ Св. XII (1905. г.), у коме има белешка о горњој књижици.⁹³

Хрисанту сам показао, шта му пишете. Јуче је стигла вест и од оца Аксентија из Ниша.⁹⁴ Није згодно, да Вам одавде о тој ствари ма шта саопштавам писмом, већ ћемо се разговарати, кад се видимо.

Јануар је овде био врло хладан и рђав, па ме је при мом тумарању од манастира до манастира на којекаквим кљусадма (!) и по лошим путовима много измучило.

Крајем ов. м. поћи ћу даље по манастирима, а око 15/II – ако друкчије не наредите – доћи ћу у Београд да Вам положим рачун о свом раду.

Поздравља Вас са најдубљим поштовањем

Ваш
ДН Анастасијевић.

Ps. Снимио сам и бугарску повељу. Печате сам грчких повеља, а и словенских, снимао редовно, но питање је, колико ће бити јасни на снимцима. Дођоше ми хемикалије из Солуна. Пробах их на плочама и на једном снимку од хартије, но испадеше бајат! Снимак од хартије беше баш докуменат из Лавре. Срећа случајна, што имам од истог документа два снимка. Иначе бих изгубио текст тога документа! Турска роба!

92 Προσκυνητάριον τῆς ἐν Μακεδονία παρὰ τῆ πόλει Σερρών σταυροπηγιακῆς ἱερᾶς μονῆς τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου συνυαχθὲν παρὰ τοῦ Χριστοφόρου ἱεροδιδασκάλου καὶ ἡγουμένου αὐτῆς, Лајпциг (Сер) 1904. Душанова хрисовуља Меникејском манастиру из октобра 1345. објављена је на стр. 94–97. Игуман Христофор служио се преписима повеља из средњовековних манастирских картулара, а не оригиналима, којих већ тада није било у манастиру.

93 У библиографском прегледу византолошке литературе изашле у току 1904. у Турској и Грчкој, из пера Атанасија Пападопуло-Керамевса (Византијски Временник 12 (1905) 394–395).

94 Јеромонах Аксентије, пореклом из Ниша, старао се у то време о нишком метоу манастира. Попис манастирске братије, састављен у манастиру 1908, описује га речима: „Необуздан и могу га противници злоупотребити.“ (Радић, *Хиландар*, 59, 65, 221).

Анастасијевић није само притискао Конзулат за исплату новца, већ се жалио и непосредно Академији. Његово писмо, којим обавештава Академију да поверени посао не може окончати ни до 1. марта, до када му је одобрено одсуство, и моли за оних 200 динара, примљено је к знању на 13. скупу Председништва СКА, 3. фебруара.⁹⁵ Међутим, и пре тога су његова писма Конзулату уродила плодом. То се да закључити из чињенице да је конзул послао писмо Академији 29. јануара, тражећи да му се исплати оних 200 динара које је дао Анастасијевићу.⁹⁶ Два дана доцније, референт за Хиландар при Конзулату, прота Стева Димитријевић, могао је јавити Ковачевићу да „је приспео пакет фотогр. хартије за г. Анастасијевића и послаћемо га у првој прилици. Према томе, није потребно да пишете и тражите, да се ова хартија пошље, као што је у акту Консулата напоменуто“.⁹⁷ Новац за конзула приспео је из Академије у МИД тек 23. фебруара и одмах послат у Солун.⁹⁸

До краја Анастасијевићевог боравка на Светој Гори није сачувано више ниједно његово писмо Ковачевићу. Према броју снимака новијег грчког архива хиландарског, рекло би се да је и новопрстиглу фото-хартију већином потрошио на њих. Пред средину марта, саставио је и предао Академији извештај о своме научном путовању.⁹⁹

ИЗВЕШТАЈ

краљевско-српској Академији Наука
о резултатима поверене ми мисије у

СВЕТУ ГОРУ

у циљу снимања писмене грађе за
српску историју по архивима и библиотекама
тамошњих манастира

Својим решењем од фебр. 1906.¹⁰⁰ Академија ми је учинила ретку част и одредила ме је да путујем у Св. Гору ради скупљања писане грађе, која се односи на нашу прошлост, а чува се по архивима и библиотекама тамошњих манастира.

Да бих што лакше и што пре савладао тамошње обиље у овој грађи, Академија није пожалила жртва, да ме снабде једним скупим фото-

95 Годишњак СКА 20, за 1906 (1907) 118–119. Анастасијевићево писмо није сачувано у Записницима Академијиних тела. Председништво је формално донело одлуку о исплати 200 динара тек 3. фебруара, јер је претходни, 12. скуп био одржан 30. децембра 1906, дакле пре но што је Анастасијевић молио за продужење одсуства и додатну новчану помоћ.

96 АСАНУ, АА, 1907/79.

97 АС, ЛК, 522, fol. 64. Два дана раније, у свом редовном извештају о приликама у Хиландару, Димитријевић се, с доста закашњења, осврнуо и на Анастасијевићеву мисију: „Господин Анастасијевић Вас је

свакојако опширно известио о своме раду, с тога би моје извешће било излишно, а свакојако и мање тачно. У Ватопеду није ништа добио, али су му обећали, да ће доцније, док саставе списак, дозволити да ради. Али је по другим манастирима прилично радио, па и међу хиландарским свицима биће и таквих, које Пети и другови нису снимали.“ (АС, ЛК, 522, fol. 62–63).

98 АСАНУ, АА, 1907/144.

99 АСАНУ, АА, без сигнатуре, уз док. бр. 1913/229.

100 Решење је заправо донето марта 1906.

графским апаратом, који је поручила у Минхену по угледу на систем апарата што га има баварска Академија Наука. Њиме се рукописи могу снимити куд и камо брже него што их је у стању преписати рука, и то се снимају не на плоче, већ право на фотографску хартију. Уз њега је набављено и те хартије за нешто преко 500 снимака, а и другог фотографског прибора.

За тим је Академија преко наше краљевске владе порадила, да од надлежних високих места у иностранству добијем нужне писмене препоруке на светогорске манастире. Од тражених препорука примио сам: писмо царско-отоманске порте, издато на основу султанове ираде, о слободном ношењу фотографског апарата на Св. Гору; и писмо Њ. Св. Васељенског патријарха на светогорску духовну власт. Препоруку за бугарски манастир Зограф софијска влада није хтела издати сама, већ ме је упутила, да је узем у бугарској агенцији у Солуну; што нисам могао учинити услед осуства агента Г. Шопова у време мога проласка кроз Солун. Што се тиче препоруке за руски манастир Св. Пантелејмона, која је тражена од царско-руског посланства у Цариграду, како сам извештен, посланство није било пристало да ми је изда.

Напоследку, Академија је добила од Господина министра просвете за мене двомесечно осуство, и 16. новембра прошле год. послала ме на пут.

У Солуну сам изгубио око 10 дана, чекајући фотографску хартију, послату ми преко нашег министарства спољних послова на тамошњи српски конзулат.

Најзад сам стигао на Св. Гору последњих дана новембра.

Тамо сам отишао најпре у српску Лавру Хилендар. Што се тиче архива овог манастира, био сам чуо још пре поласка на пут, да је, док се овде припремала моја мисија у посве лаганом темпу,¹⁰¹ дотле је у Хилендар био отишао цариградски византиниста, многоштовани Г. L. Petit, и снимао архив манастирски. Да бих сазнао колико је снимио и да бих после знао шта сâм да снимам, обратио сам му се из Хилендара једним писмом и тражио од њега између осталог обавештења и о томе. Он је имао доброту и одговорио ми је. Из одговора излази, да је он у Хилендару фотографисао 150–180 грчких докумената, већином из византијског доба. Ја сам пак за мога једномесечног бављења у овом манастиру снимио:

1° до 60 турских докумената (највише фермана, а и других акта);

2° до 220 старијих грчких докумената, рачунајући ту и оне, које је снимио Г. Petit;

3° до 130 грчких акта из архива 17/18. века.

4° један непознат словенски акт од 1599. г., који се био затурио међу грчким актима.¹⁰²

101 И из ове алузије на споро организовање мисије, нарочито у вези с набавком апарата, за шта и овде увијено криви Академију, види се колико је Анастасијевићу тешко падала

предност Птија у снимању грчког архива хилендарског.

102 То је писмо Хилендараца владици дупничком и самоковском Висариону, издато

А преписао сам руком све записе грчке и словенске са полеђине актâ из старијег грчког архива.

Но тиме није снимљена ни приближно сва грађа за историју овог нашег манастира, јер нисам имао ни времена ни фотографске хартије, колико би требало, па да се све сними. Остаје још маса турских писама и огроман новији грчки архив, које није нико до сад ни дирнуо.

Из Хилендара сам се кренуо у Ватопед. У овоме славном манастиру добио сам допуштење да тражим грађу за свој предмет само у библиотеци, и ту сам нашао један грчки рукопис из 17. века са службом, житијем и похвалним словом Св. Симеона и Св. Саве,¹⁰³ што сам све снимио на 40 фотографија (по 2 стране на једној фотогр.). За архив ми је речено, да се он тек сад уређује, и да за овај мах није могуће да добијем што из њега тражим, али дата ми је реч сабора, да се могу надати да добијем то кроз годину дана, а да се догле наше ствари неће издавати на препис или снимање ником другом осим Србину. Колико се зна по белешкама ранијих путника и издањима, у Ватопеду ми бисмо имали тражити, као акте који имају за нас значаја, пре свега: једну повељу Ст. Немање и Св. Саве којим су они поклонили манастиру Ватопеду метох Просфорион;¹⁰⁴ једну златну булу Душанову и једну повељу Деспота Ђурђа Бранковића.¹⁰⁵ Сем тога држим

заправо 20. јуна 1669. Анастасијевић је грешком прочитао годину, по византијској ери, ЗР и З (7107) уместо ЗРОЗ (7177). На акту нема папирне маркице са сигнатуром Саве Хиландарца управо зато што се био затурио међу грчким актима. Душан Синдик, *Српска средњовековна актѝа у манастиру Хиландару*, Хиландарски зборник 10 (1998) 103, даје му број 116а, јер се у архиву налазио после броја 116 и погрешно га датира 1667. годином. Можда му је место међу хиландарским актима одредио управо Анастасијевић. Нова топографска сигнатура је А 7/11. Документ није издат. Уп. хиландарску посланицу манастиру Шишатовцу, издату пет дана доцније, 25. јуна 1669: Д. Синдик, *нав. дело*, 107 № 124; С. Димитријевић, *Документи хиландарске архиве до XVIII века*, Споменик СКА 55 (1922) 29.

103 Види нап. 129.

104 Анастасијевићево уверење о постојању Савине и Симеонове повеље којом поклањају манастиру Ватопеду метох Просфори могло је почивати на подацима из Доментијановог и Теодосијевог житија Св. Саве, у којима се каже да су на манастирском поседу Просфори (код данашњег Уранополиса) обновили од пирата разрушену цркву Св. Симеона Богопримца и око ње подигли зидине и пирг. Међутим, за разлику од Анастасијевићевог уверења, Сава, односно Сава и Симеон су, према Доментијану и Теодосију, предали манастиру обновљену цркву с пиргом, а нису поклонили метох, који се помиње као

ватопедски посед већ почетком XI века (Теодосије Хиландарац, *Животъ Свѣтѡиѡа Саве*, Београд 1973, 45–46; Доментијан, *Житије Свѣтѡиѡа Саве*, прир. Љ. Јухас-Георгиевска и Т. Јовановић, Београд 2001, 72–75; *Actes de Vatopédi*, I, edd. J. Bompaire, J. Lefort, V. Kravari, C. Giros, Archives de l' Athos XXI, Paris 2001, 81–86, № 5). То упућује на могућност да је Анастасијевић нашао податак о поклону метоха Просфори манастиру Ватопеду у *Проскиниѝару* Јована Комнина, који преноси у основним цртама текст једне легенде о постанку Ватопеда. У тој легенди наводе се дарови Симеона и Саве Ватопеду, међу њима и Просфори, којима су завредели част других ктитора (Ј. Комнин, Προσκυνητάριον τοῦ Ἀγίου Ὁρους τοῦ Ἀθῶνος, Βενετία 1745, 25; уп. *Actes de Vatopédi* I, 5–7, 29–30; целовито издање те легенде: С. Ламброс, Τὰ πάτρια τοῦ Ἀγίου Ὁρους, NE 9 (1912) 209–214). Пирг у Уранополису можда носи трагове Симеоновог и Савиног ктиторског подухвата (Б. Миљковић, *Житије Свѣтѡиѡа Саве као извори за историју средњовековне уметности*, Београд 2008, 64–65).

105 Обе повеље су већ биле издате: Т. Флорински, *Афонские акты и фотографические снимки с них в собраниях П. И. Севастьянова*, С. Петербург 1880, 97–98; W. Regel, Χρυσόβουλλα καὶ γράμματα τῆς ἐν τῷ Ἀγίῳ Ὁρει Ἀθῶν ἱερᾶς καὶ σεβασμίας μεγίστης μονῆς τοῦ Βατοπεδίου, S. Peterburg 1898, 22–24, 54–55 (с годином 1485!). Помиње их и П. Успенски, *Указатель актов хранящихся в обителях Св.*

да бисмо морали желети да добијемо преписку овога манастира са Хилендаром и са осталим бившим српским манастирима на Св. Гори (Св. Павле, Симопетра и др.), као и потписе игуманâ ових манастира и др. њихових лица на ватопедским актима ма какве садржине. Но можда у архиву има и других за нас знатних акта, које до сад нико није видео. Од остале историјске грађе осим архивске вреде за нас неколико српских записа на неким црквеним утварима у саборном храму; но мени се није дала прилика да их препишем. Ако је негда било српских натписа у црквицама, које су у овом манастиру подигли Св. Симеон и Св. Сава, они су данас ишчезли, јер су баш ти делови манастира из темеља брижљиво обновљени. Ватопед има доста богату збирку словенских, па и српско-бугарских, старих штампаних књига, те би можда и српска библиографија имала штогод да добије у њему; но ја нисам доспео да их прегледам.

Из Ватопеда сам прешао у Кастамонит. И у њему има више српских повеља, од којих су неке издате а неке нису;¹⁰⁶ но нисам успео добити одобрење да их фотографирам. Каквих других писаних трагова о некадашњем борављењу Срба у овом манастиру, нисам нашао, а тешко да их и има јер је манастир из темеља обновљен. Но у место грађе за српску историју испало ми је за руком да дођем до 4 византијска документа и да их снимим.

У том су настали и божићни празници, за време којих није имало изгледа да ћу добити посла у манастирима, те сам се вратио да проведем те дане у оближњем нашем Хилендару.

После Нове Године отишао сам из Хилендара чак у Лавру св. Атанасија агонског (12 часова далеко), на други крај Св. Горе. Мој познаник из овог најстаријег манастира на Св. Гори, архимандрит Хрисостом, израдио је својим упливом, да ми се даду на снимање 12 српских повеља, по мом тадањем знању, још нигде неиздатих. У Лаври бих нашао по који прилог и за српску библиографију а и за српску археологију. Но не могавши, по свом распореду, остати у њој више од два дана, ја нисам имао кад скупљати ту и друге трагове наше прошлости осим писмених.

Из Лавре сам зашао редом у грчке манастире на источној обали Св. Горе, т. ј. у Каракал, Ивир, Ставроникићу, Пандократору; но морадох оставити мали Филотеј због рђавог времена и још горег пута. У Ивиру сам помоћу добрих познаника, које сам стекао на свом путу по Св. Гори још у 1903. г. , могао добити сав материјал који се тамо чува а односи се на наше ствари. Али по несрећи ова је древна лавра пре две године много страдала од опаког земљотреса, који је начинио страشان неред и у богатој библиотеци и у архиву, а оштетио је много и себе за госте. Све то још није поправљено, као што сам се сам својим очима уверио, те, ма да је било добре воље да ми се даде што тражим, није имало других услова за рад; за то сам отишао одатле не свршивши ништа. Пандократорски грчки архив је недавно издао L. Petit. А да ли у овом манастиру

Горы Афонской, ЖМНПР 55 (1847), отд. II, стр. 171, бр. 11 (Душан); 176, бр. 50 (Ђурађ).

106 Заправо, све српске повеље из Кастамонита, две Ђурађа Бранковића и две великог

челника Радича, био је издао, према снимцима Севастјанова, Љ. Стојановић, *Стари српски хрисовуљи, акти, биографије, лейијиси, ѿијици, ѿоменици, зайиси и др.*, Споменик СКА 3 (1890) 3–5, 34–36.

има и каквих споменика знатних за нашу прошлост, није код ранијих путника нигде забележено, а нисам ни сâм ништа нашао. У Каракалу је негда било доста Срба. У библиотеци његовој има нешто старих књига штампаних ћирилицом. Архивом се његовом нисам могао послужити. Нисам био боље среће ни у Ставроникити.

У том се беше већ примакао крај мом осуству, и ја се спремах да се вратим, кад али добих извешће, да ми је Господин Министар на предлог Академије продужио осуство још за месец дана. Ја онда свратих ради новог архива још једном у Хилендар, а после пођох по манастирима на западној обали Атона, отпочевши са бугарским манастиром Зографом, а изоставивши руски манастир Св. Пантелејмона. За њега, као што горе поменух, нисам имао препоруке. А да га посетим без препоруке, беше ми незгодно, јер сам то урадио једном 1903. г., па сам првога дана имао прилично непријатности, док нисам једва успео да расејем сумње, којима сам био изложен.

У архивима и библиотекама ових манастира западне обале светогорске лежи много грађе за нашу историју, јер су неколицима од њих ктитори били наши стари владаоци, а у по којем су Срби живели све до нашег новог устанка на турке. У Св. Павлу чувају око 20 српских повеља¹⁰⁷ и више грчких, које се тичу нас. Таквих акта има и у Симопетри, у бугарском Зографу и у другима. Но од свега тога ја нисам добио скоро ништа.

И у архиву светогорске општинске власти у Кареји има 15 словенских докумената, међу њима и српских,¹⁰⁸ а сем тога и много грчких акта који се односе на наше ствари. Но ни ова грађа није ми била приступачна.

Узрок овим неуспесима код Грка јесте у заоштрениости локалних односа између грчког и словенског елемента на Св. Гори, нарочито Руса и Бугара, а до некле и Хилендара; за тим у најновијим догађајима у Македонији,¹⁰⁹ и неким њиховим одјецима на Атону.

Но поред свега тога ја сам резултатима свога пута веома задовољан, а надам се да ће и Академија бити тога мишљења.

Сад остаје само, да се фотографије развију и препишу.

Д Н Анастасијевић.

[На полеђини, другом руком:] марта 1907 г

107 Од путописаца који су походили Атос пре Анастасијевића, највише српских повеља у томе манастиру помиње К. П. Дмитриев-Петкович – 11 (*Обзор афонских древностей*, Приложение к VI-му тому Записок Имп. академии наук № 4, Санктпетербург 1865, 38–40). Српски архив манастира бројао је 18 примерака, а данас 17, јер је повеља деспота Ђурђа Бранковића калуђерици Макрини изгубљена. До времена када је Анастасијевић био на Атосу, било је издато 11 српских светопавловских аката. Подаци

о издањима код Д. Синдика, *Српске повеље у светогорском манастиру Св. Павла*, Мешовита грађа (Miscellanea) 6 (1978) 181–205.

108 Није познато одакле му тај податак. До данас се у Протату сачувало само осам рукописа, већином српских: С. Pavlikianov, *The Slavic Lingual Presence in the Athonite Capital of Karyai (The Slavic Manuscripts of the Protaton Library)*, *Paleobulgarica/Старобългаристика* 24–1 (2000) 77–111.

Управо према последњој напомени у Анастасијевићевом извештају, Академија је на првом скупу Председништва, одржаном 15. марта 1907, донела одлуку да се израде фотографије и да се плати 15 пара по комаду.¹¹⁰ Благајна Академије исплатила је 2. априла Анти Мудровићу 74.40 дин из фонда Љубомира Радивојевића за развијање 496 фотографских снимака из Свете Горе.¹¹¹ Још под свежим утисцима од вишемесечног боравка на Атосу, Анастасијевић је 15. априла одржао предавање у Колу српских сестара „Света Гора у прошлости и садашњости“, које је исте године објавио у Српском књижевном гласнику.¹¹² А потом је, бар према сачуваној грађи и записницима Академијиних тела, у наредне четири године све утихнуло. Нема ни једног помена о научној обради обимне грађе коју је, у виду фотографских снимака, Анастасијевић донео с Атоса. Нема помена ни о томе да га је Академија на то подстицала или на то опомињала. Као да је дотадашња брига због подухвата издања византијских аката манастира Хиландара Луја Птија забрављена. Не да се ни наслутити да је Анастасијевић хитао да престигне свога такмаца и први се окити славом издавача средњовековног грчког хиландарског архива. И научна продукција његова из тих година више је него скромна. Осим помешног предавања, 1907. је објавио још два рада из грчке филологије, 1909. некролог Карлу Крумбахеру, а 1910. најзад му је објављено писмо васељенског патријарха из 1832, примљено за штампу у Академији још 1906, пре но што је кренуо с припремама за пут на Свету Гору.¹¹³ У Гласу СКА објављена му је 1911. расправа „Година смрти Немање“, али у њој је користио оснивачке повеле манастира Хиландара које је имао још од 1903. Тешко је објаснити такву научну инертност само обузетошћу универзитетским обавезама. Тим пре што се видело, када је питање преписивања и издања хиландарских повеља са снимака поново покренуто средином 1911, да Анастасијевић за претходне четири године на том послу није урадио готово ништа. Ако је веровати његовим тврдњама, изреченим у марту 1912, након сазнања да је Птијева збирка објављена, за те четири године није радио на преписивању хиландарских аката, ишчекујући да види какво ће бити петроградско издање.

Изгледа да је повод да Академија наново усмери пажњу на резултате Анастасијевићеве мисије дао он сам тиме што је предао за објављивање издање српских повеља манастира Лавре. О томе се расправљало на 2. скупу Академије друштвених наука, 20. маја 1911, и одређен је Новаковић за рецензента.¹¹⁴ Приредивши издање, Анастасијевић је зацело предао Академији снимке српских повеља из Лавре. Председник Академије Новаковић обратио му се

109 Вероватно мисли на готово непрекидно четовање српских и бугарских комита у Македонији, њихове међусобне сукобе и оне с регуларним турским јединицама и арбанашким башибозуком, у надметању за утицај и ширење националних идеја и образовања међу локалним живљем.

110 Годишњак СКА 21, за 1907 (1908) 58. О томе је истог дана Новаковић известио Ковачевића писмом: „Др. Анастасијевићу морамо платити развијање снимака. Фотографи овде ем не знају, ем траже по 0,25 д. од снимка. Надам се да ћемо моћи преполовити, па ће

онда трошак бити незнатан.“ (АС, ЛЖ, 705, fol. 231–232).

111 АСАНУ, АА, 1907/218. То даје 15 пара по комаду, управо како је одлучено на седници Председништва СКА.

112 Д. Анастасијевић, *Света Гора у прошлости и садашњости*, СКГ 18 (1907) 753–762, 844–856, 916–923 (и као посебна публикација).

113 В. нап. 9; Љ. Никић, *Библиографија радава академика Драгићина Н. Анастасијевића*, ЗРВИ 6 (1960) 244–245.

114 Годишњак СКА 25, за 1911 (1912) 55.

писмом 14. јуна подсећајући га да „у извештају Вашем од марта 1907 Ви сте укратко саопштили резултате вашег пута у Св. Гору, али нисте дали никаквих прилога, наводећи да се фотографски снимци морају најпре развити.“ Прошло је већ четири године, вели даље Новаковић, откако је Академија дала да се снимци развију, а фотографије јој нису предате „да би их могла завести у инвентар“ и донети одлуку о њиховом публиковању. Те снимке је требало предати не само због услова под којима је Анастасијевић прихватио да Академија финансира његово научно путовање на Атос, већ и зато што је, „како се види из вашег извештаја, г. Луј Пти снимио у Хиландару око 180 махом старијих грчких повеља, које сте и Ви снимили, па се због толиког одуговлачења, лако може десити, да Академија наша изгуби приоритет у публикацији ових повеља и да тако учињен трошак већим делом узалудан буде.“ Из свих наведених разлога Новаковић захтева од њега да преда све снимке, развијене фотографије и преписе, ако их има, „те ће бити приступачни свакоме, ко хоће да се бави науком“.¹¹⁵

Из Новаковићева писма ишчитавају се две важне ствари за судбину Анастасијевићевих напора на Атосу у зиму 1906/7: да Академија, а не Анастасијевић, није одустала од идеје да себи прибави првенство у објављивању средњовековног грчког архива манастира Хиландара и да је спремна да тај посао повери некоме другом уколико он не покаже резултате дотадашњег рада на том задатку или намеру да се у то упусти. Писмо је очигледно деловало, па је Анастасијевић предао Академији ради објављивања у њеним издањима повеље које је до тада преписао с концепцијом збирке. Све је то, под утиском Новаковићева писма, учињено на брзину, јер је већ 16. јуна на 3. скупу Академије друштвених наука СКА прочитан његов реферат о тој публикацији и препуштено Председништву да одлучи, пошто су повеље својина Академијина, „да ли одобрава да их Г. Анастасијевић публикује“.¹¹⁶ Иако је, по моме суду, Новаковић покушао да овим потезом обезбеди Анастасијевићу још времена, тиме га није поштедео обавезе да све снимке врати Академији. На то га је подсетио њен секретар Ковачевић писмом од 26. јула, с истим захтевом.¹¹⁷ Прошло је још месец дана док Анастасијевић није одговорио на Ковачевићеву опомену:¹¹⁸

Господину Љуб. Ковачевићу,
Секретару Српс. Краљ. Академије Наука

Господине!

На писмо бр. 361 одговорио сам одмах Господину Председнику,¹¹⁹ под чијим ми је потписом оно било и упућено.

Изволите примити, што се у мене још налази од снимака турских акта хиландарских – свега (20) двадесет комада.

115 АСАНУ, АА, 1911/361.

117 АСАНУ, АА, 1911/453.

116 Годишњак СКА 25, за 1911 (1912) 58. У Записницима Академије није сачуван тај реферат.

118 АСАНУ, АА, 1911/479.

Снимке српских акта манастира Лавре већ сам предао Академији.

Остају код мене још на неко време грчки снимци. Њих ћу ја сам издати у Академијиним издањима.

25 августа 1911 г.
Београд.

С поштовањем
Д. Н. Анастасијевић.

Анастасијевић је настојао да овим писмом и враћањем фотографија које му нису биле потребне поново купи време. Видели смо да је снимке из Лавре предао пошто је приредио њихово издање. Тих 11 снимака прикључени су тридесетих година прошлог века збирци фотографија Архива САНУ под називом *Старе српске новеље*, коју чине већином фотографије српских хиландарских аката.¹²⁰ Турским исправама свакако није ни могао да се бави. Подаци о броју снимљених и предатих турских аката се не слажу. Већ у првој кампањи фотографисања у Хиландару, Анастасијевић је снимио, како вели у писму Ковачевићу од 14. децембра 1906, „преко 60 турских фермана“, а у извештају Академији по обављеном путу, наводи „до 60 турских докумената“. Из сачуване грађе зна се да је 27 развијених фотографија послао Новаковићу још 14. јануара 1907. из Кареје, а да је преосталих 20 предао 25. августа 1911, што даје свега 47. Шта је било са десетак снимака до оних шездесет? Број начињених снимака не мора се поклопити с бројем развијених, тим пре што је ролна са снимцима турских аката била упала у воду, чиме је један њихов број био оштећен. Они вероватно нису били ни развијени. Међутим, много је већа загонетка, и за сада без решења, судбина фотографија хиландарских турских докумената. О њима нема ни најмањег трага у Архиву САНУ, нити се помињу у *Каталогу фототограф. снимака докумената из Акад. архива*, Годишњак СКА 49, за 1939, 445–504, где су пописани сви остали снимци начињени на Светој Гори 1906/7. И у радовима југословенских и српских османиста нити се ови снимци помињу нити има наговештаја да се за њих уопште знало у научним круговима.¹²¹

После Анастасијевићевог писма Ковачевићу, краја августа 1911, поново је завладало затишје у контактима између њега и Академије. Он је већ тада био решен да се за припрему целовитог издања средњовековног хиландарског грчког архива мора још једном отиснути пут Свете Горе. О томе је, по свој прилици, водио разговоре с Новаковићем и вероватно добио његову подршку. Овог пута, 5. децембра 1911, одлучио је да се за одсуство од школских обавеза сам обрати министру просвете и ректору Београдског универзитета. У писму министру јасно је образложена неопходност још једне светогорске мисије, док је ректору проследио то писмо, уз молбу да се узме у поступак питање његова одсуства.¹²²

119 Новаковићево писмо од 14. јуна. Одговор Анастасијевићев није сачуван, али свакако је имао везе с чињеницом да је два дана касније Новаковић поднео реферат Академији друштвених наука о збирци хиландарских грчких повеља.

120 АСАНУ, ИЗ, 8876/Р 141–149.

121 Уп. А. Фотић, *Збирка турских докумената у архиву манастира Хиландара*, Хиландарски зборник 9 (1997) 163–171.

122 АС, МПС, П, 1911, 78, 101.

Академија Наука, израдивши ми сама осуство, послала ме је, те сам 1907 г. снимео о њеном трошку грчки архив хиландарски у преко 200 докумената, па сад тражи да пожурим и препишем документе ради штампања, и да јој што пре предам снимке, који су њена својина.

Ја ћу с преписивањем бити кроз једно два месеца већ готов. Но по том ће ми требати да још једанпут путујем у Хиландар, јер неки су снимци због релативно малог размера Академијина апарата испали од-већ умањени, а неке је оштетило лице, које их је за рачун Академије развило, те морам поново видети оригинале тих снимака у хиландарском архиву. А и ради допуне и контроле мојих бележака у погледу на опис докумената ваља ми опет сравнити хиландарске оригинале. Сем на Св. Гору ишао бих још и у Цариград, због неких тешкоћа у патријаршиским повељама хиландарским.

Пошто сви ови радови, по самој природи целе ствари, долазе на ред пре коначног редиговања издања, а после ме чека поређење мојих преписа са снимцима, састављање латинских описа докумената и печата, израда регистра и т.д., тако да ће ми цео овај посао свакако узети још најмање годину дана напорног рада, дакле и идући велики летњи распуст, – част ми је обратити се Господину Министру Просвете и Црквених Послова с молбом за осуство од школских дужности за идући летњи семестар 1912 године.

Од овога мог осуства настава мог предмета не би претрпела какве осетне штете, јер слушаоци имају већ из раније циклус мојих предавања, која им требају за испит.

5 децембра 1911 г.
Београд.

Господину Министру понизан
Драг. Н. Анастасијевић,
ст. доцент за византологију

Уследила је процедура готово истоветна оној из 1906. године. Ректор је 10. децембра проследио молбу декану Филозофског факултета, Савет Факултета је 17. децембра одобрио одсуство и о томе обавестио ректора 22. децембра, а овај министра 28. истог месеца. Напокон, министар је одобрио Анастасијевићеву молбу за одсуство 13. јануара 1912. и о томе обавестио ректора.¹²³ Истог дана када је министар потписао одсуство, Председништво СКА је на свом 14. скупу поново донело одлуку да се од Анастасијевића траже натраг сви снимци, али је и одобрило да се објави његова збирка византијских повеља манастира Хиландара, а према одлуци Академије друштвених наука од 16. јуна 1911.¹²⁴ У складу с првом наведеном одлуком, Академија се 16. јануара обратила Анастасијевићу писмом, у којем се поново захтева да све преостале снимке, како је већ учињено писмима из јуна и јула 1911, неизоставно врати Академији, а она ће му, ако то затражи, „стављати делимично ове снимке ради Ваших студија“.¹²⁵

123 АС, МПС, П, 1911, 78, 101, док. бр. 25211.

124 Годишњак СКА 25, за 1911 (1912) 145–146.

125 Концепт на полеђини Анастасијевићевог писма Ковачевићу од 25. августа 1911 (АСАНУ, АА, 1911/453).

Анастасијевић је поново лагано попуштао под притиском, али је вратио само оно што му у том тренутку није било потребно, односно оне снимке које је већ био преписао. Он је 17. јануара предао Академији две скупине аката.¹²⁶

а) 131 снимак грчких хиландарских аката XVII и XVIII века и снимке текста грчког житија, службе и похвалног слова св. Симеону и св. Сави из једног рукописа манастира Ватопеда, „који ће се снимци издати тек доцније“. Овде су, дакле, сви снимци новијих грчких аката које је направио:

- 119 углавном приватно-правних докумената из раздобља 1624–1769. на 128¹²⁷ снимака у негативу (АСАНУ, ИЗ, № 7188);¹²⁸
- 78 страница текста ватопедског рукописа бр. 794, на 40 снимака у негативу, од којих 1. и 40. по једну страну, а остали наспрамне стране (АСАНУ, ИЗ, № 7188-а).¹²⁹

б) 148 снимака хиландарских византијских аката које је до тада био преписао. Ови снимци су у Архиву разврстани у две скупине према врсти докумената, и то:

- 46 владарских хрисовуља, сигилија и простагми у 57 засебних докумената (рачунајући и преписе неких аката), на 73 снимка у негативу (АСАНУ, ИЗ, № 7189-а);¹³⁰
- 50 приватно-правних аката, у 58 засебних докумената (рачунајући и преписе неких аката), на 79 снимака у негативу (АСАНУ, ИЗ, № 7189-б).¹³¹

За остатак снимака из старог грчког архива Анастасијевић је молио Академију „да причека још неко време“ док их све не препише или би их могао враћати део по део, како буде преписивао. У Академији су, међутим, били неумољиви. На 15. скупу Председништва, одржаном 1. фебруара 1912, прочитано је Анастасијевићево писмо, али се остало при одлуци од 13. јануара и, у складу с њом, наложено му је, писмом послатим сутрадан, да врати све преостале фотографије.¹³² Није се имало куд и 4. фебруара, уз пратеће

126 АСАНУ, АА, 1912/51. Од скупина снимака које је Анастасијевић поступно враћао формиране су збирке са посебним сигнатурама у Архиву САНУ, Историјска збирка, од 7188 до 7193. Све Анастасијевићеве снимке докумената који се чувају у Архиву САНУ средно је и написао регеста Владимир Мошин 1938. године.

127 Број снимака докумената које је Анастасијевић предао у овој пошиљци, према подацима саопштеним у његовом пратећем писму, разликује се незнатно од броја снимака заведених у Архиву САНУ: према Анастасијевићевих 131 новијих аката и 148 византијских, заведено је 128 и 152. Мањак од три документа у првој скупини, односно вишак од четири документа у другој, могао би се објаснити тиме што су приликом архивистичког сређивања (види претходну нап.) три акта из XVIII века пребачена у скупину снимака приватно-правних докумената византијске епохе (АСАНУ, ИЗ, 7189-б/56, 57 и 58; Мошин, *Каталоги*, 467, бр. 56, 57 и 58), а укупан

број снимака друге скупине Анастасијевић је вероватно грешком умањено за један.

128 *Истио*, 448–456.

129 *Истио*, 446. Опис рукописа Ј. Тарнанидис, *Култи светиої Саве и светиої Симеона код Грка*, Хиландарски зборник 5 (1983) 104–105 (с литературом). У истој студији Тарнанидис је објавио, према ватопедском рукопису, кратко Житије св. Симеона и св. Саве, (*Ibidem*, 133–143) и малу вечерњу из Службе св. Симеону и св. Сави (*Ibidem*, 150–151). Ни Тарнанидис ни други проучаваоци ових састава нису знали за Анастасијевићеве снимке рукописа Ватопед 794 у Архиву САНУ.

130 *Истио*, 456–461.

131 *Истио*, 462–467.

132 Концепт писма на полеђини Анастасијевићевог писма Ковачевићу од 17. јануара 1912 (АСАНУ, АА, 1912/51); Годишњак СКА 25, за 1911 (1912) 151.

писмо секретару Академије Ковачевићу, стигла је нова испорука фотографија.¹³³

а) 38 снимака докумената старијег хиландарског архива, колико је у међувремену преписао, уз упутство којим их редоследом (хронолошким) треба придружити снимцима предатим 17. јануара. Ту скупину чине:

- 22 владарске повеље, приватна акта, одлука прота и братског сабора Хиландара у 24 засебна документа (рачунајући и преписе неких аката), на 37 снимака у негативу (АСАНУ, ИЗ, № 7190).¹³⁴

б) 139 снимака докумената из старијег хиландарског архива које није стигао да препише, па моли Академију да му се врате након инвентарисања како би наставио с преписивањем. Последња 22 од њих су такви „да се или с опасним напрезањем вида или никако не могу прочитати“, а међу осталим снимцима има ту и тамо по неко неразговорно место. Подељени су у две скупине према врсти докумената, а у овој другој се налази и десетина аката из раздобља XVI–XIX века:

- 26 хрисовуља и простагми у 26 засебних докумената (рачунајући и преписе неких аката и једну компилацију – три простагме спојене у један документ), на 49 снимака у негативу. Међу њима су и три примерка грчког превода фалсификоване Душанове хрисовуље Хиландару од 26. априла 1348 (АСАНУ, ИЗ, № 7193-а);¹³⁵
- 91 приватни акт, одлука прота или братског сабора Хиландара, у 55 засебних докумената (рачунајући и преписе неких аката и три компилације – девет купопродајних уговора преписани у један документ; три купопродајна уговора преписана у један документ; два уговора спојена у један акт), на 93 снимка¹³⁶ у негативу. Од ових снимака, бр. 1 је нечитак, бр. 7, 9, 24, 27 (делом), 31, 41, 52 и 55 (делом) су мутни и бр. 20-а, 21-б и 54 су бледи (АСАНУ, ИЗ, № 7193-б).¹³⁷

в) Четири снимка грчких аката из других светогорских манастира, које Академија може задржати (АСАНУ, ИЗ, № 7191).¹³⁸ То су снимци из манастира Кастамонит,¹³⁹ и то:

- Фалсификована хрисовуља цара Манојла II Палеолога манастиру Кастамонит из августа 1407.¹⁴⁰

133 АСАНУ, АА, 1912/109.

134 Мошин, *Кашалої*, 467–469.

135 *Исїо*, 470–472.

136 И овде се Анастасијевићеви бројеви разликују од оних инвентарисаних у Архиву. Наспрам његових 139 у збирци 7193 налази се 142. Један снимак могао је бити пребачен из 7190, јер тамо имамо 37 наспрам 38 Анастасијевићевих, а преосталу разлику од два можемо опет приписати Анастасијевићевој грешци.

137 *Исїо*, 472–477.

138 *Исїо*, 469.

139 О резултатима рада у Кастамониту саопштава, у писму Ковачевићу од 2. јануара 1907: „само сам снимео 4 византијска до-

кумента, за наше ствари без значаја“, а у Извештају Академији из марта 1907: „Но у место грађе за српску историју испало ми је за руком да дођем до 4 византијска документа и да их снимим“. Иако у овом писму говори о снимцима грчких аката „из других манастира светогорских“, сва је прилика да се она четири византијска документа из Кастамонита, а за хрисовуљу цара Манојла то је неспорно, односе управо на ову скупину снимака. Ни у једном писму, нити извештају не помиње изричито да је снимао документе те врсте и у том броју у другим манастирима.

140 *Actes de Kastamonitou*, ed. N. Oikonomidès, Archives de l'Athos IX, Paris 1978, 85–94.

- Четири странице из једног грчког рукописа с формуларима за писање писама српским владарима с краја XIV века. То је одељак из познатог писмовника Васељенске патријаршије (Ἐκθεσις νέα), с обрасцима писама (обраћања) владарима и црквеним достојанственицима.¹⁴¹
- Две странице из истог рукописа¹⁴² с пописом чиновна службеника Васељенске патријаршије. Пошто се и патријаршијски писмовник и листа чиновна Патријаршије често преписују у рукописима заједно са Синтагмом Матије Властара или са Шестокњижјем Константина Арменопула,¹⁴³ вероватно су се налазили у рукопису с једним од ова два правна зборника. Према Ламбросовом *Κατάλογο*, у Кастамониту се тада чувао један примерак Властареве Синтагме из XV века, али он, нажалост не описује рукопис у појединостима.¹⁴⁴

г) „Четири снимка, у којима су снимљена два српска акта хиландарска. Они ми уопште не требају“ (АСАНУ, ИЗ, № 7192):¹⁴⁵

- хиландарска посланица владици дупничком и самоковском, 20. јун 1669 (неиздата), на две фотографије;¹⁴⁶
- повеља бугарског цара Константина Асена Тиха манастиру Светог Ђорђа Горга код Скопља, 1257–1277, на две фотографије.¹⁴⁷

Тиме је, према његовој тврдњи с краја писма, предао Академији све снимке које је начинио у зиму 1906/7. Охрабрен ранијим разговорима с Новаковићем, добијеним семестралним одсуством и чињеницом да је неспоразум с Академијом изглађен предајом целокупног снимљеног материјала, Анастасијевић се 4. фебруара обратио писмом Новаковићу, молећи званично да Академија подржи још једно његово научно путовање на Атос. Циљ новог пута био би да комплетира грађу за издавање византијског архива хиландарског и да покуша снимити у Ватопеду оно што му је обећано 1906/7. Због тога, Анастасијевић љубазно моли да га Академија материјално помогне, да му уступи фото-апарат и да му издејствује препоруку београдског митрополита за Хиландар. Због намераваног одласка у Ватопед, такође моли да се преко МИД-а, добије „што топлија“ препорука васељенског патријарха и да му се у остварењу тог наума, а и зато што намерава да се бави у Цариграду на путу ка Св. Гори „због разних послова у вези с хиландарским снимцима“, Цариградско српско посланство нађе при руци. Писмо завршава још једном молбом, да на реверс добије снимке хиландарских аката које није још преписао, не пропуштајући да нагласи да одуговлачење припреме издања не иде на његову душу:¹⁴⁸

141 J. Dargouzes, *Ekthesis néa: Manuel des pttakia du XIVe s.*, Revue des études Byzantines 27 (1969) 6–28, није користио овај препис.

142 Несумњиво је реч о истом рукопису. То се да закључити према графички, маргинама, величини рукописа и подлози на којој је фотографисан.

143 J. Dargouzes, *op. cit.*, 15; idem, *Recherches sur les ΟΦΦΙΚΙΑ de l'Église byzantine*, Paris 1970, 242–254.

144 Lambros, *Catalogue*, I, 36, № 441, Кастамонит 5; Ни у приређивању критичког издања листе патријаршијских официја није коришћен овај препис (J. Dargouzes, *Recherches sur les ΟΦΦΙΚΙΑ de l'Église byzantine*, Paris 1970).

145 Мошин, *Κατάλογο*, 470.

146 Види нап. 102.

147 Снимке бугарске повеље наручио му је Љ. Ковачевић. Види стр. 260.

148 АСАНУ, АА, 1912/110.

[...] Једна недавна 15-дневна болест омела ме је у преписивању снимака. А пошто сам, по тражењу, предао Академији не само преписане, него и непреписане снимке ради завођења, тиме је, без моје кривице, настао још један нов застој у раду. Но чим ми непреписани снимци, као што сам засебно молио, буду враћени, преписаћу, колико се још може за ово кратко време, и предаћу то Академији, а за остатак част ми је замолити, да их понесем у Цариград, где ћу се забавити око месец дана, те ћу тамо преписати и тај остатак, па га вратити отуда Академији, и затим отпутовати на Св. Гору.“

Напокон је поново све кренуло према Анастасијевићевим жељама. Убрзо је добио натраг, на реверс, 139 снимака које још није био преписао, а 15. фебруара Академија друштвених наука, на свом 6. скупу, прихватила је за штампу у *Сјоменуку*, на основу позитивних Новаковићевих рецензија, збирку српских повеља манастира Лавре и *Две Душанове грчке хрисовуље*, од којих је једна била из ман. Ксиропотама.¹⁴⁹ Председништво СКА је на 16. скупу, 17. фебруара 1912, примило к знању да је вратио све снимке, да су заведени и да је потом 139 комада издато на реверс ради преписивања. Још важније, Академија му је одобрила 600 динара помоћи, из фонда Николе Крстића, за нови студијски одлазак на Атос и ставила му на располагање за ту сврху фото-апарат, али уз услов да све снимке које на том путу начини преда Академији у року од три месеца.¹⁵⁰ Овог пута Академија је покушала да избегне натезање с Анастасијевићем око враћања снимака. Новаковић, по обичају, није губио време, тим пре што је Анастасијевићу одсуство почело тећи још 5. фебруара. Чим је завршена седница Председништва срочио је писма митрополиту и МИД-у с молбама као у Анастасијевићевом писму.¹⁵¹

Секретар Академије, Љуба Ковачевић, обавестио је 20. фебруара Анастасијевића о одлуци Председништва да подржи његов пут на Атос, „да бисте у светогорским манастирима прикупили и остатак грчких повеља и других писама који се тичу историје српског народа и његових земаља, но с тим да све што будете тамо преписали или фотографисали будете дужни у року од три месеца по повратку у Београд предати у својину Академији Наука, која ће једино имати право њиховог публикавања резервишући редакцију Вама. [...] Изволите одговорити пристајете ли примити ову помоћ под овим условима, који се односе и на фотографски апарат.“ Ковачевић није оставио места недоумици ни када је била реч о Анастасијевићевом захтеву да снимке које не стигне преписати у Београду понесе са собом у Цариград: „Што се тиче снимака које сте узели на реверс од Академије ради преписа, изволите их пред одлазак из Београда све вратити Академији, па ма са преписом и не били готови. Када се будете вратили можете их опет узети на препис довршити.“¹⁵² Истог дана стигло је и обавештење митрополита да је издао тражену препоруку.¹⁵³

Већ сутрадан Анастасијевић је одговорио Ковачевићу дугим писмом у којем је образложио циљ свога путовања, али и своје услове за његово извођење.

149 Годишњак СКА 25, за 1911 (1912) 64, 66. 152 *Исјео*.

150 Годишњак СКА 25, за 1911 (1912) 157–159. 153 АСАНУ, АА, 1912/152.

151 АСАНУ, АА, 1912/110 (концепти).

У том одговору две су главне поруке – уверење како још није изгубљена трка с Птијем, чијем успешном исходу има послужити управо друго путовање на Атос, и упозорење да је, из истог разлога, услов без кога се оно не може успешно обавити да понесе снимке са собом.¹⁵⁴

Господину

Љ. Ковачевићу,
секретару Српс. Краљ. Академије.
Београд

Господине!

Част ми је јавити Вам, да пристајем на услове мога поновног изашиљања на Атос о Академијину трошку, саопштене ми Вашим писмом бр. 110 од 20 ов. м., но с овим додатцима:

1° Неопходно је, да главни циљ ове друге моје мисије светогорске буде допуњење и довршење рада на издавању старијег грчког архива хиландарског. Поглавито ради тога сам ја и молио Академију за ову другу мисију. А и у писму Академијину бр. 361 од 14 јуна 1911 г., којим су тражени од мене снимци, истицана је нарочито потреба, да се похита пре свега са издавањем старијег хиландарског архива грчког, како Академију не би у том претекао Г. L. Petit, који је био снимио баш тај старији грчки архив хиландарски, пре него што је Академија мене изаслала на Св. Гору 1906/7 г. Мислим, да би била погрешка оставити сад на страну тај првобитни и најпречи циљ, на ком сам ја већ много урадио, па ићи на Св. Гору само ради скупљања осталог материјала, који се тиче српске прошлости. Зашто издавање старијег грчког архива хиландарског није могуће потпуно извести само по снимцима, које сам донео Академији 1906/7 г., већ се морају још једанпут видети поједини оригинали у Хиландару, објаснио сам у писму, којим сам известио Академију о одобреном ми осуству ради поновног путовања на Св. Гору,¹⁵⁵ а и Вама лично.

2° Пошто, дакле, главни циљ ове друге моје мисије атонске има бити, допуњење и довршење рада на издавању старијег грчког архива хиландарског, то је неопходно, да понесем на пут још непреписане снимке хиландарских акта. Као што знате, ја путујем преко Цариграда, и бавићу се тамо око месец дана. То мора бити зато, што ми ваља изградити нарочитих изванредних препорука од патријарха за манастир Ватопед, куда мислим такође свратити и тражити, да снимим тамошњи српски архив, као и грчки архив, у колико се тиче српских ствари. Но у Цариграду морам подуже остати и због главног циља ове друге моје мисије атонске. Тамо ми у богатој библиотеци Руског Археолошког Института треба погледати и утврдити, шта је и где од акта хиландар-

154 АСАНУ, АА, 1912/145.

155 Писмо председнику Академије од 4. фебруара 1912 (в. нап. 148).

ских већ пре мене издато или бар помињано. А то, дабогме, значи, да морам прво све документе преписати из Академијиних снимака. Даље, у Цариграду ћу помоћу разних палеографских дела, као и помоћу искуства других познатих ми тамошњих стручњака, покушати да разрешим поједине тешкоће у снимцима, које су ми овде остале неразрешене, те и због тога морам у Цариграду имати поједине снимке при руци. Најзад, моја је жеља, да с преписивањем хиландарских снимака, као и са целим делом посла, који се може свршити по самим тим снимцима, будем готов још уз пут, и да у Хиландару останем само толико, колико је нужно за онај део посла, који се не може свршити по снимцима. Као што сам нагласио и раније, снимци нису никакве драгоцене старине, те да се не смеју носити на пут. Драгоцене су старине оригинали, а ови су у Хиландару. Чудно би звонило, да Академија очекује од мене, да јој донесем с пута нове снимке, а да ми не поверава на пут оне, које сам јој раније донео. За сваки снимак, који је у мене, ја Академији одговарам реверсом, који сам јој дао. А ма шта да се деси, лако је донети друге снимке, пошто ја идем к оригиналима у Хиландар. Нема, дакле, никаквих озбиљних разлога, због којих би ја требао да предам Академији не-преписане снимке пре поласка из Београда. Напротив, остати при том захтеву значило би штети без нужде дангубити ме и ометати ме у раду. Ношење не-преписаних снимака на пут је услов, без кога ја, на жалост, не бих могао примити ову другу мисију атонску, и без кога би дошло у питање све. Ја морам ово нарочито нагласити, како би се после знало, на чијој је страни одговорност.

3° По нови материјал могу ићи само у Ватопед, и можда још у који манастир светогорски, ближе Хиландару или Кареји или бар путу од Хиландара до Кареје. У виду ми је поред Ватопеда нарочито Протат карејски. Ово ограничење је неопходно из више разлога. Пре свега, главни циљ ове друге моје мисије атонске, тј. допуњење и довршење рада на издавању старијег грчког архива хиландарског, сувише је велики и сам за се. Тај старији грчки архив хиландарски обухвата око 200 докумената, који су највећим бројем неиздати. Препис и обрада тако огромног материјала захтеваће још много труда и времена, те би раширење ове друге мисије на све манастире светогорске и на трагање за новим материјалом по свих 20 манастира било једно преоптерећење, које би ишло на уштрб главног циља мисије. Ни сума од 600 дин., са којом ће Академија потпомоћи ову моју мисију, не би стигла за путовање по свима манастирима светогорским, јер манастири рачунају на прилоге, који се имају одмерити према рангу мисије, према гостопримству и нарочито према успеху мисије. Г. 1906/7 ја сам издао преко 300 дин. само на прилоге, не рачунајући хиландарски прилог.

Изволите Господине, примити и овом приликом уверење мога одличног поштовања.

21 фебруара 1912 г.
Београд.

Драг. Н. Анастасијевић.

Но, с обзиром да је јасно изнео намеру да се не повинује Академијином захтеву и врати све снимке пре одласка, а да се Председништво СКА могло о томе изјаснити тек на своме првом састанку у марту, Анастасијевић није више могао чекати и одлучио је да отпутује 23. фебруара, вративши истог дана Академији само 13 фотографија које је стигао да препише. О својој одлуци да пође на пут, без новца и апарата, обавестио је Академију на брзину написаном поруком:¹⁵⁶

Председништву

Српс. Краљ. Акад. Наука.

Београд.

Пошто моје последње писмо има – како сам се у Академији обавестио – изаћи пред седницу Председништва, те има да прође још више дана, док се цела ствар не сврши, а међутим ја долазим у све незгоднији положај, јер ми осуство од дужности тече још од 5 ов. м., част ми је јавити Председништву, да сам ноћас отпутовао за Цариград.

Снимке, што су, по одобрењу Председништва, на преписивању у мене, понео сам са собом. Ако пак Председништво друкчије реши, молим, да ми се јави преко Цариградског посланства нашег, и Академија ће те снимке добити натраг.

Ако моје жеље буду примљене, молим, да ми се новац, апарат фотографски и све остало испрати на Цариградско посланство Српско.

23 фебруара 1912 г.

Београд.

С поштовањем

Д Н Анастасијевић

Прва вест о Анастасијевићевом боравку у Цариграду стигла је у Београд прве недеље марта. Како је јављено у писму Цариградског посланства МИД-у, секретар Посланства Димитрије Чохаџић ишао је 1. марта у Фанар да патријарху представи Анастасијевића.¹⁵⁷ Председништво СКА, на првом наредном састанку, 16. марта, није имало друге него да прихвати затечено стање. Одобрено је да се Анастасијевићу преко Српског посланства у Цариграду пошаље 600 дин. и наложено му је да опуномоћи особу која ће преузети апарат и постарати се да му га достави.¹⁵⁸ Већ сутрадан су послата писма Анастасијевићу и Српском посланству у Цариграду с обавештењем о овим одлукама и с упутствима како се по њима има поступити. За примљени новац морао је доставити признаницу о пријему, а за фото-апарат реверс пре него што га његов пуномоћник преузме, уз услов да се јасно нагласи да га је примио у исправном стању и да ће га у таквом стању и вратити.¹⁵⁹ Истог дана, Благајна Академије послала је Цариградском посланству новац за Анастасијевића.¹⁶⁰

156 АСАНУ, АА, 1912/145.

Војводић, Београд 1984, 381–382.

157 *Документи о сјољној йолијици Краљевине Србије 1903–1914*, књига V, свеска I, 1/14. јануар – 14/27. јули 1912, прир. М.

158 Годишњак СКА 26, за 1912 (1913) 40–41.

159 АСАНУ, АА, 1912/145.

160 АСАНУ, АА, 1912/203.

Не знајући да су тог 17. марта кренула повољна писма и новац из Београда, Анастасијевић је био у сасвим другачијем расположењу, пишући једно дуго и на махове узнемирено писмо Академији. У Цариграду му је најзад дошло у руке оно чега се још од првог путовања на Атос прибојавао – Акти Хиландара Луја Птија, објављени као прилог 17. свесци Византијског временика за 1911. годину. Као да је, доказујући бројним примерима недостатке Птијевог издања, покушавао да докаже и себи и часницима Српске академије да његов труд није био узалудан, да српски подухват издавања средњовековних грчких исправа манастира Хиландара није изгубио на актуелности. Истовремено је наметљиво настојао да скине одговорност са себе, да оправда своју инертност од 1907. до 1911. Још увек без вести о томе да ли ће Академија прећи преко његове непослушности у вези са снимцима са прошлог путовања и послати му новац и апарат, Анастасијевић је написао неколико предлога о томе како да се и он и Академија поставе према новим околностима у којима се имала одвијати његова друга мисија на Атос:¹⁶¹

Председништву Српске Краљ. Академије.

Београд.

Част ми је вратити (81) осамдесет и један снимак старијег грчког архива хиландарског. Остатак од 45 снимака следује пре мог поласка у Св. Гору.

Част ми је у једно јавити, да је L. Petit, који је, као што је познато, снимео старији грчки архив хиландарски пре нас, издао снимљене документе. Гл. Визант. Временникъ XVII (1911) приложение № 1.¹⁶²

Но ово издање има знатних недостатака.

Оно није потпуно. Издата су свега 172 документа, од њих 161 из средњег века, остало из новијег доба. Ми пак имамо још 12 средњовековних докумената, почев од XI столећа, и многобројне новије документе, међу овима и неколико тако знатних, као што су патријаршијски и епископски акти.

Непотпуност је и у томе, што ни у издатим документима није прочитано све, што се може прочитати с наших снимака, или што би се могло прочитати с оригинала хиландарских. Нпр. у почетку неких продајних акта (гл. у Л. Птиа бр. 27, 106 и др.) изостављени су читави изводи садржине тих акта, ситније писани него ли остали слог. И иначе има непрочитаних речи и читавих одељака, нпр. акт бр. 27 ред 6 ...ἀπὸ τῆς, а види се код нас ... οὐ ὀδυνηρῶς ἀπὸ τῆς; р. 150 σύζυγόν μου...ἀπὸ θεοῦ, а види се код нас σύζυγόν μου, ἥτις καὶ ποιήσει ἐπὶ τοῖς ἀνατεθεισὶν αὐτῇ καθὼς...;¹⁶³ бр. 51 р. 3 βασιλείας μου συνέτ...αὐτήν, а може се по нашим снимцима исправити и допунити βασιλείας ἡμῶν συνέτυχε πρὸς αὐτήν;¹⁶⁴ р. 59 ἀναποσπλάστως..., а види се код нас ἀναποσπλάστως καὶ ἀνεγοχλήτως

161 АСАНУ, АА, 1912/206.

162 *Actes de Chilandar. Première partie: Actes grecs*, publiés par L. Petit, Византийский Временник 17 (1911), Приложение.

163 Више текста је прочитао него у *Actes de*

Chilandar I, edd. M. Živojinović, V. Kravari, C. Giros, Archives de l'Athos XX, Paris 1998, 218, 1. 97.

164 Више текста је прочитао него у *Actes de Chilandar* I, 174, 1. 3.

κατὰ τὰς περιλείψεις αὐτῶν τῶν χρυσοβούλλων τοῦ ἁγίου μου αὐθέντου καὶ βασιλέως τοῦ πατρὸς τῆς βασιλείας μου и т. д.;¹⁶⁵ акт бр. 79 р. 4¹⁶⁶ πατέρων, а види се код нас патэрон τῶν καθηγουμένων; акт бр. 91 р. 23 κατὰ τὴν место κατὰ πᾶσαν τὴν; акт бр. 103 р. 23 διορίζεται σοι καὶ ὁ ὀρισμὸς τῆς, а ми можемо допунити διορίζεται σοι. Καὶ ὅσον δὲ μέλλεις ποιῆσαι ἐπὶ τῇ τοιαύτῃ ὑποθέσει, γενέσθω τοῦτο καὶ διὰ γράμματός σου. Καὶ ποιήσον κατὰ τὸν παρόντα ὀρισμὸν τῆς; и т. д., и т. д. А ја још нисам све акте ни испоредио.

Много штошта је рђаво прочитано. Нпр. акт бр. 13 р. 18 τῷ¹⁶⁷ φωτί м. τῷ φωτί, р. 63 εἰς αἰγιαλὸν м. εἰς τὸν αἰγιαλὸν, р. 67 τὸ Ρούδαβα м. τὰ Ρούδαβα; акт бр. 27 р. 19 δῆτα м. δῆλα, р. 30 τοῦ ἀνεψιοῦ м. τοῦ те ἀνεψιοῦ, р. 131 φροντισθῆναι м. ἐξοδιασθῆναι, 152/3 τὰ δίκαια κρίνοντα м. τὸν δίκαια κρίνοντα, р. 153 ἐνυπόγραφον, нема га у оригиналу, р. 173 Χαλατζοῦς¹⁶⁸ м. Χαλατζᾶς и др.; акт бр. 32 р. 27 ἀδιασείστως м. ἀδιαστίκτως¹⁶⁹, р. 137 αὐτῆς м. αὐτῇ; акт бр. 33 р. 17 αὐθέντων м. αὐθεντῶν, р. 60 αὐτῆς м. αὐτῇ; акт 40 р. 66 Ἀμαζήγιον м. Ἀμαζηγόν, р. 70 πίτζακες м. πίτζακας, р. 156 ἐν м. εἰς, р. 159 Βαγάγκου м. Βαράγκου, р. 162 ἀμπέλιον м. ἀπὸ τοῦ, р. 163 ἕτερον ἀμπέλιον м. ἐτέρου ἀμπέλιου, р. 200 τὰ γ' м. τὸ γ', р. 260 δημοσιακὴν м. δημοσιακὸν, р. 298/9 Γυναικομιάτου м. Γυναικομίκτου и т. д.; акт бр. 51 р. 8 παροίκων м. ἀνθρώπων, р. 9 ὡς м. εἰς, р. 11 μονῆς, нема га у оригиналу; акт бр. 63 р. 1 ἐν τῷ ἁγίῳ ὄρει διακειμένης м. κατὰ τὸ Ἅγιον Ὄρος τοῦ Ἄθω διακειμένης, р. 2 ὑπεραγίας θεοτόκου м. πανυπεράγιου δεσποίνης καὶ θεομήτορος, р. 3, 39 κῦρ м. κῦρις (честа погрешка), р. 8 πρὸς τρεῖς м. πρὸς τοὺς τρεῖς, р. 16 διὰ πράσεως (тако и акт бр. 62 р. 14) м. διαπράσεως, р. 38 καὶ ἐζήτησε ὁ τιμώτατος м. ἐζήτησε (без каὶ) ὁ διαληφθεὶς τιμώτατος; акт бр. 77 р. 4 παραπλησιαζούσαις ταύταις м. παραπλήσιον кἀνταύταις, р. 7 τοιοῦτοι м. τοιούτοις, р. 32 εἶγε м. εἶ, р. 39/40 εὐρίσκουσα м. εὐρίσκουσαν, р. 70 Γεράσιμος м. Ἰωακείμ, р. 72 IGΔANЪ м. PΓΔMANЪ, р. 73 ЛЖКА м. САВА, р. 73 рхс(к)ияго м. рхсскагw и др.; акт бр. 78 р. 18 εἰρημένης нема га у оригиналу, р. 22/3 ἐνόχλησις м. ἐνοχλῶνται, р. 26 ὡς ἄν м. ὡς ἄν καὶ, р. 27 ὅσα м. εἴ τι, р. 30 ἐν μηνὶ (и иначе тако у простаγμαма) м. Мηνὶ; и т. д., и т. д. А број погрешака моћи ће се свакако још више пута увећати, кад се испореди све акти.

Има погрешног разумевања смисла, што се види по рђаво стављеној интерпункцији.

Има погрешно датираних акта. Нпр. акт бр. 19 није од 1304, већ од 1277 г.,¹⁷⁰ а неки су датуми сумњиви.

Знатан је недостатак, што код скраћених речи и нарочито имена није систематски обележено, која слова стоје у оригиналу, а која је допунио издавач. Тиме је отежана критика текста.

Описи докумената често нису довољни. Нарочито су прећуткиване знатне особине у правопису и интерпункцији оригинала.

165 Другачије је прочитао него у *Actes de Chilandar I*, 175, l. 70–73.

166 Треба: р. 5.

167 У издању: τὸ.

168 У издању: Χαλαζοῦς.

169 Ова исправка се односи на акт бр. 31 у издању Птија.

170 Заправо, исправна година је 1274 (*Actes de Chilandar I*, 128).

Оволико сам за сад могао опазити на брзу руку. А кад све прегледам, даћу свакако детаљну оцену издања у ком стручном листу.

При све овом, жалити је, што је за 171 акт хиландарски пропао наш приоритет издања. Али с тим се морало рачунати још од почетка. Пошто смо ми грехом Хиландараца били претечени у снимању старијег грчког архива хиландарског, сви су изгледи били, да ћемо бити претечени и у издању тог архива. Одиста, Ј. Пти је, како сам у предговору ка свом издању каже, дао рукопис у штампу још почетком 1907 г., т.ј. кад сам ја тек био послат на Св. Гору, и што књига није до сад изашла, крив је само случај, т.ј. задоцњење листа Визант. Временникъ за 1911 г. Да смо ми пошто пото хтели уграбити приоритет, значило би, да радимо један огроман посао на ризик. Јер да је издање Ј. Птиа изашло на време, он би нас у сваком случају престагао. А да је његова књига посве добра, што није било искључено, цео би наш рад пропао. Задоцњење Виз. Времењика нити се могло предвидети, нити би ико смео почињати један огроман посао, рачунајући на такве случајности. Најобазривије је и најпрактичније је било, да ја у опште нисам ни улазио у посао до изласка Птиова издања. Тако сам ја и хтео, но летос је изненада захтевано из Академије друкчије.¹⁷¹ Тиме се постигло, да су многи труд, многи напор очију, много време, који би ми издањем Ј. Птиа били уштеђени, отишли у залуд.

Питање је, шта сад да се ради? Могуће је двоје.

Може се продужити рад, који сам ја на летошњи захтев започео, и у ком сам већ далеко одмакао, т.ј. рад на издању свих докумената старијег грчког архива хиландарског, дакле, и оних 170 докумената, које је већ издао Ј. Пти. То би ново издање Академијино било, дабогме, потпуније и напредније од Птиова издања и учинило би ово издање излишним.

Могу се објавити само документи старог (и новог) архива, који у Ј. Птиа недостају, са исправкама и допунама докумената, које је штампао Ј. Пти.

Ја не настојавам ни на једној од ових двеју могућности. Ево горе податка о издању Ј. Птиа, па нека Председништво само учини избор, с погледом само на интересе науке и Академије, а не и на моје личне. Но молим, да се ствар реши што пре, како бих ја знао управљати се у даљем раду.

За случај да се остане при целокупном новом издању, па би се са мном желео уговор, којим би се Академији осигурао неки рок предаје рукописа, а мени моја права у погледу награде и рока штампања, ја немам ништа против тога, пошто је овде у питању једно повелико предузеће.

И тако, ја сам се до сад Академији обратио за ове ствари:

1° Да се одлучи и мени повери – под условима, које остављам Пред-

171 Мисли на Новаковићево писмо од 14. наука од 16. јуна (в. стр. 270–271).
јуна 1911. и одлуку Академије друштвених

седништву, да их одреди – публикација старијег грчког архива хиландарског било у целини, било у колико га није издао Ј. Пти (а у колико га је погрешно издао, да се исправи и допуни).

2° Да друга мисија на Атон, коју сам тражио и добио, има поглавито овај циљ, а узгред и фотографисање новог материјала у светогорским манастирима, првенствено у Ватопеду и у протату.

3° Да ми се ради тога пошаље Академијин фотографски апарат, са 2–3 свитка фотографске артије ширине од по 18 сантим., а дужине од по 10 метара, који ће свитци бити намотани на оне дрвене калемове Академијине, и изоловани од светлости помоћу за њих залепљене црне артије, тако да се могу метнути у касету и по дану. Та се артија, како фотографска тако и црна, може набавити свакако и у Београду. Не може ли пак, Академија може послати 2–3 калема и поруку фирми Schädler у Минхену, Amalienstr., преко које је фирме и раније набављена фотографска артија у свитцима, као и апарат. Фирми се после може писати, да поруку испрати право у Цариград, на моју адресу. Има се поручити 3 Bromsilberpapierrollen 10 m. lang X 18 cm. breit, aufgespult und durch schwarzes Papier isoliert. Sofort abzusenden an Herrn Dr D.N. Anastasjewić, Konstantinopel, Hôtel Paulik, Péra.

Молим, да ми се јави решење Председништва.

17 марта 1912 г.
Цариград.

Понизан
ДН Анастасијевић,
Цариград,
Hôtel Paulik,
Péra.

Убрзо је стигло писмо од Академије, послато истог дана кад и Анастасијевићево Академији, и новац. Тражећи посредника за испоруку фото-апарата, према услову који је Академија поставила, Анастасијевић се обратио Министру иностраних дела и издејствовао да му се пакет с апаратом осигура на цену коштања и пошаље преко тог министарства као званична пошиљка. О томе је писмом послатим Љ. Ковачевићу 21. марта, известио Академију, послао тражени реверс за апарат и молио да му Академија набави и пошаље најкасније до 10. априла фотографску хартију о свом трошку, будући да „жели да снимци буду њена својина“.¹⁷² Такође је, према захтеву Академије, начинио признаницу за примљени новац, коју је Цариградско посланство послало 23. марта.¹⁷³ Остало је још да сачека фото-апарат. МИД је 29. марта обавестило СКА о пристанку на Анастасијевићеву молбу, уз услов да се апарат пре предаје Министарству стручно упакује.¹⁷⁴ Сутрадан се састало Председништво Академије и расправљало о молбама и питањима које је Анастасијевић упутио Академији писмима од 17. и 21. марта. Одлучено је да Академија остаје при ставу изреченом у писму Анастасијевићу 20. фебруара, тј. да је дужан да све снимке врати без одлагања; да ће се о концепцији издања хиландарског архива одлучити „када та ствар на ред дође“; да му се пошаље апарат

172 АСАНУ, АА, 1912/226.

стигла у Академију 28. марта).

173 АСАНУ, АА, 1912/231 (признаница је

174 АСАНУ, АА, 1912/245.

преко МИД-а, али да се претходно мора стручно упаковати о његовом трошку „пошто га није хтео са собом понети при поласку за Цариград“; и да се овлашћује да сам наручи фото-хартију, али није наведено о чијем трошку.¹⁷⁵ Те су одлуке истог дана преточене у писмо Анастасијевићу, с најавом да ће се апарат предати МИД-у 2. априла.¹⁷⁶ Сутрадан је, међутим, искрсла прилика да апарат већ исте вечери понесе са собом у Цариград секретар тамошњег посланства Јован Марковић и о томе је обавештено МИД.¹⁷⁷

Анастасијевић је с нестрпљењем дочекао апарат почетком априла, али уместо да одмах, потпуно опремљен, похита ка Светој Гори, суочио се с новим недаћама, које су га задржале у Цариграду још безмало два месеца. Апарат је, наиме, био покварен и без озбиљне поправке није имало сврхе кретати пут Атоса. Очигледно већ незадовољан и на ивици стрпљења због сталних препрека на овоме путовању, притиснут неизвесношћу и неодређеношћу Академијиног става о томе како да се постави према изазову Птијевог издања хиландарских аката, Анастасијевић је 5. априла срочио на махове јетко писмо Председништву. Осим поправке апарата, највећа његова брига, као и у писму од 17. марта, односила се на концепцију будућег издања хиландарских аката средњег века. И у оба писма настојао је да, макар и увијено, наведе часнике Академије да подрже ново интегрално издање целокупног старијег грчког архива хиландарског.¹⁷⁸

Председништву Српске Краљ. Академије.
Београд.

Част ми је јавити, да сам добио фотографски апарат, но у неупотребљивом стању. Призмин завртањ није никако могао наићи на објективов завртањ, а завртањ објектива само делимице у завртањ на камери. Ваљало је или вратити апарат или оправити га. Покушана је оправка код оvd. главне фотографске фирме Weinberg. Но обмотач објективов прсао је под руком мајсторовом, а фирма, одбијајући од себе кривицу, наплатила је 30 турс. гроша за рад, као што се види из овде приложеног рачуна. Објектив, плоча призмина, на којој је завртањ за објектив, и даска камерина са другим завртњем за објектив, послати су Цајсовој фабрици у Јену ради измене обмотача и завртања, с тим да се, оправљени, врате преко оvd. посланства што је могуће пре. Ја могу на њих чекати још око 15 дана. Затим идем са осталим апаратом у Хиландар и радићу тамо са старијим грчким архивом, а горе поменути делови апарата послаће ми се накнадно преко посланства, кад дођу. Другог излаза не видим.

Ја сам објектив и призму 1906/7 г. употребљавао на Св. Гори нека два месеца из дана у дан, под најтежим приликама, па је све било у реду. У Београду се пак завртањ објективов већ по други пут на сличан начин квари.¹⁷⁹

175 Годишњак СКА 26, за 1912 (1913) 45–46.

176 Концепт на полејини писма 1912/226.

177 Обавештење о томе дописано је на концепт писма Анастасијевићу (вид. претходну напомену), па је вероватно и писмо и апарат

понео Марковић. Концепт поруке МИД-у на полејини акта 1912/245.

178 АСАНУ, АА, 1912/371.

179 Први пут се покварио 1909. год. Анастасијевић је 13. августа 1909. обавестио Коваче-

И на стативу су ситније оправке нужне, и извршиће се овде.

Актом Академијиним бр. 145 од 16. марта тражено је од мене, да наведем у реверсу на апарат, да сам апарат примио у исправном стању и да ћу га вратити у исправном стању, што сам ја и навео, верујући, да се у Академији зна за исправност апарата, кад се већ у акту такав реверс од мене тражи!

Трошак око ових оправака сносим за сад ја, но на рачун Академијин.

О свему овоме част ми је известити председништво ради знања.

У једно шаљем и остатак од 45 снимака, с молбом за одговор о пријему. Тиме сам предао све снимке, који, молим, да се оставе у реду, у ком су испраћени.

У писму Академијину бр. 226 од 30 пр. м. нема одговора на питање, шта да се ради са оних 160 средњовековних грчких аката хиландарских, који су већ издани у Л. Птиа; хоће ли се и тих 160 акта издати у целини, или ће се за њих саопштити само исправке и допуне издања Птиова, а у целини да се од старијег грчког архива хиландарског издаду само наших нових 12 акта, који недостају у Птиа.

За мене је неопходно знати још у напред, хоће ли се или неће штампати и тих 160 докумената Птиових, па да их према томе спремам или не спремам за штампу. У питању су неколико месеци напорног рада више или мање. Међутим, после се може наћи, да тих 160 докумената не треба штампати, пошто су већ једном издани, ма и са више или мање погрешака.

Стога поново молим за јасна и одређена упуства о том, хоћу ли или нећу спремати за Академијино издање старијег грчког архива хиландарског и оних 160 старијих акта, које је већ издао Л. Пти у свом издању хиландарског архива грчког. Ја се ту не могу решити без Академије, пошто моје самовласно решење може после испасти на моју грдну штету. Председништву сам дао најнужније податке о Птиову издању, па нека се изволи одредити за једно или за друго. А мени ће бити сасвим право. Само да знам на чему сам са оних 160 докумената, и да не радим на ризик, који није стварно нужан. По себи се разуме, Академији остаје неокрњено право, да цени моје издање, као и сваки други рад. Али је неопходно, да још сад буде изван спора, шта ће издање обухватити, т.ј. да ли и оних 160 акта или не. Па ако буде добро, да се прими, а ако не, слободно је одбити. Но не због тога што ће издање садржати, или неће садржати, и оних 160 акта, већ нека се у напред зна, шта ће да садржи, а после да се цени само, како је издато то, што се тражило. Мислим, да сам довољно јасан.

Молим за одговор преко посланства, које ће ми га испратити на Св. Гору, ако будем већ отишао дотле.

вића: „Призма више не пасује добро у објектив на апарату. Увртњи су се ваљда раширили. Треба послати призму и објектив на поправку

оптичару. Ако се слажете, молим Вас, јавите, и ја ћу показати Шајнесонову, шта има да се поправи.“ (АС, ЈБК, 435, fol. 33).

5 априла 1912 г.
Цариград.

Драг. Н. Анастасијевић.

Из времена Анастасијевићевог боравка у Цариграду остала је још усамљена вест од 18. априла, када је Академији послао кратко обавештење да се завршетак поправке апарата, према обећањима из Јене, очекује до 5. маја по новом, тј. до 22. априла по старом.¹⁸⁰ Претходно писмо, оно од 5. априла, нашло се пред Председништвом Академије тек 23. маја и тада је напоскон донета одлука у вези с концепцијом издања хиландарских аката, која, за невољу, није одговарала његовим очекивањима. Наиме, одлучено је да Анастасијевић за сада преписује и припрема за штампу она акта која Пти није објавио, а да ће Председништво донети коначну одлуку о концепцији издања „пошто се упозна с издањем Л. Пти-а“.¹⁸¹ Није познато да ли га је Академијино писмо застало у Цариграду или је до тада већ био отишао на Свету Гору. О његовом боравку на Атосу 1912. немамо онако надахнуто писаних писама као из времена прве мисије 1906/7. У изворима постоји потпуна празнина све до 5. септембра, када је за Академију срочио извештај о научном путовању. Из њега сазнајемо да се у Београд вратио 16. августа, и да је већи део времена на Атосу, безмало два месеца, провео у Хиландару, до 8. августа. У једном доцније написаном његовом спису о приликама у Хиландару на почетку XX века, стоји да је 1912. боравио на Атосу нешто преко два месеца.¹⁸² По најлабавијем рачуну изашло би да је тамо стигао тек почетком јуна, што значи да је од готово шест месеци на путу, у Цариграду провео преко три.

Из његовог извештаја види се и да је путовање 1912. започео, провео и довршио опхрван озлојеђеношћу због изласка из штампе Аката Хиландара Луја Птија и због става Академије према његовим настојањима да се тиме начињена штета у што већој мери отклони. Највише га је, по свој прилици, тиштало то што се његов огроман посао на преписивању аката с фотографија, рађен под сталним притиском, показао већим делом узалудан. Није могао да се уздржи, а да у извештај о научном путовању на Атос не изручи нагомилано незадовољство. Пред часнике Академије иступио је са замеркама, чак оптужбама, због захтева, показало се непотребног, да се упусти у преписивање већ издатих хиландарских аката, због упорних захтева да врати непреписане снимке пре поласка на пут и због слања неисправног фото-апарата и губитка времена и новца које је то изазвало. У вези с последњим, тражио је да му се надокнаде трошкови поправке апарата. Кривицу за све своје недаће сваљивао је на једног члана Председништва Академије, којег у извештају није именоввао:¹⁸³

180 АСАНУ, АА, 1912/371.

1912/371).

181 Годишњак СКА 26, за 1912 (1913) 56–57. Писмо с Академијиним одлуком послато му је истог дана (концепт на полеђини акта

182 В. Прилог.

183 АСАНУ, АА, 1912/631.

Српске Краљ. Академије.

Београд.

Вративши се са Св. Горе 16 пр. м., част ми је поднети Председништву свој извештај.

1) Постигнут је главни циљ овог путовања, т.ј. сравњени су, за мог двомесечног бављења у Хиландару, документи старијег грчког архива хиландарског, снимљени 1906/7 г., поново са самим оригиналима, и допуњено је оно, што се није могло прочитати у Београду по снимцима. Неки од докумената, чији су пређашњи снимци слаби или рђави, снимљени су сад опет, и снимци се налазе још неразвијени у великој касети фотографског апарата Академијина.

Председништво, пошто ми је снимке од 1906/7 г. оставило без и једне речи на расположењу 4 године, навалило је од прошлог лета на мене, да предам Академији све те снимке ради завођења и ради доношења одлуке о публикацији, како би се похитало са издањем старијег грчког архива хиландарског, и како Академији не би у том уграбио приоритет L. Petit, који је још 1905 г., дакле читаву годину дана пре нас, био такође ради издања снимио старији грчки архив хиландарски. Тиме сам ја наведен, да се пре појаве издања Птиова упустим у огромни посао, који је Пти пре мене отпочео, па га је могао пре мене и довршити. А кад је Птиово издање одиста и изашло, пре него што сам ја био готов, и застало ме на мом поновном путу у Св. Гору, Председништво је – на моје питање, шта сад да се ради – решило по својој увиђавности, да Академија за свих 160 старијих грчких докумената хиландарских, које је издао Пти, штампа само исправке и допуне на његово издање, а да у целини изда само необјављене акте. Тако ћу ја и урадити, али на Академијину научну одговорност. Овде пак констатујем, да је тиме, што ми се из Председништва за читаве 4 године нису прво тражили ни снимци ни издање, а после ми се Председништво, иницијативом једног свог члана, лично нерасположеног против мене, наједанпут нервозно помешало у посао, не пустивши ме, да га ја почнем и свршим по својој савести и нахођењу, – мени нанесена грдна штета, а није се користило ни Академији.

2) Није било успеха у другом задатку мога путовања, т.ј. да у два-три грчка манастира снимим штогод нове грађе. Свратио сам у Есфигмен, Ватопед и Протат, но под разним изговорима нисам добио ништа, и на Св. Гори је сад забрањено снимање. За одлазак и у остале манастире атонске није било времена (све до 8 августа бавио сам се због оног првог задатка у Хиландару), а тако је било и уговорено с Академијом.

Ипак, донесено је и нешто ново, т.ј. из Хиландара један нов грчки акт из XV века,¹⁸⁴ и из поснице Св. Саве у Кареји 3 снимка из једног знаме-

184 То је, по свој прилици, акт светогорског сабора, с протом Доротејем на челу (1466/7), којим се потврђује Хиландару право на ливаду с метохом на поседу Свети Филип, купљену од

манастира Ксенофонт, о чему сведочи исправа из времена игумана манастира Ксенофонт Клеоника (V. Mošin, A. Sovre, *Supplementa ad acta graeca Chilandarii*, Ljubljana 1948, 40–43, № 12;

нитог споменика старе српске писмености, наине из јеванђеља краља Милутина од 1315/16 (6824) г.,¹⁸⁵ који се снимци овде прилажу развијени.¹⁸⁶ Не знам на који су начин прва два снимка по среди дохваћена белом светлошћу и изгорела. Но оштећена места моћи ће се бар делом прочитати, ако се артија гледа кроз према сунцу или другој јакој светлости.

3) Председништво, по вољи и ћуди једног свог члана, који је упорно правио питање од тога, хоће ли ми се дати на пут и снимци из 1906/7 г., и ако сам ја сам те снимке снимео, донео и чувао без икаква квара 4 године, – није стигло решити моју молбу за помоћ и за апарат Академијин благовремено. Међутим, мени је већ у велико било почело тећи добивено семестрално осуство, и ја сам најзад морао отићи из Србије, не сачекавши решења Академијина, не примивши ни помоћи ни апарата, које нисам имао на основу чега ни тражити ни добити од Академије, пошто још нису били коначно одобрени. Тако су ми и помоћ и апарат послати тек у Цариград. Но, као што Председништво зна, апарат је био неупотребљив, и покварени делови морали су бити двапут слати чак К. Цајсу у Јену ради оправке.

Ја се ни по чему нисам могао сетити, да се апарат налази у Академији у таквом стању, па да, још док сам био овде, тражим да га прегледам. Он је на готово исти начин био једном покварен и раније,¹⁸⁷ али, како ми је речено у Академији, доведен је после у ред, па је и употребљаван, те сам мислио, да је и даље остало све у свом реду. Најзад, моја ствар није, као што рекох, решена на време, па да ја лично, још пре поласка, узмем апарат својој кући, где бих можда опазио, да је оштећен. Лични елеменат, који је и у пословима око издања старијих грчких аката хиландарских начинио онолику штету, први је и последњи узрок и догађају с апаратом.

Оправка апарата Академијина мене је задржала на путу читава два месеца више, него што ми је то било нужно, и проузроковала ми је, поред дангубе у времену, приличних материјалних издатака, тако да је готово изашло, да Академија овај мој пут није материјално потпомогла, већ материјално одмогла. Личном ћефу и инату биће ваљда доста то, што се успело, да се ја увалим у један посао, у коме је силно моје време и силан труд отишао у залуд, а Председништво се моли, да не допусти, да се ја и материјално оштетим. Овде се прилаже рачун мојих издатака око апарата и због те оправке,¹⁸⁸ у суми свега од 275.75 д., који трошак молим, да ми Академија накнади.

5 септембра 1912 г.
Београд.

Председништву понизан
Д. Н. Анастасијевић,
ст. доцент.

В. Анастасијадис, *Ἀρχεὶο τῆς Ἱ. Μ. Χιλανδαρίου, Ἀθωνικὰ Σύμμεκτα* 9, Атина 2002, 24, № 2).

185 Знаменито Четворојеванђеље краља Милутина (Хил. 1), Д. Богдановић, *Каталоги ћирилских рукописа манастира Хиландара*, Београд 1978, 53–54.

186 Нема трага овим снимцима у Архиву САНУ.

187 Види нап. 179.

188 Уз његово писмо налази се приложен попис трошкова поправке апарата и сви рачуни које му је испоставио сервисер у Јени.

Истог дана упутио је Председништву Академије још једно љутито писмо, протестујући што му је рад *Још о јодини смрти Немањине*, претходно прихваћен за објављивање у Гласу СКА 90, сада изостављен под изговором да је био на путу те не би „могао водити коректуру“. И у овом неспоразуму видео је нечију злу вољу, јер, како каже, није отишао „преко света“, знало се где је, па није било препрека да му се рад пошаље на коректуру или је за тај посао могао некога да овласти. „Молим Председништво, да учини једанпут штогод против ових ситних пакости, које се мени у Академији систематски праве, јер Српска Краљ. Академија је заједнички дом науке, а не слободно игралиште личном нерасположењу и инату.“ Такође је изражавао незадовољство што референт одређен за његов рад *Отац Немањин*, а то беше Љуба Јовановић, више од шест месеци отеже с писањем рецензије.¹⁸⁹

Анастасијевићеви изливи гнева у ова два писма показују да је сву кривицу због неуспеха мисије на Атос сваљивао на леђа једном члану Председништва, а посредно и на Академију. Током 1911. и 1912. године Председништво су чинили Стојан Новаковић, председник, Љубомир Ковачевић, секретар, Јован Цвијић, а потом Сава Урошевић, испред Академије природних наука, Љубомир Стојановић, испред Академије филозофских наука; Јован Н. Томић, испред Академије друштвених наука, и Стеван Тодоровић, испред Академије уметности.¹⁹⁰ Иако се у грађи која говори о Анастасијевићевим односима с Академијом, име његовог „душманина“ нигде не помиње, има довољно разлога да верујемо да је реч о Јовану Н. Томићу. Нетрпељивост и отворена завада међу њима, којој нисам успео открити побуде, достигла је врхунац у јавној полемици вођеној на страницама београдске штампе у освит Првог светског рата. Анастасијевић је први јавно напао Томића што је Академија напослетку одбила да му објави рад *Отац Немањин*. Он је због тога одлучио да објави расправу као приватно издање, а у Поговору се, без увијања, обрушио на Томића, тврдећи да му је он „правио свакојаке ситне пакости, и са којим ретко ко није имао најгорега искуства“, да је „пропали кандидат универзитетски, и који стога мрзи сваког универзитетског наставника“, да је у питању „један полуурачунљив тип“ и „један свуда изиграни научни Дон-Кихот“ и да „све то ради према свом некадашњем ђаку“.¹⁹¹ У налету огорчења није поштедео ни Љубу Ковачевића, јер овај није желео да му промени референта, ни Академију, на коју „пада одговорност и срамота за то нечувено решење“.¹⁹² Томић је одговорио чланком *Наличје научној рада ĩ. др Драї. Н. Анастасијевића, доцента Универзитета*, Штампа, год. XIII (1914), бр. 96–103, 9–16. априла, а Анастасијевић му је узвратио написом *О мом „наличју“*, у Трибуни, год. V (1914), бр. 1244–1249, 2–7. маја. У том новом јавном изливу незадовољства, поново се оштрица његова гнева сручила и на Академију и Ковачевића, и то због недаћа које су пратиле пу-

189 Без сигнатуре; целокупан досије у вези с расправом *Отац Немањин* налази се у записницима са 4. седнице Академије друштвених наука од 2. децембра 1913. Делом је објављен у раду цитираном у нап. 192.

190 Љ. Никић, Г. Жујовић, Г. Радојчић-Костић, *Грађа за биографски речник чланова Друштва српске словесности, Српској ученој*

друштва и Српске краљевске академије, Београд 2007, 377–382.

191 Томић је био Анастасијевићев професор српског језика у Крагујевачкој гимназији.

192 Д. Н. Анастасијевић, *Отац Немањин*, Штампарија „Доситије Обрадовић“, Београд 1914. Поговор је на стр. 29–32.

товање на Атос 1912.¹⁹³ Томић је спремио *Одговор на одговор Г. Др. Драї. Н. Анастасијевићу, доценту универзитетa*, али га, не зна се зашто, није објавио.¹⁹⁴

Но, пре но што је та нетрпељивост изашла у јавност, ваљало је Анастасијевићу да се суочи с последицама својих оштро писаних писама Академији од 5. септембра 1912. Колико год да су Новаковић и Ковачевић помагали његова научна путовања, излазили без оклевања у сусрет његовим молбама и захтевима, правдали изливе његова незадовољства, такав тон једноставно се није толерисао у Академији. Академија се позабавила његовим молбама тек по окончању главних ратних дејстава у Првом балканском рату, у коме је и сам Анастасијевић узео учешћа. Са 11. скупа Председништва, одржаног 11. фебруара 1913, послат му је 28. фебруара сув одговор да Председништво није донело никакву одлуку јер су његова писма писана полемичним тоном.¹⁹⁵ Анастасијевићу је било јасно да ће морати мало да отупи оштрицу свога гнева, ако жели да му се надокнаде трошкови поправке апарата, али је Скадарска криза поново одложила решење његовог питања. Обратио се поново Председништву 13. маја 1913, мада се није могао уздржати од критике на рачун Томића, желећи тиме да нагласи да кривица за његове невоље лежи на једном човеку, а не на Академији као установи.¹⁹⁶

Председништву

Српске Краљ. Академије.

Београд.

Као што сам се известио, Председништво је изволело одлучити, да по мом писму, којим сам молио за накнаду трошкова, што сам их учинио ради оправке фотографског апарата Академијина и набавке прибора у Цариграду 1911/12 г., не доноси никакву одлуку, и то стога, што би тон оног мог писма био полемичан.

У свом писму ја сам се само жалио Председништву на извесне поступке, који су ми причинили много јада, и још више штете, а моја се жалба није тичала Председништва ни целе Академије, којима сам ја захвалан за толико пута пружену ми помоћ, него само једне личности, с којом нисам ја ни први ни једини имао непријатности и сукоба, већ готово сваки наш научни радник, који се обраћао на Академију, и са којом су личношћу чак и поједини најугледнији чланови Академије долазили у најоштрију како усмену тако и писмену опреку.

Право жалбе признаје се сваком код сваке јавне и приватне установе, па сам ваљда смео и ја жалити се Председништву Академијину на

193 У бројевима Трибуне 1248 и 1249.

194 Рукопис тог написа чува се у Заоставштини Јована Н. Томића, АСАНУ, ИЗ, № 14509/III/247. Томић је у своме другом одговору заједљиво иступао као бивши професор, који за свога супарника у полемици има „тако

неписменог и неспретног негдашњег ученика“, чији су иступи „бапске приче километарске дужине“, пуне клевета и измишљотина.

195 Годишњак СКА 26, за 1912 (1913) 81–82; АСАНУ, АА 1913/116.

196 АСАНУ, АА, 1913/229.

неправде. А тон моје жалбе није полемичан, као што сам ја један од наших радника, који сам најмање водио полемике, већ сам у свом писму само објективно и без жучи износио, шта је и како је било.

Сем тога, за тон се ја могу чинити одговорним само морално, па и кривично, ако би у мом писму било увреда или клевета, – а не смем се штетити и материјално, нити има правног основа, по коме би се доношење одлуке о том, да ли ће ми се вратити мој новац, утрошен на Академијине ствари, могло учинити зависним од тона мога акта.

Имам част скренути Председништву пажњу на ово, с поновном молбом за решење по овом предмету.

13 маја 1913 г.
Београд.

Д. Н. Анастасијевић,
ст. доц. универзитета.

Његове молбе Председништво је узело у разматрање на своме 11. скупу, 16. октобра 1913, и донело одлуку да се Анастасијевићу исплати 75,75 дин, „колико је имао трошкова око оправака фотографског апарата“.¹⁹⁷ Благајна му је исплатила одобрени новац тек 5. децембра.¹⁹⁸ Не види се из записника Академије, нити се Анастасијевић, бар према сачуваној грађи, жалио на износ новца којим су му надокнађени трошкови, како је дошло до тога да се он са тражених 275,75 динара сведе на 75,75. У први мах би могло изгледати да је по среди грешка, да је непажњом изостављена цифра за стотине, јер је и у Анастасијевићевом извештају од 5. септембра 1912, и у детаљном трошковнику који му је приложен и, најзад, у објављеном Записнику са 11. скупа Председништва, од 11. фебруара 1913, на ком је расправљано о његовом захтеву, наведен износ од 275,75 динара. Међутим, у објављеном записнику са 11. скупа Председништва, од 16. октобра 1913, у налогу Благајне за исплату новца и у запису у деловодном протоколу Академије о тој исплати, доследно је наведен износ умањен за 200 дин. По свој прилици су часници Академије одлучили да су од трошкова које је Анастасијевић имао у Цариграду оправдани и падају на терет Академије само они до износа од 75,75 дин.

Истог дана када је Председништво одобрило исплату накнаде трошкова Анастасијевићу, састала се и Академија философских наука и одлучивала о објављивању његове збирке хиландарских аката, одобрене од стране Председништва 13. јануара. Каква је, дакле, после толико труда и времена, била судбина Анастасијевићевих преписа хиландарских аката? Он се, иако невољно, помирио с одлуком Академије да објави само она акта старијег архива хиландарског која су промакла Птију и исправке његовог издања. Приредио је 15 докумената за штампу и рукопис послао Академији 8. октобра 1913, као прилог писму секретару Академије друштвених наука, Љубомиру Стојановићу, у којем је праскао јер његов рад *Оџац Немањин* није прихваћен за објављивање у Гласу: „Остане ли пак именована Академија при својој одлуци од 1. октобра, онда вас, повлачећи конзеквенце из свега овога, молим, да ми пошљете моје радове, који се нештампани налазе у Академији, осим ‘Српског архива Лавре Св. Атанасија’ и ‘Из грчког архива хиландарског’, на

197 Годишњак СКА 27, за 1913 (1914) 110.

198 АСАНУ, АА, 1913/594.

које рукописе Академија има уговорно право. Овај други рукопис, под насловом ‘Из грчког архива хиландарског’, шаљем овде у прилогу под %. “Доцније је, другом руком, на левој маргини, поред текста с упозорењем да ће повући рукописе, дописано: „од овог одустао усмено са секретаром“.¹⁹⁹

Као што је напоменуто, Анастасијевићева збирка приказана је на 1. скупу Академије философских наука, 16. октобра, и одређен је Новаковић за референта.²⁰⁰ Две недеље касније он је приложио своје, сасвим кратко срочено, позитивно мишљење – „Мишљења сам да су ови споменици припремљени за штампу како треба и да их треба наштампати у ‘Споменику’. Ако је г. др. Д. Н. Анастасијевић вољан, не би шкодило да придода врло ситним словима и српски превод текстова иза самога оригиналног текста.“²⁰¹ – а 22. новембра оно је прослеђено писмом Анастасијевићу.²⁰² Он се обратио Академији философских наука 10. децембра писмом, у којем је објаснио разлоге због којих би било готово немогуће изаћи у сусрет предлогу рецензента о преводима повеља на српски.²⁰³

[...] Част ми је скренути пажњу уваженог Г. референта и осталих чланова Академије на несавладиве тешкоће тога посла.

Средњевековне грчке повеље, нарочито оне из осталих византиских канцеларија сем царске, као и приватна акта, кипте стручним терминима из византиског права, администрације и из других специјалних области византиског живота, а тих термина нема највећим делом ни у каквом речнику, те не само ја, него нико од данашњих византолога не зна, коме правном, административном или другом техничком појму који од тих термина одговара. Наука о овим сасвим специјалним областима византиске културе још је у повоју, нити је за сад изашла из стадијума прикупљања и издавања грађе. Ко би хтео превести повеље, приложене у горепоменутом мом раду, морао би претходно правити претешке и дуготрајне самосталне студије о значењу читаве масе ових стручних израза, а то се због десетак акта никоме не би исплаћивало.

Стога молим како Г. референта, тако и Академију, да се за сад, по угледу на слично поступање и у иностранству, задовоље издањем приложених текстова, тим пре што је и у ранијим решењима Академијиним по овом предмету било речи само о издању, а не и о превођењу. Ради српске научне публике довољно је за сад кратко изношење садржине у српским заглављима појединих повеља.

Рекло би се да је ова интервенција, иако оправдана, предодредила злу судбину Анастасијевићеве збирке. На свом 3. скупу, одржаном 10. фебруара 1914, Академија философских наука прихватила је његово образложење и нало-

199 АСАНУ, АА, 1913/413.

200 Годишњак СКА 27, за 1913 (1914) 42.

201 АСАНУ, АА, 1913, прилог Записнику 1. скупа Академије философских наука, од 16. октобра 1913.

202 АСАНУ, АА, 1913/296.

203 АСАНУ, АА, 1913, прилог Записнику 3. скупа Академије философских наука, од 10. фебруара 1913.

жила му „да се испод линије дода што опширнији њихов садржај на српском језику“.²⁰⁴ Уз писмо којим га је обавестила о својој одлуци послат му је натраг и рукопис његова рада „да би сте с њим поступили по Академијиној одлуци, и по том га вратили Академији ради штампања“.²⁰⁵ Међутим, Анастасијевић, по свој прилици, није журио с допунама и редакцијом збирке хиландарских аката и није је предао Академији пре но што је њен рад, услед приближавања Првог светског рада, утихнуо а потом сасвим прекинут.²⁰⁶ Своје научне папире и целокупну библиотеку оставио је у стану, који је срушен током гранатирања Београда. У анкетном листу за потребе писања биографија за Народну енциклопедију СХС Станоја Станојевића, у којем је 1924. саопштио своје библиографске податке, наводи и да му је рад *Из њрчкој архива хиландарској* „пропао за време европског рата“.²⁰⁷ У Првом светском рату пропала му је, на велику жалост, и критика Птијевог издања хиландарских повеља, чији су обриси настали већ у писму Академији из Цариграда у пролеће 1912.

Од његовог силног рада на хиландарским актима остале су на крају само мрвице у научним публикацијама. У прилогу расправи *Још о јодини смртии Немањине*, Глас СКА 92 (1913) дао је српске преводе оснивачких аката манастира Хиландара, и то: молбу Протата византијском цару да се Хиландар узме испод власти Ватопеда (стр. 99–101); хрисовуљу цара Алексија III Анђела Хиландару, 1198 (стр. 101–105) и хрисовуљу истог цара Хиландару, 1199 (стр. 105–109). Од десетина преписаних хиландарских аката објавио је само два, са српским преводима:²⁰⁸ акт прота Павла из 1076. за Неофита, игумана манастира Свети Константин у Милејама (фото: АСАНУ, ИЗ, № 7190/1)²⁰⁹ и царску простагму о праву на воду Карејске келије, из јануара, 12. индикт, вероватно 1344. године (фото: АСАНУ, ИЗ, № 7189-а/58). Текстове грчких повеља које је фотографисао у Хиландару свакако је користио и за писање расправе *Првобитни њостјанак имена и манасџира Хиландара*, Богословље 2 (1927) 50–57, 134–138.

Његови вишемесечни боравци у Хиландару 1906/7. и 1912, пажљиво и неуморно снимање аката, њихово дуготрајно и заморно преписивање нису, стицајем неповољних околности, међу којима су се истицале објављивање Птијеве збирке и Први светски рат, преточени у једну темељну збирку византијских повеља манастира Хиландара. Разочаран због сазнања да је његов вишегодишњи труд био узалудан, он, изгледа, није долазио на помисао нити да поново покуша да приреди збирку која му је пропала нити да објави пост-

204 Годишњак СКА 27, за 1913 (1914) 54.

205 Концепт на полеђини Анастасијевићевог писма од 10. децембра 1913 (види нап. 203).

206 Скуп Академије философских наука од 10. фебруара, на ком се расправљало о Анастасијевићевој збирци, био је и последњи пред избијање рата. У фебруару 1914. и Академија друштвених наука и Председништво одржали су последње скупове пре ратне паузе.

207 АСАНУ, ИЗ, № 13434/1. Можда је и на основу преписа из грчких светогорских рукописа припремао издање једне епископске notiције. У писму Новаковићу од 10. јуна 1908. захваљује му на послатом раду о

Охридској архиепископији и наставља: „Да бих Вам се одужио на пажњи, слободан сам саопштити Вам по нешто из свога материјала, који сам сабрао радећи на издању једне нове notiције цариградских и охридских владичанстава“ (АС, СН, № 1137). И тај је рад остао неиздат.

208 Д. Анастасијевић, *Неколики неиздајни њрчки џексџови*, Старица 12 (1937) 3–11.

209 У Мошин, *Каталој*, 467, погрешно датиран 1274. годином. Најновије издање: *Actes de Chilandar I*, edd. M. Živojinović, V. Kravari, C. Giros, Archives del' Athos XX, Paris 1998, 96–100, № 2.

византијске документе, од чијих је неколико стотина Пти објавио само десетину. Поново се обрео у Хиландару, 1930. године,²¹⁰ као члан комисије за преглед и попис историјских и црквених старина, коју су чинили још Владимир Ђоровић и архитекта Пера Ј. Поповић. Анастасијевић је радио на сређивању и пописивању грчких рукописа и повеља, а Ђоровић српских. Међу цедуљама које су у манастиру заостале од њиховог рада, Ђорђе Сп. Радојичић је нашао 1952. Ђоровићев попис 10 рукописа с напоменом да се изоставе, испод којег је била Анастасијевићева напомена да се изоставе и неиздате грчке повеље, њих 32, како је доцније дописао тадашњи библиотекар манастирски, отац Михаило.²¹¹ То су управо она 32 грчка документа која је тада снимио Ђоровић и који су заведени у Архиву САНУ, ИЗ, под бројем 7903-б.²¹² Међу њима су била и она два, која ће Анастасијевић објавити у Старинару 1937, мада је имао и своје снимке. Међутим, он није намеравао све да их изда, тј. оне које Пти није био издао, јер их је Ђоровић пред рат уступио Мошину, а овај с Андре Совреом објавио 1948.²¹³ У ствари, Мошин-Совреова збирка показује, бар када је реч о средњовековним актима, како би изгледао садржај Анастасијевићеве збирке *Из грчкој архива хиландарској* да није пропала у Првом светском рату. Оних 12 средњовековних докумената, за које је Анастасијевић још у пролеће 1912, у писмима из Цариграда, указивао да недостају у Птијевој збирци, објавили су Мошин и Совре.

С друге стране, не може се рећи да Анастасијевићев боравак у Хиландару није донео трајне користи науци. У Архиву САНУ чувају се 463 снимка хиландарских докумената из раздобља од XI до XIX века. Иако су начињени почетком прошлог столећа, о њиховој вредности за научни рад говори и чињеница да се и данас на основу већине њих могу приређивати критичка издања аката.²¹⁴ Поред тога, поређењем поствизантијских хиландарских докумената

210 У литератури се провлачи податак да је боравио у Хиландару 1926, али нисам могао наћи његов извор. Насупрот томе, боравак из 1930. је вишеструко посведочен. У Анастасијевићевом наставничком досијеу, који се чува на Богословском факултету, на којем је предавао као редовни професор од 1921, налазе се, на листовима 20 и 21: руком писан допис декана Богословског факултета ректору којим га обавештава како је Савет Факултета одлучио да одобри тражено одсуство г. др Д. Анастасијевићу (евидентирано 3.10.1929) и обавештење Министарства просвете Ректорату о томе да је др Д. Анастасијевићу одобрено одсуство ради одласка на Свету Гору Атонску, које је Ректорат проследио Факултету (примљено 5.11.1929). Захваљујем и овом приликом др Владиславу Пузовићу, доценту на Православном богословском факултету, који ми је дао на увид попис аката у персоналном досијеу Драгутина Анастасијевића. И Радић, *Хиландар*, 100 нап. 55 саопштава садржај једног акта Светог Архијерејског Синода СПЦ, из марта 1929, поводом припрема комисије за одлазак на Атос.

211 Ђ. Сп. Радојичић, *Књижевна збивања*

и стварања код Срба у средњем веку и у турско доба, Нови Сад 1967, 315, 317, 319.

212 Мошин, *Каталоги*, 481–483. Нису, међутим, сви били неиздати.

213 V. Mošin, A. Sovre, *Supplementa ad acta graeca Chilandarii*, Ljubljana 1948, објавили су 21 документ од XI до почетка XVIII века, које није објавио Пти. У своју збирку укључили су и она два акта која је Анастасијевић објавио 1937. у Старинару с образложењем да се на једном месту имају окупити сви средњовековни грчки акти Хиландара који су промакли пажњи Птија, да је Старинар, као специјализовано археолошко гласило, слабо познат у круговима византолога и да је неопходно да додају своја запажања о тим документима, а то се, најпре, односило на предлог датирања царске простагме о води за Карејску келију Св. Саве 1314. годином.

214 Уп. Д. Целебичић, *Две неиздате омолојце о хиландарској келији Светих Арханђела у Кареји из друје половине XVII века*, ПЕРИВОЛОС. Зборник у част Мирјане Живојиновић, књ. 2, Београд 2015, 527–539.

у Каталогу који је 2002. издао Василис Анастасијадис²¹⁵ и датираних исправа из истог раздобља у *Κατάλογο φωτογραφ. sníмака докумената из Ακαδ. архива*, који је 1939. приредио Владимир Мошин, види се да се неки од аката које је нашао и снимио Анастасијевић, према Мошиновом попису, нису нашли у Анастасијадисовом попису, па су вероватно доцније загубљени. То су, према нумерацији Мошина:

У збирци 7188 бројеви 2, 12, 16, 17, 20, 23, 24, 25, 29/30, 31, 33, 35, 36, 37, 38, 42–49, 53, 62–73, 75–100, 102–106, 108–113, 115–119; бр. 22 има погрешну годину – 1750. уместо 1752, бр. 26 има погрешан датум – 16. септембар уместо 10. септембар.

У збирци 7193-б број 50; бр. 51 има погрешну годину – 1793. уместо 1798.

То је укупно 79 докумената и/или њихових копија (највише из година 1760–1762), који се приликом последњих истраживања, 2000. године, нису могли наћи у хиландарском архиву. Према томе, ти Анастасијевићеви снимци имају вредност оригинала.

Од материјала прикупљеног у другим светогорским манастирима током зиме 1906/7, осим педесетак sníмака у Архиву САНУ, највећу вредност и данас има збирка српских повеља манастира Лавре, прихваћена почетком 1912. за објављивање у Споменику СКА, али због ратова 1912–1918 издата тек деценију касније.²¹⁶ У претходној свесци Споменика, али те исте године, Анастасијевић је објавио и хрисовуљу цара Душана манастиру Ксиропотам, на основу фотографије коју му је уступио Паул Марк из Минхена и на основу сопственог увида у примерак повеље приликом обиласка манастира на западној обали Атоса 1907.²¹⁷

Нису занемарљиви ни количина и значај грађе коју је током своја два боравка на Атосу прикупио, а којима се данас не може ући у траг. Већ је наведено да се не зна како су завршили снимци турских докумената, њих 47. Академија га је била овластила да на путовању преписује или снима и све записе и натписе који се односе на српску историју и та је грађа такође требало да се преда у њено власништво. Заиста, у Извештају из марта 1907. он наводи да је преписао „руком све записе грчке и словенске са полеђине акта из старијег грчког архива“, али нити се у изворима помиње да је те преписе предао Академији нити им има трага у Архиву САНУ. Такође, не може се утврдити шта је све прикупио (снимио или преписао) за свога другог научног путовања на Атос, 1912, и шта је било с том грађом. У Архиву САНУ нема sníмака начињених 1912, чак ни оних из Хиландара, иако је тврдио да се, неразвијени, налазе у касети Академијина апарата. У актима Благајне, нема помена о томе да су плаћане услуге фотографа за њихово развијање, као у случају sníмака с првог путовања.

Најзад, један његов рукопис остао је игром случаја сачуван, мада, супротно жељи аутора, није био обелодањен. Наиме, у другој половини 1912. написао је и намеравао да објави један опширан преглед тешког стања манастира Хи-

215 В. Анастасијадис, *Αρχείο τής Γ. Μ. Χιλανδαρίου, Αθωνικά Σύμμεκτα* 9, Атина 2002.

216 Д. Анастасијевић, *Српски архив Лавре аџионске*, Споменик СКА 56 (1922) 6–21.

217 Д. Анастасијевић, *Две Душанове грчке хрисовуље*, Споменик СКА 55 (1922) 32–34. Друга је повеља – Душанова манастиру Ликусади у Тесалији, из збирке Јоце Вујића.

ландара у првој деценији XX века, стављајући тежиште свога излагања на финансијске недаће манастира и жилав отпор бугарофила његовом поновном посрбљавању. Рукопис под насловом „Шта бива у Хилендару“, на 22 густо писане стране, завршио је, не зна се када ни како, у архиви Министарства иностраних дела.²¹⁸ То свакако има везе с чињеницом да није објављен, али га је, исто тако, спасило од уништења у Првом светском рату. Спис је настао поглавито на основу искустава која је тамо имао приликом боравка 1912. Као скромно и закаснило признање за огроман научни посао који је Анастасијевић обавио на Светој Гори, несразмеран објављеним радовима и одјеку у академској заједници, овде се, уз подсећање на тегобе пионирских истраживања у Атонским обитељима, саопштено на претходним страницама, пружа интегрални текст списа „Шта бива у Хилендару“.

ПРИЛОГ²¹⁹

[На папирној омотници у којој се налазио рукопис:] За архиву Консулар-[једна реч нечитка] (К. Р. 85/625)

Шта бива у Хилендару.

[1] Света Гора Атон са својих 20 манастира и с многобројним манастирским скитовима, ћелијама, колибама, испосницама и т.д. једно је од најбогатијих данас сачуваних скровишта старих византиских споменика, а садржи доста и српских, бугарских, руских, влашких, и других споменика, од којих свих највећи део, нарочито писаних, чами још и дан дањи необјављен и непроучен. Стога ово древно средиште монашко, и поред све своје непроходности, поред свих разних неудобности и незгода, привлачи честе посете стручњака, па сам ево и ја већ три пута имао прилике да, ломећи се по тамошњим кршевима и каменарима, обилазим атонске обитељи. Први пут сам тамо био у лето 1904 г. (!), још као минхенски ђак, ради скупљања непознате рукописне грађе за своју докторску дисертацију, и зауставивши се, где више где мање, у свима манастирима, нарочито у грчким, провео сам на Светој Гори нека 2 месеца. Други пут одох у ово необично место у зиму 1906/7 г., послан од наше Академије Наука, да снимим грчке и друге документе светогорске, који се тичу наше историје, па прођох и тада готово све тамошње манастире и остадох у њима готово 3 месеца, од тога неких месец и по дана само у нашем Хилендару. Најзад, летос изврших и треће путовање на Атон, потпомогнут опет од Академије, а у жељи да довршим послове око издања грчких докумената хилендарских, снимљених 1906/7 г., као и да снимим српске акте у неким другим манастирима. Овом сам приликом посетио само неколике атонске манастире, но ипак сам се и сад забавио на Светој Гори више од 2 месеца, од тога више од месец и по опет само у Хилендару. (К. Р. 85/626)

218 АС, МИД, ПП, 1912, ред 271, К. Р. 85/624–647. Колико ми је познато, податке из овог списка користила је једино Радмила Радић, *Хилендар у државној полицији Краљевине Србије и Југославије 1896–1970*, Београд 1998, 73–74.

219 У тексту нису вршене лекторске и ректорске интервенције. На почетку сваке странице дата је њена нумерација, а на крају архивска сигнатура.

[2] У српској царској лаври Хилендарској сам, не толико по својој властитој жељи нити по каквој склоности да се мешам у туђе ствари и делокруг, већ више потрзан од самих калуђера хилендарских, који су ме као Србина и државног чиновника сами уводили у манастирске и своје прилике и неприлике, као и у односе хилендарске с нашом државом, потрошио доста времена и на тако звано хилендарско питање. При том сам још за прва два своја бављења у манастиру налазио, да тамо нису добро осигурани ни упућени нити манастирски интереси нити наши српски интереси у манастиру. Али хилендарско је питање онда било још младо, и човек се могао надати, да ће време дати људе, који ће ствар боље упознати и разумети, те ће се точак ипак једном окренути како треба, а не наопако. На жалост, као што сам с болом видео за ове своје треће посете, хилендарско питање – ма да већ прођоше, не година и две, већ дуга периода од читавих 12 година, од како оно постоји – не може још никако да изађе на прави пут, заплиће се уместо да се размршава, и ако овако потраје само још кратко време, све поднесене материјалне жртве за поновни повраћај Хилендара у српске руке, сав тамо заложени државни и црквени углед наш, цела она китица од 40–50 замонашених Срба, отићи ће до врага, а у древној величанственој и имањима богато обдареној задужбини немањићској загосподариће, на бесмртну нашу српску бруку и срамоту, поново каква туђа рука. Стога, и ако је мени ово питање далеко од мог посла и положаја, и ако сам готово силом и само приватно ушао у њега, морам дирнути у њега и јавно, – опет силом и без воље, јер, као што се по предњем може слутити, ту има мало да се похвали, већ много више да се критикује и осуђује. (К. Р. 85/627)

[3] Да кажем, ради шире публике, најпре две три речи о самом постанку хилендарског питања. Велика и славна задужбина св. Симеуна и св. Саве на Светој Гори, са својим пространим имањима по Атону, Халкидици, Македонији, Србији и т.д., имала је од свог основања 1198/9 г. па све до у XVIII век сасвим српски карактер, као што је и сам византиски цар Алексије III у својој даровној хрисовуљи, којом је дао Хилендар Немањи и Сави, изречно овима зајемчио, да ће тај манастир, који су Немања и Сава имали обновити српским срествима, бити вазда и кроз све векове само српски, и као што је и сам главни ктитор хилендарски св. Сава, кроз свој типик, изречно завештао манастир Српству. На тај начин су кроз цело горе означено време Хилендар држали Срби, то јест братство се хилендарско састојало поглавито из српских монаха (ма да су у манастир примани и Бугари и Грци па ваљада и други православни хришћани); управа манастирска беше такође српска; а и највећи заштитници и добротворихилендарски, они који су обновили његове цркве, станове и друге грађевине, они који су силним трудом и трошком било измолили од византиских царева, било од своје земље и имовине поклонили, било од другога купили, Хилендару његова грдна имања и повластице, и то беху опет Срби – српски владоци, великаши, богаташи. У кратко, Хилендар је још од почетка изречно дарован само Српском роду и припадао је све до у XVIII век само Српству, а није то био, као што су последњих година тврдили неки бугарски агитатори, некакав безнародносни божји дом, који су ктитори градили само за бога и за божје слуге од ма које православне народности у опште, а не баш једино за српске монахе. (К. Р. 85/628)

[4] Но од XVIII века, а нарочито од наших устанака, Срба је нестало у Хилендару, а манастир је прешао у руке бугарских и бугарофилских мона-

ха, поставши с временом велики расадник бугаризма на балканском истоку, расадник из кога је никло више оснивача новије бугарске књиге, цркве, просвете и пропаганде. И тако, док је прави и чисти бугарски манастир на Св. Гори, Зограф, дремао у монашком миру и тишини, српска царска лавра Хилендарска је о хлебу и слебу с имања, што су јој их привредили српски владооци и великаши од Немање па на овамо и српски монаси хилендарски, о духовној храни коју су у богатој библиотеци хилендарској наслапали опет Срби, спремају модерне духовне вође и просветитеље бугарске, имајући да се поноси пред историјом, да је била колевка не само мисли Српског, него и мисли братског Бугарског народа. То је тако трајало све до најновијег доба. Тек пре неколико година, и то захваљујући безизлазном финансиском положају, у који је манастир, и ако је он чак још у XVII веку био ваљада најбогатији на Св. Гори, запао под бугарском управом; захваљујући и не малом труду и борби појединих наших људи из Србије, као и нашег пријатеља, архимандрита Пајсија Самоковца у Хилендару, успела је најзад наша држава и црква, да, по цену замашних материјалних жртава, после прекида од неких 150 година, узме поново Хилендар под српску заштиту, и да тамо поново извојује Српству неко месташце. Наиме, 1900 г. (30 марта) закључен је између српске државе и цркве, представљених у лицу Њ. Високопр. Митрополита Димитрија, ондашњег шабачког епископа, и између бугарофилског монаштва хилендарског један уговор, по коме се сабор старешина хилендарских, што управља манастиром, заједно са целим братством манастирским, обавезао, (К. Р. 85/629)

[5] да убудуће прима за чланове сабора и по два монаха из Србије, „који ће заседавати у сабору постојано као саборни старци и учествоваће у узимању и давању“ манастирском; затим, да прима у манастирско братство и Србе, који би у Хилендар дошли да се замонаше и да тамо живе; а Србија се за то обавезала, да плати сав манастирски спољни дуг у преко 5000 турских лира (турска лира вреди око 23 дин.); да даје манастиру годишњу помоћ од 1000 лира; да се монаси староседеоци не гоне, сем због кривица које заслужују гоњење; да, ако који монах, ма из каквог узрока, сам зажели да изађе из манастира, да манастир буде дужан издати му новац, који тај монах има у манастиру уложен под интерес на облигацију; и да се мирски људи, који долазе да се монаше и да живе у манастиру, примају без разлике народности.

Овај је уговор одмах и без оклевања приведен у дело. Само неколико дана после његовог закључења (18 апр.), у Хилендар је донесено 60.000 дин. у злату српског новца, од које су суме измирени најнужнији дугови манастирски, а манастирске облигације на те дугове пренесене су на нашу митрополију београдску. Србија је стала слати у сабор хилендарски као пуноправне чланове сабора два изасланика из нашег домаћег монаштва, који је број доцније прећутно повећан на три. Из ових српских изасланика стао се сваке године бирати први епитроп хилендарски, то јест главни домаћин и представник манастира, чувар једног кључа од манастирске касе и ризнице и чувар једног дела манастирског печата. Ми смо још из времена пре уговора имали у Хилендару и међу (К. Р. 85/630)

[6] самим староседеоцима једног опробаног пријатеља, то јест горе поменутог архимандрита Василија из Самокова у Бугарској, најстарије и

најупливније лице у манастиру, коме је, из почасти, такође поверен на чување један део манастирског печата, а поред Василија стекли смо код монаха староседелаца још и других приврженика, као монаха Панарета Македонца, монаха Саву Чеха, библиотекара манастирског (који је умро пре две године), и његовог ученика јеромонаха Панкратија, такође Чеха. Из ових приврженика наших биран је махом и сам други епитроп (пара-епитроп) манастирски, тако да се могло рећи, да је цела епитропија у српским рукама. У Хилендар су стали долазити млади наши људи, који су тамо ступали у монашки чин и остајали у манастиру, тако да, као што напоменуемо горе, до сад има у Хилендару на 50 Срба. Наша три изасланика из Србије са нашим пријатељима од монаха староседелаца хилендарских имали су готово и самим бројем већину у сабору, а како су то и по уму и по искуству и по енергији махом били најјачи људи у манастиру; како су поред тога они добијали снагу и споља од ауторитета наше државе и цркве, као чији су повереници они фунгирали у манастиру, а унутра су имали ослонац и у самој оној чети наших Срба монаха хилендарских, они су за ово 12 година од горе поменутог уговора па на овамо били готово свемоћни у Хилендару, и тамо је за све то време могло бити скоро све што су они хтели. Дакле, цела епитропија хилендарска, с великим делом манастирског печата, с касом, с ризницом манастирском у рукама Срба и српских људи; и остатак манастирског печата (К. Р. 85/631)

[7] код српског човека; мал' те не већина саборских старешина манастирских састављена из Срба и српских пријатеља; први људи у манастиру Срби и српски пријатељи; читава четица младих Срба монаха ту у манастиру; претежни уплив у сабору, па и у братству манастирском у рукама Срба и српских људи – зар то није доста? То другим речима треба да значи: управа у Хилендару српска! То треба да значи, да је наша држава и црква оним уговором од 1900 г. 30 марта као једним махом успела да у Хилендару одузме врховну власт од бугарофила, и да врховно вођство како манастирских интереса тако и српских интереса у манастиру преда Србима и српским људима, у чијим се рукама то вођство налази ево већ 12 година!

Такви су били почетци. А какав је резултат дванаестогодишњег рада? Врло жалосан.

Манастирски су интереси из темеља подривени, и манастир нагло срља у финансиску пропаст. Он се, као год и некад у време пре 1900 г. и пре доласка Срба у њега, поново презадужио. Како сам слушао од епитропа, само спољни дуг манастирски, то јест дуг лицима и установама ван манастира, пење се на 5000 турских лира, а по Светој Гори говоре људи, да ће та цифра бити и много већа; да достиже до 15.000 лира! И коме све српска царска лавра хилендарска није дужна! Чак и својим слугама и аргатима! Сав је тај новац узет, дабогме, под интерес, и то по 5% до 6%. Поред спољњег дуга манастир има и више хиљада лира унутрашњег дуга, то јест од новца, који су дали у манастирску касу сами (К. Р. 85/632)

[8] саборни старци и калуђери хилендарски, с тим да за живота вуку интерес (од 5% и 6%), и да могу повићи и главницу, ако желе изаћи из манастира, а да та главница после смрти дотичног монаха остаје манастиру, ако тај монах умре као манастирски брат. Сав тај дуг, како спољни тако и унутрашњи, није, дабогме, уложен у какве банке или у какву имовину од вредности, која доно-

си неки приход; не лежи чак ни као мртав капитал на чувању у манастирској каси, већ је просто напросто поједен. Шта више, манастир није више у стању да одговара на интересе, које није платио ни спољним повериоцима ни својој братији за по неколико рокова, а камо ли да може одужити и главно. Он чак не може више да плаћа ни свој порез, већ је протату дужан порезе за неке две године! Међутим људи и споља и изнутра наваљују све више и траже своје! А за цело то стање ствари како братија хилендарска, нарочито нама непријатељски расположени староседеоци, тако и сва Света Гора, прави одговорним нас Србе, баца кривицу на нас, сваљује сву бруку и срамоту на образ Србије и Српства и подсмева се српском незнању и невештини, јер се каже, да је за ових 12 година од уговора па на овамо управа у Хилендару српска!

Не стоји боље ни са српским интересима у Хилендару. Све што ми Срби фактички имамо у рукама у манастиру, то је и дан дањи, после 12 година од уговора са Србијом и од поновног уласка Срба у Хилендар, готово само оно, што смо добили оним уговором од 1900 г., то јест: 1) два изасланика у сабору, који је број после попет на три; и 2) српска епитропија, па и она је стално у опасности, и скоро сваке године мора да се доводи сам наш генерални конзул из Солуна у Хилендар, да се с њим потрже сам највиши ауторитет државе и да се употребљава тај највећи морални притисак, па да сачувамо једну тековину, која нам је зајемчена уговором и толикогодишњом праксом. (К. Р. 85/633)

[9] Једино што смо од 1900 г. па на овамо приновили у Хилендару, то је људски материјал, оних 40–50 Срба, замонашених у манастиру. Но и то још није ни већина свију калуђера хилендарских, пошто Хилендар броји око 120 монаха. Сем тога, при шиљању наших људи у манастир често се није пробирало ама баш ни мало, те тамо има и неких појединаца од веће штете него користи. Најзад, на највећу жалост нашу, неке су нам заблуделе овчице одмамили у своје стадо староседеоци бугарофили, похватавши их у своје перверзне везе и освојивши најпре њихово тело, па онда и душу. На тај начин се може рећи, да ми и од људског материјала располажемо у Хилендару само са 20–30 употребљивих људи.

Дакле, три изасланика у сабору, са епитропијом и са једно 20–30 употребљивих Срба монаха, ето шта ми сад имамо у Хилендару. А ево шта немамо: пре свега, сва главнија послужења у манастиру, нарочито места где се нешто прима и даје, и где се чува каква манастирска имовина, то јест и црква с њеним приходима и расходима, и управе разних слагалишта унутра у манастиру, као слагалишта намирница и јестива, слагалишта лекарија, слагалишта разних израђевина и прибора, слагалишта сирове грађе и сирових материја и т.д.; све управе великих имања и економија ван манастира, у кратко, све богатство и извори манастирски, све оно од чега манастир живи и мре, све је то још и дан данас, као год и пре уговора од 1900 г., у рукама староседелаца бугарофила, нити ико у Хилендару, сем наших Срба, мисли, да то треба да буде друкчије! Дакле, у Хилендару су и данас, после 12 година од уговора са Србијом, као год и пре тога уговора, стварне газде, т.ј. они који имају имовину хилендарску у рукама, староседеоци, а Срби су за свих тих 12 година били и остали само слуге! (К. Р. 85/634)

[10] Даље, за свих 12 година од реченог уговора па на овамо, у Хилендару не би ни један од наших Срба, закалуђерених у самом манастиру, узет у

сабор манастирских старешина, ма да има неколико наших људи, посве достојних за чланове сабора. У сабору хилендарском седе још увек од Срба само наша три изасланика из Србије. Шта више, и као будући кандидати за саборне старце хилендарске помињу се у првом реду, не Срби, већ староседеоци бугарофили, и то не какви умерени људи, већ баш сами најжешћи србождери и барјактари бугарског шовинизма. И то бива у манастиру, који је по историји српски, који живи од имања, што су му их дали наши српски претци, и који и данас српска држава штити и новчано потпомаже!!!

И тако, за ових 12 година од уговора са Србијом па на овамо, Хилендар је у финансиском погледу ишао стално у назад, и стигао таман онамо, где је био и пре 12 година, кад је морао молити Србију, да му плати дугове и да га спасе од банкротства; а српски интереси у манастиру нису за свих тих 12 година учинили готово ни корака даље од онога стања, које нам је било зајемчено уговором од 1900 г., осим једино што сад има међу манастирском братијом нешто више Срба. Другим речима, хилендарско питање, и после неколико стотина хиљада утрошеног српског новца, после одласка два српска краља у манастир, после дванаестогодишњег рада нашег, стоји и сад после 12 година тамо, где је било и 1900 г.! Наши државни и црквени људи, нарочито наш генерални конзулат у Солуну, који се непосредно брине о Хилендару, пошто су опробали разне људе и исцрпли сва средства, положили су оружје пред тежином хилендарског проблема, па гледају зачуђено (К. Р. 85/635)

[11] у њега, преведени жедни и преко сува и преко мора од полуписмених калуђера хилендарских. Све што они још знају, то је да се срде, како на цео Хилендар, тако нарочито на тамошње наше изасланике, који су им понајпре у домаћају. Ни манастиру ни тамошњим људима нашим не издаје се редовно државна помоћ, већ они морају путовати у Солун, да је траже и да је примају део по део. Од изасланика су одвраћани млађи монаси наши и стваране су странке млађих и старијих, чиме је у малом и нејаком српском гнезду у Хилендару рушено јединство и дисциплина, која је тамо, бар за још дуго времена, неопходна као насушни хлеб. Кад је 1910 г. у Хилендар долазио Њ. В. краљ Петар, вођен је у посету код свију саборних стараца староседелаца, чак и код неких посве нижих монаха староседелачких, то јест код људи, који би махом, да само могу, све Србе попили у чаши воде, – што у осталом можда и није неполитички; али није при том свраћен у ћелије Срба изасланика, представника и пуномоћника наше државе и цркве у Хилендару! Као да је Србија хтела, да сама себе слаби у манастиру, а да своје противнике диже! По себи се разуме, да овакви поступци нису ни нашим изасланицима повећали вољу за борбу и за рад, него баш напротив. Они су сви мање или више клонули; један прима и врши епитропску дужност силом и по невољи, и спреман је, да се сваког часа сели из Хилендара; други неће више ни да се прима за епитропа, нити хоће даље да држи незамонашене младе Србе за ученике и да их калуђери, јер, вели, нема за то трошка, док то баш и јесте права мисија Срба изасланика у Хилендару, да прибирају око себе, подижу и монаше наш подмладак, који се тамо шаље; трећи је изасланик дигао од свега руке и ни у шта се не меша. Међутим, хилендарске ствари иду све даље и даље низ брдо, и ако се не уреду само (К. Р. 85/636)

[12] још за неко кратко време, сурваће се у пропаст, на велику жалост и срамоту нашу, и на највећу штету оне Српчади, која је у задужбини Св. Саве

провела већ толике најлепше године своје! Српска царска лавра Хилендарска, некад један од највеличанственијих споменика српске творачке и организаторске снаге, биће онда жалосан споменик наше немоћи, невештине и шепртљанства!

Ко је крив за овакав бедан исход дела, започетог 1900 г.? Криве су у првом реду неке прилике, које су постојале и пре 1900 г. у Хилендару, те су још онда упропастиле манастир, и које су остале и после 1900 г. А не мало кривице има и до појединих људи.

Да говоримо најпре о узроцима финансиског зла.

Код нас се у круговима, који имају посла с хилендарским питањем, у опште мисли, да је главни узрок финансиском назадовању Хилендара облик живота у њему. Наиме, данас на Светој Гори има по облику живота двојакних манастира. Једни су тако звани општежитељни, то јест у њима браство нема личне својине, већ је својина општа, те калуђери и једу заједно за општом трпезом, а не смеју кувати код себе, и добијају све потребе, као одело, обућу и т.д., од манастира, а не купују сами ништа, нити имају новаца за то. То је стари и првобитни облик манастирског живота на Светој Гори. Други су манастири саможитељни, то јест у њима братија у одређене недељне дане добија од манастира на име хране и пића одређену порцију (тако звану кобању) хлеба и зејтина, па и другог јестива, затим вина и ракије, па сваки калуђер готови, једе и пије у својој ћелији, како хоће; на име осталих потреба манастир даје братији одређене годишње плате у новцу, па сваки манастирски брат набавља сам, шта и кад му треба; а калуђери у таквим манастирима могу имати и своје приватне својине – у (К. Р. 85/637)

[13] новцу, који могу дати под интерес на облигацију у свој манастир или на друго место; у покретностима и т.д. Саможиће је млађи облик манастирског живота, и оно се раширило по Атону тек од XV века па на овамо.

Хилендар спада у саможитељне манастире, и горе поменути наши људи држе, да је саможиће та гангрена, која разорава финансије хилендарске, па је идеја водиља тих људи, да се у Хилендару поново заведе древно општежиће. Сам наш краљ, кад је 1910 г. посетио манастир, изречно је тражио од сабора манастирског, да се Хилендар претвори у општежитељни манастир, што му је саборска већина и обећала, но после није испунила, ма да је краљ жртвовао на ту сврху 10.000 дин., од кога је новца одмах оправљена општа трпеза у манастиру.

Ако би се данашње саможиће заменило у Хилендару општежићем, које је установио још Св. Сава својим типиком, па би се та реформа још зналачки и како ваља извела, општежиће би поправило унутрашњи ред у манастиру и уздигло би монашки живот манастирског браства у верском и моралном погледу. Али се не треба надати, да ће општежиће спасти Хилендар од задуживања и финансиских криза. Има поред Хилендара и других саможитељних манастира на Светој Гори, па они финансиски врло добро излазе на крај, нити саможиће мора бити тако знатно скупље од општежића. По мом мишљењу, дакле, финансиска болест Хилендара не долази од саможића, нити је општежиће лек против ње. Ту болест производе други узроци, а ево који су од њих главни, и који најскупље стају манастир: (К. Р. 85/638)

[14] Прво и прво, у Хилендару се одомаћио још за самих Бугара, па је остао и после 1900 г., препотопски и разоран систем газдовања. У манастиру једино још епитропија што води некакве рачунске књиге, и то само о примањима и давањима манастирске касе у готовом новцу, пошто епитропија рукује касом. Па и тај рачун о каси води се редовно тек од српске епитропије, то јест тек од 1900 г., а раније по неки бугарски епитропи нису ни то чинили. Иначе, то јест што се тиче остале имовине манастирске ван готовог новца, Хилендар је ваљада једини манастир на Светој Гори, који у правом смислу речи живи без икаква рачуна. Тако на пример, манастир не зна нити бележи, колико грла од које врсте стоке има на појединим својим спољним економијама и имањима, ни колико се од те стоке добије разних сточних производа, ни шта и како с тим производима бива. Још мање се ко у манастиру уверава, колико је родило на ком манастирском имању од ове или оне врсте плодова, као сена, жита, маслина, грожђа и т.д., нити ико премерава те плодове, кад се они пошљу или донесу у манастир. Исто тако, манастир не зна нити води какве белешке о том, шта се и колико налази у ком од његових спољашњих и унутрашњих слагалишта, нити когод негде заводи, кад се што у које слагалиште купи и унесе, нити ко где расходује, кад се што из неког слагалишта изнесе и употреби. На тај начин, сви извори манастирски и сва његова својина, а то ће рећи вредност од више стотина хиљада, све је то остављено на милост и немилост самих управника економија и руковаца појединих слагалишта, који о томе немају да полагају ником никаква рачуна, нити да ма за шта сносе ма какву одговорност. (К. Р. 85/639)

[15] При том не заборавимо нешто, што смо већ напред рекли, то јест да су ти управници и руковаоци готово још све сами староседеоци бугарофили. Они се од уговора са Србијом па на овамо осећају у Хилендару махом као у туђој кући, па газдују с манастирском имовином као с туђим добром. А сем тога они су махом рђаво расположени и према самим Србима хилендарским, као и према Српству у опште. Да су на њиховим местима Срби, па да су и најгори, они, ако би зар и узели једном руком за себе, другом би оставили и за манастир. Јер је обиље и богатство задужбине Св. Симеуна и Св. Саве огромно, па има и за приватне грамжљивце и за саму задужбину. Али шта се може очекивати од људи, којих се манастир више не тиче, и који кажу, нека плаћа Србија, а који су непријатељски задахнути и према самим хилендарским Србима, као и према Српству у опште!

У оваквом страшном систему газдовања, сасвим мрачном, без икаква надзора ни одговорности, а удруженом још са онаквим управницима и руковаоцима, пропада на разне начине силна манастирска имовина, од које би се ваљада могла исхранити још два Хилендара. Прво и прво, каквих ту нема злоупотреба! У Хилендару се у опште говори и примерима доказује, да поједини управници економија и руковаоци слагалишта тајно, па и доста јавно, тргују с манастирском својином, продају је ван манастира, па и унутра у манастиру, у своју корист, богатећи се на манастирски рачун. Одиста, како сам слушао, ти људи спадају махом међу најбогатије монахе хилендарске и имају које у Хилендару које по другим местима велике готовине под интерес. Уједно, они из манастирске својине чине кришом редовне поклоне појединим саборним старцима хилендарским, нарочито оним најупливнијим, (К. Р. 85/640)

[16] који су их и довели на њихова рентабилна места, па који их и даље штите и држе на тим местима! На какав начин управљају неки од економа хилендарских појединим манастирским добрима, види се на пример из тога, што, како су ми казивали веродостојни људи у манастиру, ока пшенице са великог хилендарског имања „Кумице“ (стара Комитиса) на граници Свете Горе, које би имање, да је среће, могло само издржавати Хилендар, стаје манастир место највише једног гроша, за колико би се могла купити и на самој солунској пијаци, ништа мање него на 20 гроша!

С друге стране, грдне количине хилендарске имовине, које у плодовима, које у стварима, прибору и материјалу, које у раду, које у готовом новцу, упропасти грешни калуђерски немар и незнање. Мени су у манастиру набрајани толики и толики конкретни примери, које ја све нисам ни упамтио, какви су све разни приноси и приходи могли испасти много већи, колики су све расходи само у готовом новцу могли без икакве штете или сасвим отпасти или испасти знатно мањи, само да је ико у манастиру ма и најмање хтео мућнути главом, како треба свршити дотични посао, како треба купити и како продати то и то, и т.д., једном речју, само да је ико хтео водити ма и најелементарнију бригу и економију!

Но, понављам, за све то крив је у првом реду онај горе поменути изанђали систем, а тек у другом реду људи. У оном систему једва да би добро газдовали и сами савршени небесни анђели, а камо ли грешни и слаби људи. Такав систем, у коме нема никаква надзора ни одговорности, омогућава и готово силом изазива све горе изложене погрешке и штете. (К. Р. 85/641)

[17] Има још једна жива рана на хилендарском буџету. Наиме, опет од времена пре 1900 г., Хилендару се претерано скупо хвата његова управа, његови саборни старци, нарочито неки од њих. Тако на пример, они терају један за манастир ужасно скуп спорт, то јест подижу на манастирској земљи, с радницима које храни, а често и плаћа манастир, с материјалом који помоћу одањих им руковалаца манастирских слагалишта кришом извлаче из манастира, читаве велике баште, које стају манастир грдних жртава. Међутим, оно што произведу у тим баштама, нарочито скупо кипарисово дрво, они то продају, – било манастиру било на друге стране! Од терања овог баштенског спорта на манастирски рачун Хилендар поштеђују између свију саборних стараца готово само наши изасланици.

Даље, саборни старци хилендарски практикују у велико турски систем бакшиша! Ни једна ћелија хилендарска, нарочито богате руске ћелије (Хилендар има преко 20 дивних ћелија на Св. Гори, издатих под закуп), ни једно лице које стоји с Хилендаром у пословним везама, не може, кад год му треба да сврши какав посао у манастиру, а да не зађе по старачким ћелијама и да тамо не остави веће или мање бакшише то у природи то у новцу! Многи манастирски интереси, често веома крупни, као и многи знатни приходи жртвују се при том сасвим или се знатно окрње ради сразмерно безначајног приватног ћара! А већ да и не говоримо о моралној штети.

Уопште, поједини саборни старци хилендарски живе и раде у многим погледу, не као монаси, већ као какве турске паше. Док Хилендар сиротује и пропада, они, његови начелници, терају у манастиру пашинско господство

и луксуз, у становима, у намештају и т.д., што се тако мало слаже (К. Р. 85/642)

[18] са оном пустињом и са монашким позивом. Поједини су од њих врло богати људи, и дали су силан новац под интерес, које у сам Хилендар, а још више на друга места, како се не би ухватило, шта све имају. Да су целу плату (5 лира годишње саборном старцу, 3 лире осталој братији) за све време, колико су у манастиру, остављали на страну, па излази много мање од њихове готовине!

Но да се разумемо добро! Понављам, ово господство саборних старца у Хилендару нису завели ови данашњи саборни старци хилендарски, већ је то у манастиру давнашњи систем, који је данашњим саборним старцима, остао у наслеђе из раније, и коме су се они само прилагодили. Не треба, дакле, за то кривити само њих.

Ето то су главнији узроци злог финансиског стања у Хилендару. А ко у манастиру не да Србима и Српству напред?

Пре свега, староседеоци бугарофили, од саборних старца па на ниже. Као што смо напомињали напред, они махом мрзе, и то непомирљиво мрзе, како хилендарске Србе, тако и Српство у опште. Њима не ваља ништа, што је год српска рука урадила у манастиру: ни хлеб, јер га меси Србин; ни вино, јер га дели Србин; чак им ни часовник манастирски не избија добро, јер уме да га оправља само Србин, ма да му га монаси бугарофили за инат кришом кваре! Није им добра ни данашња управа ни епитропија манастирска, јер ту сад седе Срби и српски људи, док су, по њима, управе и епитропије из времена пре 1900 г. биле узорите! Срби, по њима, упропастише манастир, и треба тамо поново да завладају бугарофили, па да га спасу и уреде, ма да је та иста дружина једном већ била довела Хилендар до просјачког штапа! (К. Р. 85/643)

[19] Разни српски изасланици у Хилендару били су, по њима, све само најгори и најнеспособнији људи, док су староседеоци бугарофили добре и честите слуге божје и манастирске! Срби су староседеоцима бугарофилима полудивље и полубесне упојице (тако!) и пуштахије, а прећуткују се систематска дражења и вређања, због којих су по неки од наших људи губили стрпљење и одмеравали неуморном изазивачу тамо, где он још једино осећа – по кожи! Срби су бугарофилима хилендарским лоповска раса, која би давно и давно покрала, разграбила и распродала небројене старине и драгоцености манастирске, да их нису, за своје владе, сачували бугарофили! А ко је те старине и драгоцености пре бугарофила стекао и оставио у Хилендару, и ко их је сачувао за неких шест столећа пре бугарофилског доласка у манастир; како Срби у својој земљи не покраду и не распродаду толике своје музеје и библиотеке, – то ова калуђерска банда, што једе српски хлеб а клевета све што је српско, заборавља да објасни! Ни сам српски владалац, највиши заштитник и добротвор хилендарски, није поштеђен од њиховог србождерства! Ја сам лично био очевидац, како су на Петровдан, кад је у цркви хилендарској, после свечане службе, отпочело благодарење у част рођендана нашег краља, саборни старци бугарофили демонстративно излазили из цркве, а један је не само сам отишао, него је и друге монахе староседеоце отуда терао! Необуздани језици појединих саборних старца староседелаца бунцају о некаквом ордењу које им је краљ обећао, па није дао (баш су га заслужили!), о некаквој

„погаженој краљевој речи“, и т.д. И никог нема у српском Хилендару, да им на све те дрскости загрми *quos ego!* Староседеоци бугарофили киње на разне начине наше Србе у манастиру, руже им свакодневно српску матер, нападају их на њиховим службама, и т.д., (К. Р. 85/644)

[20] не би ли који Србин плануо и дигао руку, и тиме дошао у сукоб са законом, па да га истерају из манастира! Они, по начелу *divide et impera*, пале ватру у српском гнезду и туткају млађе против старијих, обећавајући неискусним млађим монасима нашим, ако истерају изасланике, да ће их узети у сабор на изасланичка места; покушавају, да нам и у Хилендару створе некакву црногорску партију, партију Срба пречана, и праве разне друге интриге! У Хилендару се зуцка, да се сав тај антисрпски покрет и рад тамошњих староседелаца диригира и финансира с поља, и да поједине истакнуте вође вуку чак и сталне плате за то!

Близу је памети, да људи, који тако осећају према Србима и Српству у Хилендару, праве тамо како напредовању појединих Срба, тако и Српства у опште, сваки могући отпор.

Но то није никакво чудо. Много је чудније, што и сами наши српски људи у Хилендару, нарочито Василије и Панарет, који држе заједно и мал' те нису свемоћни у манастиру, не чине тамо готово ништа за Српство. Кад год је реч о кандидатима за сабор и за друга главна места, и ти сами наши пријатељи, као год и остали староседеоци, агитују, не за Србе, већ за неке отроване бугарофиле! Ја сам их питао о томе. Они су се изговарали, да манастир има за све свој ред, па и за напредовање, које тече по старешинству у служби, а не по народности; да за манастир не могу постојати Срби и бугарофили, већ само Хилендарци, који и једни и други имају иста права; да су дотични староседелачки кандидати, за које се заузимају и њих двојица, као и остали саборни старци староседеоци, старији од српских кандидата, па се морају унапредити раније од тих Срба, а најмање се они смеју обићи (К. Р. 85/645)

[21] у корист млађих српских кандидата. На моју примедбу, да у Хилендару има међу староседеоцима монаха, који су старији од оних заслепљених србождера, а који су сем тога и нама Србима доста наклоњени, па ако већ напредовање у манастиру иде само по старешинству, што се онда у сабор не узму прво они, – одговорено ми је, да ти старији монаси староседеоци нису тако способни за сабор као они србождери. А кад сам ја на то приговорио, да, кад се ту већ и способност узима у обзир, а не само старешинство, онда како то може бити, да у српском манастиру, који и по историји припада Србима, и који ужива и сад српску државну помоћ и заштиту, чак ни за српске пријатеље, као што су њих двојица, пријатеље које је држава засула одличјима и наградама, нису најспособнији кандидати за сабор и за друга виша места Срби, него бугарофили, и то још они најогорченији србождери међу њима, одговор је био, да се они – Василије и Панарет – чуде мојим речима, јер званични људи наши, који се брину о Хилендару, нису, у погледу унапређења Срба у сабор и на друга главна послушања манастирска, никад код њих истицали никаквих сличних жеља ни захтева! И заиста, то су, као што сам напред спомињао, наши опробани и стари пријатељи у Хилендару, те ја одиста не верујем, да они не би испунили, или бар покушали да испуне, такве жеље, само да су им оне од надлежних страна изјављиване! Очеvidно, дакле, овде

је грешка до наших надлежних места, а не до горе поменутих наших органа у манастиру, нити сам ја за то, да се ти људи за штогод, осуђују, кажњавају и гоне. Држава треба да командује, па тек ако се ствар не изврши, онда има места туђој кривици и казни. (К. Р. 85/646)

[22] Шта треба наша земља против свега горе изложенога да уради?

Пре свега, ја не видим другог излаза, него да се још по једанпут, и то што пре, српским новцем плати сав поновни спољни дуг хилендарски. Треба откупити све облигације по том дугу, преневши их, разуме се, опет на нас. Иначе је, најдаље кроз годину-две, свршено и са Хилендаром и са Србима у њему. А то би била и нечувена срамота за нашу државу и цркву, и смртни грех према оној чети Срба, која је послата у манастир, да држи ту стару позицију нашу. Нема се иначе куда, нити ми можемо више из српске царске лавре хилендарске натраг, пошто смо тамо већ стали ногом. За исплату овог поновног спољњег дуга хилендарског имаће ваљада новаца и из легата владике нишког Виктора, пошто се изврши наплата из имања Хаџи-Пешића.

Сем тога, ваља, бар за време док се финансије хилендарске не доведу у неки ред, повисити годишњу помоћ манастиру бар на 1500 наполеона, који новац треба редовно слати у манастир, а не задоцњавати са шиљањем, као што је бивало до сад.

Зато пак, ваља се уједно боље осигурати, да Хилендар и наши интереси у њему не рамљу и не страдају и даље овако као ово до сад. Наиме, ваља тражити ревизију уговора од 1900 г. Шта све треба, сем тачака које садржи тај уговор, предвидети при тој ревизији, није овде место да се објављује. Кад се знају зла, лако ће наши надлежни људи и сами наћи лека.

Д. Н. Анастасијевић. (К. Р. 85/647)

Скраћенице чешће цитираних архивских збирки и наслова

АСАНУ	Архив Српске академије наука и уметности
АА	Административна архива
ИЗ	Историјска збирка
АС	Архив Србије
МИД, ПП	Министарство иностраних дела, Политичко-просветно одељење
МПС, П	Министарство просвете и црквених послова, Просветно одељење
ЉК	Фонд Љубомира Ковачевића
СН	Фонд Стојана Новаковића

ДРАГУТИН
АНАСТАСИЈЕВИЋ НА
СВЕТОЈ ГОРИ 1906/7.
И 1912. ГОДИНЕ

ЖМНПР

Lambros, *Catalogue*, I–II

Журнал Министерства народного просвещения

S. Lambros, *Catalogue of the Greek Manuscripts on Mount Athos*, Vol. 1, Cambridge University Press 1895; Vol. 2, Cambridge University Press 1900.

Мошин, *Каталоги*

Каталоги фототограф. снимака докумената из Акад. архива, Годишњак СКА 49, за 1939 (1940) 445–504

Радић, *Хиландар*

Р. Радић, *Хиландар у државној политици Краљевине Србије и Југославије 1896–1970*, Београд 1998.

In the winter of 1906/7 and in the spring and summer of 1912, Dragutin Anastasijević – an assistant professor of Byzantine Studies at the University of Belgrade – made two academic trips to Mount Athos as a research fellow of the Serbian Royal Academy. Evidence of these visits has been preserved in the documents of the Serbian Academy and the Ministries of Foreign Affairs and Education of the Kingdom of Serbia, as well as in the formal and private correspondence between Anastasijević and the Academy or some of its members. This material is kept in the Archives of the Serbian Academy of Sciences and Arts (SASA) and the Archives of Serbia in Belgrade. With the encouragement of its Secretary Ljubomir Kovačević and the consistent support of its President Stojan Novaković, the Serbian Royal Academy agreed to fund Anastasijević's visit to Mount Athos with the task of photographing and copying Greek documents for Serbian historical records as well as to procure a photographic camera for this purpose. The Academy also supplied him with all necessary travel and research permits for Mount Athos and Anastasijević bought a camera in Munich; the camera was a new generation model based on the *Eastman Kodak* patent that used photographic film to capture images instead of glass plates. Anastasijević's first visit to Mount Athos took place from late November 1906 to late February 1907 and the details of the visit are documented in the letters which he regularly sent to Ljubomir Kovačević from Mount Athos. Over the winter months of 1906/7 Anastasijević made around 500 photographs, mostly of Greek medieval documents of the Chilandar monastery. He also managed to photograph the Serbian charters of the Megiste Lavra monastery, but most Greek monasteries refused to grant him access to their material on account of their distrust of Slavs caused by the Russian expansion on Mount Athos and the Serbian and Bulgarian aspirations in Macedonia. Anastasijević's intention was to publish a collection of Greek medieval documents of the Chilandar monastery, but he was hesitant to begin copying documents because the same task had been started by the Assumptionist Louis Petit, who had photographed the Chilandar documents in 1905.

In mid-1911 the Academy asked him to return the photographs of Athonite documents and to expedite his efforts on the preparation of a publication of Greek documents of the Chilandar monastery. By early February 1912 he handed over all of his photographs and asked the Academy for financial assistance for another academic trip to Mount Athos to complete and verify the material for the planned collection. His request was granted and in late February he set off for Mount Athos via Constantinople. Having arrived in Constantinople, he learned that Petit's collection of medieval Chilandar documents had been published the previous year. To make matters worse, in Constantinople he discovered that his camera was broken and was forced to stay there over three months. His mission on Athos, where he mostly stayed at Chilandar, was completed in mid-August. Despite his wish to have the Serbian Royal Academy publish the complete older Greek archives of the Chilandar monastery in a better and more comprehensive collection than Petit's, the Academy decided to limit its publication to the documents that Petit had missed and to corrections and revisions of his collection. For all his troubles and the failure of his second mission Anastasijević blamed Jovan N. Tomić, one of the members of the Academy's Board, and the confrontation between the two even

resulted in a rather public dispute in the Belgrade press. Anastasijević's collection entitled "From the Greek Archives of the Chilandar monastery" (*Iz grčkog arhiva hilendarskog*) and containing 15 documents unpublished by Petit was approved for publication among Academy editions, but was destroyed in the bombing of Belgrade in the Great War. In the end Anastasijević published only two documents out of several hundreds Greek Chilandar documents from the 11th to the 19th century that he had photographed on Athos. He also published the Serbian charters of the Megiste Lavra monastery. However, the most valuable and longest-lasting result of his stay on Mount Athos is certainly the collection of 500 photographs of Athonite documents kept in the SASA Archives, which can still be used for academic research and critical editions. In addition, many of these photographs can replace the originals that have been lost in the meantime.

The appendix of the paper contains an edition of Anastasijević's text "What Is Happening in Chilandar" (*Šta biva u Hilandaru*). The text was written in the latter half of 1912 but instead of being published, for unclear reasons it ended up in the archives of the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Serbia. In this text Anastasijević offers a comprehensive overview of the difficult situation of the Chilandar monastery in the early decades of the 20th century, focusing his report on the monastery's financial troubles and the bitter resistance of Bulgarophiles to its re-Serbification.

САДРЖАЈ – TABLE DES MATIÈRES

<i>Архимандрит Тихон</i>	Настанак завршног дела Савиног Житија Светог Симеона у светлости хиландарског рукописа број 387	7
<i>Archimandrite Tihon</i>	On the final part of the Life of St Symeon by St Sava in the light of the Chilandar manuscript no. 387	18
<i>Виктор Савић</i>	Помињу ли се „игумански манастири“ у Хиландарском типикју?	19
<i>Viktor Savić</i>	Does the <i>Typikon</i> of Chilandar mention ‘Hegumenic monasteries’?	27
<i>Владимир Вукашиновић</i>	Рукописни служабници Библиотеке манастира Хиландара као извори за реконструкцију развоја српског богослужења од XIII до XIX века	29
<i>Vladimir Vukašinić</i>	Manuscript Service books of the Chilandar monastery Library as sources for reconstruction of development of Serbian worship XIII to XIX century	38
<i>Мирјана Живојиновић</i>	Грчки акти у преводу на стари српски језик	39
<i>Mirjana Živojinović</i>	Les actes grecs traduits en ancienne serbe	45
<i>Srdjan Šarkić</i>	A “Thing” – the concept and division in Serbian mediaeval law	47
<i>Срђан Шаркић</i>	Појам и подела „ствари“ у средњовековном праву	53
<i>Cyril Pavlikianov</i>	The Slavic acts of the Athonite monastery of Kastamonitou and the documentary heritage of the grand čelnik Radič	55
<i>Кирил Павликјанов</i>	Средњовековни словенски Архив светогорског манастира Кастамонита и документа великог челника Радича	122
<i>Дејан Целебдић</i>	Две поствизантијске исправе о хиландарској келији Светих Арханђела у Кареји	123
<i>Dejan Dželebdžić</i>	Two post-Byzantine documents from Chilandar monastery on the cell of the Holy Archangels at Karyes	133
<i>Ognjen Krešić</i>	Adapting to shifting imperial realities: Mount Athos (Chilandar monastery) in the political and economic context of the eighteenth-century Ottoman Empire	135
<i>Оиђен Крешић</i>	Прилагођавање променљивим условима Царства: Света Гора (манастир Хиландар) у политичком и економском контексту Османског царства у XVIII веку	145

<i>Бранислав Тодић</i> <i>Branislav Todić</i>	Време изградње католикона и ексонартекса манастира Хиландара.. 147 The date of construction of the katholikon and exonarthex of the Chilandar monastery 171
<i>Ана Радовановић</i> <i>Ana Radovanović</i>	Хиландарска икона Богородице Тројеручице..... 173 The Chilandar icon of the Three-Handed Theotokos..... 188
<i>Phokion Kotzageorgis,</i> <i>Monk Kosmas</i> <i>Simonopetritis</i> <i>Фокион Коцаџеорџис,</i> <i>Монах Козма</i> <i>Симоноџеџирџис</i>	The History of the katholikon of the Athonite monastery of Simonopetra until the XIX century based on written sources 189 Историја католикона атонског манастира Симонопетре до XIX века према писаним изворима 216
<i>Zoran Rakić</i> <i>Зоран Ракић</i>	The eighteenth century wall paintings in the Chilandar monastery – iconographic and stylistic characteristics 217 Зидно сликарство XVIII века у манастиру Хиландару – иконографске и стилске карактеристике 230
<i>Ђорђе Бубало</i> <i>Đorđe Bubalo</i>	Драгутин Анастасијевић на Светој Гори 1906/1907. и 1912. године 233 Dragutin Anastasijević on Mount Athos in 1906/7 and 1912 306

ИЗДАЈЕ:
СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ISSN 0584-9853

НАСЛОВНА СТРАНА: арх. НИКОЛА ДУДИЋ
ЛЕКТУРА: МЛАДЕНКА САВИЧИЋ
ТЕХНИЧКИ УРЕДНИК: МИРА ЗЕБИЋ
ШТАМПА: COLORGRAFХ, БЕОГРАД
ШТАМПАЊЕ ЗАВРШЕНО 2018. ГОД.
ТИРАЖ: 400 ПРИМЕРАКА

